

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
31
2008

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

1893 (H.1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak
Komitesinin Tertip Etmiş Olduğu Kilise Hadisesi

Doç. Dr. Selma YEL

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin
Uyguladığı Stratejiler

Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER

Ermenistan'da Demokratikleşme Sürecinin
Önündeki Bazı Engeller

Yıldız Deveci BOZKUŞ

Mavi Kitap: Sözde Ermeni Soykırımı
Tezinin Kutsal Kitabı

Osman KILIÇ

KİTAP TAHLİLLERİ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

GÜNCEL BELGELER

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2008, Sayı 31

YAYIN SAHİBİ

Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Oya EREN

ABONE SORUMLUSU

Terazi Yayıncılık Bas. Dan.
Eğt. Org. Mat. Kırt. Tic. Ltd. Şti.

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)

Prof. Dr. Salim CÖHCE
(İnönü Üniversitesi, Malatya)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
(Türk Tarih Kurumu,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ
(Milletvekili, E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU
(Gazi Üniversitesi, Ankara)

Dr. Erdal İLTER
(Tarihçi, Yazar)

Dr. Yaşar KALAFAT
(Tarihçi, Yazar)

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ
(Fırat Üniversitesi, Elazığ)

Prof. Dr. Bayram KODAMAN
(Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU
(Atatürk Üniversitesi, Erzurum)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ
(Yeditepe Üniversitesi, İstanbul)

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
(Selçuk Üniversitesi, Konya)

Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
(Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma
Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi,
Erzurum)

Ömer E. LÜTEM
(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Nurşen MAZICI
(Marmara Üniversitesi, İstanbul)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
(Siyaset Bilimi Profesörü)

Prof. Dr. Mehmet SARAY
(Yeditepe Üniversitesi, İstanbul)

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
(Ankara Üniversitesi)

Dr. Bilal ŞİMŞİR
(E. Büyükelçi, Tarihçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA
(Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)

Andrew MANGO
(Gazeteci, Yazar)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY
(Louisville Üniversitesi)

Edward ERICKSON
(Tarihçi)

EDİTÖR

Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın İdare Merkezi

Terazi Yayıncılık Bas. Dan.
Eğt. Org. Mat. Kırt. Tic. Ltd. şti.

Adres:

Abidin Daver Sok. No:12/2 06550

Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23

Faks: 0 (312) 438 50 26

E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Baskı Tarihi: 20 Nisan 2009

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni ve Baskı:

Mert Basın Yayın San. ve Tic. Ltd. şti.

Tel: 0 (312) 229 43 01

Faks: 0 (312) 229 43 05

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Editörün Notu	5
MAKALELER	
<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	7
Ömer E. LÜTEM	
<i>1893 (H.1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Tertip Etmiş Olduğu Kilise Hadisesi</i>	31
Doç. Dr. Selma YEL - Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	
<i>Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler</i>	53
Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER	
<i>Ermenistan'da Demokratikleşme Sürecinin Önündeki Bazı Engeller</i>	69
Yıldız Deveci BOZKUŞ	
<i>Mavi Kitap: Sözde Ermeni Soykırımı Tezinin Kutsal Kitabı</i>	81
Osman KILIÇ	
KİTAP TAHLİLLERİ	
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ: Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi	105
<i>(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)</i>	
Doç. Dr. Seyit SERTÇELİK-Haldun EROĞLU-Melek SARI GÜVEN:	
<i>Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan</i>	109
<i>(Melek SARI GÜVEN)</i>	
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	113
<i>(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)</i>	
GÜNCEL BELGELER	
<i>Belge 1. "Ermenilerden Özür Dilenmesi" Kampanyası Konusunda Emekli Büyükelçiler Grubunun Bildirisi</i>	115
YAZIM KURALLARI	119

Kısa bir aradan sonra Ermeni Araştırmaları Dergisinin 31. sayısını yayımlayarak okuyucularımıza yeniden kavuşmanın mutluluğu içindeyiz.

Dergimizin 2001–2008 yılları arasında çıkan ilk otuz sayısı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) tarafından yayımlanmıştı. ASAM'ın bağlı olduğu Avrasya-Bir Vakfı Yönetim Kurulu, dileğimiz üzerine, bu derginin ve ayrıca Review of Armenian Studies Dergisinin yayın hakkını bize devretmek kararını almıştır. Böylelikle, münhasıran Ermeni Sorunu hakkında Türkiye'de tek yayın olan dergilerimizin kesintiye uğramadan devam etmesi sağlanmıştır. Bu münasebetle Avrasya-Bir Vakfı Başkanı Sayın Şaban Gülbahar ve Yönetim Kurulu'nun sayın üyelerine şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Dergilerimiz şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Ermeni Sorununun tüm yönlerini (tarihsel, uluslararası ilişkiler, hukuksal, psikoloji, azınlık hakları, vb) tamamen bilimsel açıdan ele alan incelemeler yayımlamaya devam edecektir.

ASAM'ın eski Başkanı, Milletvekili, Emekli Büyükelçi Gündüz Aktan'ın geçen Kasım ayında vakitsiz vefatı bizleri üzüntüye boğmuştur. Gündüz Aktan'ın Ermeni araştırmalarında ve özellikle Ermeni Sorununun hukuksal açıdan incelenmesinde Türkiye'de doldurulamayacak bir yeri vardır. Kendisine rahmet diliyoruz.

Bu sayıda, **Olaylar ve Yorumlar**'da, Ekim 2008-Şubat 2009 ayları içinde önemli gelişmelere yer verilmektedir. Bu dönem içinde Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurma çabaları da dikkatleri çekmiştir. Yurtiçinde Türkiye'de en fazla tartışılan konu Ermenilerden özür dileme kampanyası olmuştur yurt dışında ise Başkan Obama'nın seçilmesinin ardından Ermeni Sorunu bağlamında Türkiye-ABD ilişkileri ele alınmıştır. Son olarak da Gazze sorunu nedeniyle bir süre gerginlik yaşanan Türk-İsrail ilişkilerinin Ermeni sorununa olası yansımaları incelenmiştir.

Doç. Dr. Selma Yel ile Yrd. Doç. Dr. Ahmet Gündüz, **1893 Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Tertip Etmiş Olduğu Kilise Hadisesi** başlıklı yazılarında, Batılı ve Ermeni yazarlar tarafından katliam olduğu ileri sürülen Yozgat Kilise Hadisesinin gerçek niteliği Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Yunus Özger **Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler** başlığını taşıyan yazısında bir tür profesyonel isyancı olarak tanımlanabilecek Ermeni fedailerinin eylemlerinde izledikleri stratejileri, mahkeme kayıtlarını esas alarak incelemektedir.

Ermenistan'daki Demokratikleşme Sürecinin Önündeki Bazı Engeller başlıklı yazısında Yıldız Deveci Bozkuş, Ermenistan'da başta seçimler olmak üzere, sivil toplum örgütlerinin demokratikleşme süreçlerini ve bu bağlamda Diaspora ve uluslararası kuruluşların rollerini ele almaktadır.

Osman Kılıç, **Mavi Kitap: Ermeni Soykırımı İddialarının Kutsal Kitabı** başlıklı yazısında söz konusu kitabın içeriği ile kitabın yazarı (editörü) Arnold Toynbee'nin hatıralarında bu kitap hakkındaki ifadelerine, Batılı yazarların kitaba yönelttiği eleştirilere ve kitapta Van vilayeti hakkındaki bilgilerin kritiğine yer vermektedir.

Eski sayılarımızda olduğu gibi bu sayıda da kitap tahlilleri, en son çıkan kitapların listesi ve güncel bir belgenin tam metni bulunmaktadır.

İçten saygılarımızla.

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi
Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı
oelutem@avim.org.tr

Öz: Bu yazı Ekim 2008- Şubat 2009 döneminde Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeleri, Türkiye’de düzenlenen Ermenilerden Özür Dileme Kampanyası’nı, yeni ABD Hükümetinin Ermeni Sorunu karşısındaki tutumunu ve Gazze olaylarından sonra İsrail ve Musevi Lobisinin Ermeni soykırım iddialarına yaklaşımını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, ABD, İsrail, Ermeni soykırım iddiaları, Barack Obama, Abdullah Gül, R.T.Erdoğan, Şimon Perez, Serj Sarkisyan.

Abstract: This article studies the development in Turkey- Armenia relations, “Apology Campaign” from the Armenians organized in Turkey, the stance of the new American Administration concerning Armenian Question and the approach of Jewish Lobby and Israel to the Armenian Question after the events of Gazza.

Key Words: Turkey, Armenia, USA, Israel, Armenian genocide allegations, Barack Obama, Abdullah Gül, R.T. Erdoğan, Simon Perez, Serzh Sargsyan.

1 – Türkiye - Ermenistan İkili İlişkileri

Cumhurbaşkanı Gül’ün Türkiye-Ermenistan milli maçı münasebetiyle 6 Eylül’de Erivan’a yaptığı ziyaret sonrasında iki ülke ilişkilerinde olumlu bir havanın doğduğu gözlemlenmiştir. Başta Dışişleri Bakanları olmak üzere aşağıda ayrıca değineceğimiz bir dizi yoğun ikili görüşme yapılmıştır. Ayrıca Türkiye, Ermenistan uçaklarının geçişi için önceden izin alınması usulünü bırakarak hava sahasını bu uçaklara açmıştır.¹ Diğer yandan yurtdışındaki Türk temsilcilikleri, geçen yılların aksine, Ermeni temsilciliklerinin verecekleri davetlere katılma konusunda serbest bırakılmıştır.²

Ancak resmi makamlar arasındaki bu olumlu havanın Ermenistan kamuoyuna yansımadağı görülmektedir. Ekim ayı başında yapılan bir kamuoyu yoklaması görüşülen kişilerin %11’inin Türkiye ile hiçbir alanda işbirliği yapılmaması gerektiğini, %33’ünün Türkiye ile uzlaşmanın olanaksız olduğunu, %76’sının Ermenistan Türkiye’nin önkoşullarına uyduğu takdirde Türkiye ile ilişki kurulabileceğine inandığını, %64’nün ise Türkiye ile ilişki kurulabileceğini

¹ “Ermenistan’a Hava Ulaşımında Sınırlamalar Kalktı”, 26 Eylül 2008, www.cnnturk.com.tr

² “Türk Büyükelçiliklerine Ermenistan Resepsiyonlarına Katılma İzni”, Zaman, 27 Eylül, 2008.

ancak Türkiye'nin Ermenistan'ın düşmanı olduğunun unutulmaması gerektiğini düşündüklerini göstermiştir.³

Yaklaşık iki ay sonra Gallup Enstitüsü tarafından yapılan bir diğer kamuoyu araştırmasında⁴ tam olarak aynı sorular sorulmamış olmakla beraber, Türkiye lehinde küçük bir değişiklik olduğu görülmüştür. Buna göre Türkiye ile hiç işbirliği yapılmamasını isteyenlerin oranı %7'dir. Türkiye ile ancak soykırımı tanıdıktan sonra işbirliği yapılması isteyenler ise %18'dir. Bu durumda Türkiye ile işbirliği yapılmasına taraftar olmayanlar %25 olarak hesaplanmaktadır. Bir koşula bağlamadan Türkiye ile işbirliğinden yana olanlar ise %26'dır. Anketi cevaplayanlardan %47'si Türkiye ile ilişkilerde ihtiyatlı olunmasından yanadır. %50'si ise Türkiye'yi ekonomik ortak olarak görmektedir. Sonuç olarak Türkiye ile siyasi alanda işbirliği yapılması hususunda Ermenistan'da bir kararsızlık olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik işbirliği için bir sorun görülmemektedir.

Kısaca Ermenistan halkının Türkiye'ye karşı tutumu genelde olumsuz, en azından belirsizdir. Bunda on yıl süren Koçaryan'ın başkanlık döneminde Türkiye karşıtı söylemin rolü olduğundan şüphe yoktur. Ne var ki bu durum, Türkiye ile normal ilişkiler kurmaya kararlı görünen Sarkisyan idaresini hem çekingen hem de bir tür alıngan davranmaya sevk etmiştir. Mesela Cumhurbaşkanı Gül'ün 23 Eylül 2008 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada "işgal altındaki Dağlık Karabağ" deyimini kullanması, genelde dış ilişkiler hakkında pek konuşmayan Başbakan Tigran Sarkisyan tarafından kendilerinde soğuk duş etkisi yaptığı ve bazı tehlikeler içerdiği şeklinde yorumlanmıştır.⁵

Böyle olmakla beraber Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın, selefi Koçaryan'ın aksine, Türkiye ile olan sorunları çözmek hususunda azimli olduğu görülmektedir. Sarkisyan bu hususu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmada, Cumhurbaşkanı Gül ile aldıkları en önemli kararın bugünün sorunlarını gelecek kuşaklara bırakmamak olduğunu ve bu hususta çabuk ve kararlı bir şekilde hareket etmek gerektiğini söyleyerek belirtmiştir.⁶

Sarkisyan'ın bu tutumu karşısında, Diaspora genelde bir bekle-gör politikası izlemektedir. Ancak Taşnak Partisinde rahatsızlık devam etmektedir. Resmi adı Ermeni Devrimci Partisi olan bu Partinin Bürosu 29 Kasım- 1 Aralık 2008 tarihlerinde Beyrut'ta toplanarak bazı diğer konular yanında Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişkileri hakkında da görüşlerini açıklamıştır. Buna göre Ermenistan Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme çabalarını sürdürmelidir. Ancak şimdiye kadar Türkiye bu konuda olumlu bir adım atmamıştır; aksine Türkiye, Ermenistan ile yapılan toplantıları soykırımın tanınması sürecinin (bazı parlamentoların soykırım iddialarını tanıyan kararları kastedilmektedir) engellenmesi ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini Ermenistan'ın Azerbaycan ile

3 "Thirty-Three percent of Armenian Citizens Believe Reconciliation With Turkey Impossible (Armenian Center for National and International Studies tarafından yapılan kamuoyu araştırması), 1 Ekim 2008, www.arminfo.am

4 "La Population de l'Arménie Estime qu'Erevan Doit Être Prudent Dans Ses Relations Avec La Turquie", 5 Aralık 2008, www.armenews.am

5 "Cold Shower", 17 Ekim 2008, www.hayotsashkhardaily.am

6 "RA President: During Talks With Gul We Decided Not to Leave Current Problems to Future Generations", 26 Eylül 2008, www.panarmenian.net

olan ilişkisi ile koşullandırması için kullanmaktadır. Bu son ifadelerle Türkiye'nin Ermenistan ile olan müzakerelerinde Azerbaycan'ın çıkarlarını da korumak amacıyla hareket ettiği belirtilmek istenmektedir.

Diğer yandan, Ermeni soykırımının genel olarak ve özellikle Türkiye tarafından tanınması ve kınanmasının Ermenistan dış politikasının stratejik yönlerinden biri olduğu hususunda Ermenistan'ın en yüksek makamları arasında mutabakat olmasının takdir edildiği bildirilmektedir. Ermeni soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması için çalışılması hususu, Taşnakların ısrarı üzerine Koçaryan döneminde hükümet programlarına konmuş ve Sarkisyan döneminde de bu konuda bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak ne Koçaryan ne de, aşağıda göreceğimiz gibi Sarkisyan Türkiye'den soykırım iddialarını tanınmasını istememiş, hatta ilişkilerin normalleştirilmesi için bunun istenmediği açıkça söylenmiştir. Hal böyle iken Taşnak Partisinin aksini ileri sürmesi Sarkisyan'a karşı bir tür eleştiri niteliği taşımaktadır.

Söz konusu Partinin bu konuda üzerinde durduğu diğer bir husus Ermenistan-Türkiye ilişkilerini çözümlenmenin günümüzdeki öneminin gelecek kuşakların haklarından daha değerli olmamasıdır. İlk bakışta fazla bir anlamı olmayan bu sözlerle Ermenistan'ın Türkiye'nin sınırlarını tanımaması gerektiği ifade edilmektedir. Taşnaklara göre Ermenistan bugünkü haliyle Türkiye'den Batı Ermenistan'ı (Doğu Anadolu'yu) alabilecek durumda değildir. Ancak gelecekte bu durum değişebilir ve Ermenistan bu toprakları alabilecek kadar güçlenebilir. O nedenle bugün Türkiye'nin sınırları tanınmamalıdır. Tanındığı takdirde bu gelecek Ermeni kuşaklarının haklarının yenmesi olacaktır.

Bu zorlama düşünce tarzının takdirini okuyucularımıza bırakarak aslında Taşnak Partisinin Ermeni Hükümetinin Türkiye ile yürüttüğü müzakerelerden çok rahatsız olduğunu, bu müzakereler sonucunda kendilerinin uzun yıllardan beri savundukları Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınması, tazminat ödemesi, Ermenistan'a toprak vermesi gibi hususların gerçekleşmesi olanağının tamamen ortadan kalkmasından endişe ettikleri, ancak bir yandan hükümette yer almaları diğer yandan Türk sınırının açılmasına taraftar olmaları nedenleriyle itirazlarında fazla ileri gidemedikleri anlaşılmaktadır.

Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan görüşmelerine ilişkin tutumuna gelince, Türkiye'nin Ermenilerle yaptığı ikili toplantılardan sonra Azerbaycan'ın da dahil olacağı üçlü toplantılar düzenlenmesini istemiş olduğu, hatta üç ülke devlet başkanlarının da toplanmasını arzu ettiği anlaşılmaktadır. Tek üçlü toplantı, 27 Eylül 2008 tarihinde, New York'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu sırasında yapılmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan bu toplantıda sadece Türkiye'nin Kafkasya Güvenlik ve İşbirliği Platformu girişiminin görüşüldüğünü söylemiştir. Ermeni tarafının üçlü bir toplantıda Karabağ sorununu görüşmeyi arzu etmediği anlaşılmaktadır. Nalbantyan bu hususta Türkiye'nin bu konuda arabulucu olamayacağını, Türkiye'nin Ermenistan'la olan sınırını açarak Karabağ sürecine yardımcı olabileceğini ve Bakü'nün görüşme masasında daha yapıcı olmasını sağlayabileceğini söylemiştir.⁷ Devlet Başkanı Sarkisyan ise "Aliyev'le Türkiye'de görüşmeniz için bir davet alsanız nasıl cevap verirsiniz" şeklindeki bir

7 "Nalbantyan. Türkiye Arabulucu Olamaz", 31 Ekim 2008, www.ntvmsnbc.com.tr

soruya böyle bir daveti “oldukça tuhaf bulacağını belirterek cevaplamış ancak Aliyev’le her fırsatta görüşmekten memnun olacağını da eklemiştir.⁸

Türkiye-Ermenistan yakınlaşması hakkında Azerbaycan’da resmi makamların olumsuz bir tepkisi gözlemlenmemiştir. Esasen Türkiye Ermenistan’la olan görüşmeler hakkında en üst düzeyde Azerbaycan’ı bilgilendirmiştir. Bu amaçla Cumhurbaşkanı Gül, Erivan’ı ziyaretinden dört gün sonra Bakû’yü de ziyaret etmişti. İlham Aliyev’in ikinci kez Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Kasım ayında Türkiye’ye yaptığı ziyaret sırasında da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ele alındığından şüphe bulunmamaktadır. Ayrıca Dışişleri Bakanı Ali Babacan Aralık 2008 ve Şubat 2009’da olmak üzere iki kez Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde başlıca gündem maddesinin Ermenistan’la yürütülen görüşmeler olması normaldir. Buna karşın bazı Azeri gazetelerinde Türkiye- Ermenistan ilişkileri hakkında olumsuz denebilecek tepkiler görülmüştür. Zerkalo Türk-Ermeni sınırının açılmasının Karabağ sorununu olumsuz etkileyeceğini zira kısa vadede Ermenistan’ın izole edilmiş durumunun sona ereceğini, uzun vadede ise Karabağ sorununun aleyhine Türkiye’nin Güney Kafkaslardaki rolünü artıracığını; Day.az ise Cumhurbaşkanı Gül’ün, Ağustos ayında Rusya-Gürcistan çarpışmalarından sonra adeta dünya ile teması kesilmiş olan Ermenistan’a bu durumdan çıkma olanağı sağladığını yazmıştır.⁹ Bazı gazeteler ise bu konuda her türlü ölçüyü kaçırmışlardır. Yeni Müsavat “Erdoğan Hükümeti Karabağ’ı Satmaya Hazırlanıyor” başlıklı haberinde ABD ve AB’nin baskısı üzerine Ankara’nın Karabağ sorununun Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi koşulları arasından çıkardığını iddia etmiştir. Bazı siyaset adamları da benzer görüşler ileri sürmüşlerdir. Demokrat Parti Başkanı Serdar Calaloğlu “Türkiye Ermenistan ile, Azerbaycan’a rağmen, ilişkilerini normalleştirmeyi tercih ederse Bakû ile Ankara arasındaki samimiyet uzun dönemde yok olur” demiştir.¹⁰

İki ülke Dışişleri Bakanlarının milli maçtan hemen sonra yaptıkları uzun görüşme hariç tutulursa, izleyen dört ay içinde altı kez, bir uluslararası toplantıya katılmalarından yararlanarak, bir araya gelip görüştükleri görülmüştür. Bu normalin çok üzerindedir ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi ümitlerini arttırmaktadır.

Diğer yandan Başbakan Erdoğan da Dünya Ekonomik Forumu yıllık toplantılarına katılmak üzere gittiği İsviçre’nin Davos şehrinde aynı amaçla orada bulunan Serj Sarkisyan’la 29 Ocak 2009 tarihinde görüşmüştür. Bu görüşmenin de olumlu geçtiği ve iki ülke dışişleri bakanlarının temaslarına devam etmesi kararının verildiği anlaşılmaktadır.

Dışişleri Bakanı Ali Babacan Ermeni meslektaşısı ile yaptığı görüşmeler hakkında gayet olumlu beyanlarda bulunmuştur. Bu çerçevede iki ülke arasında I. Dünya Savaşından beri devam eden sorunun çözümüne hiç bu kadar yaklaşılmadığını, son noktayı koyma aşamasına gelinmediyse de bayağı ilerleme kaydedildiğini

8 “Barosso, Türk--Ermeni Diyalogu Gerçek Olsun”, 7 Kasım 2008, www.ntv.com.tr

9 “Le Rapprochement Entre Ankara et Erevan Ne Fait Pas Que Des Heureux”, 3 Kasım 2008, www.armenews.com

10 “Azeri Basını Türk-Ermeni İlişkilerinden Tedirgin”, Önce Vatan, 3 Aralık 2008.

ifade etmiştir.¹¹ Nalbantyan da Babacan'ın görüşünü paylaştığını, gerçekten de sorunu çözmeye çok yakın olduklarını söylemiştir.¹² Başkan Sarkisyan da aynı görüştedir; ancak iki ülke ilişkilerinde önemli gelişmeler olmasını bu yılın ikinci yarısında beklemektedir.¹³

İki ülke arasındaki sorunların çözüm sürecine girdiği anlaşılacakla beraber bu çözümün nasıl olacağı ve neleri kapsayacağı hakkında açık bir bilgi yoktur. Ancak tarafların bazı ifadelerinden hareketle bu hususta tahminlerde bulunmak mümkündür.

Türkiye ile Ermenistan arasında başlıca iki sorun vardır: Ermenistan'ın Türkiye'nin sınırlarını (toprak bütünlüğünü) tanımaması ve Türkiye'ye karşı soykırım iddialarında bulunması. Bunun yanında Türkiye'nin Karabağ sorununda Azerbaycan'ı çekincesiz desteklemesi ve bu sorun nedeniyle Ermenistan ile olan sınırını 1993 yılında kapatmış olması da ayrı bir sorun oluşturmaktadır.

Türkiye-Ermenistan sınırı 1921 yılında sırasıyla Mart ve Ekim aylarında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla saptanmış bulunmaktadır. Moskova Antlaşmasının Sovyetler Birliğiyle yapılmış olmasına karşın Kars Antlaşması Ermenistan (aynı zamanda Gürcistan ve Azerbaycan) ile imzalanmıştır. Ermenistan bağımsızlığını ilan ederken Sovyetler döneminde yapılan antlaşmaları tanıyacağına dair genel bir beyanda bulunmuştur. Ancak Türkiye, Ermenilerin yakın geçmişteki toprak taleplerini göz önünde bulundurarak, 1992 yılından bu yana Ermenistan'dan Kars Antlaşmasının geçerliliğini teyit etmesini istemiş, Ermeniler bu talebe olumlu veya olumsuz bir cevap vermeyerek konuyu sürüncemede bırakmışlardır. Bunun nedeni Ermenistan'daki aşırı milliyetçi akımlar ve "Büyük Ermenistan" hayalidir. Yukarıda değindiğimiz gibi, Ermenistan'ın Türkiye'den toprak alması mümkün olmamakla beraber, mevcut sınırları tanımak yerine bu konu ileriye bırakılarak geçici bir çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Ne var ki Türkiye bu konuda ısrarcı olmuş ve sınırlar tanınmadığı sürece Ermenistan ile normal ilişkiler kurmaya yanaşmamıştır. Bu durum yeni devlet başkanı Serj Sarkisyan'ı daha esnek davranmaya götürmüştür. Sarkisyan, bir Türk gazetecisinin sorusunu "Siz hangi Ermeni yetkilinin 'Türkiye'den toprak istiyoruz' dediğini duyduunuz". Kesinlikle böyle bir açıklama olmadı." şeklinde yanıtlamıştır.¹⁴ Buna ek olarak son zamanlarda iki ülke dışişleri bakanlarının ilişkilerin normalleşmesi hakkındaki iyimser beyanları ve sınırların tanınmasına hemen hiç değinmemeleri bu konunun aşılmış olduğunu düşündürmektedir.

Soykırım iddialarına gelince bu konu daha karmaşıktır. Her şeyden önce hiçbir Ermenistan hükümetinin Türkiye'den bu iddiaları kabul etmesini istemediğini belirtmemizde yarar vardır. Sorun, Ermenistan Hükümetlerinin soykırım iddialarının başka ülkeler tarafından tanınması için çaba göstermesinden ve Diasporanın bu yöndeki çabalarını desteklemesinden ileri gelmektedir; zira bu çabalar, sonunda Türkiye aleyhinde bir propaganda kampanyasına dönüşmektedir. Türkiye'nin bu konudaki tutumu 1915 olaylarının niteliğinin bir tarihçiler ortak komisyonu tarafından araştırılması yönündedir. Ermenistan bu teklifi uzun zaman ne kabul ne

11 "Ermenistan ile Çözüme Hiç Bu Kadar Yakın Olmadık", Hürriyet, 22 Aralık 2008.

12 Ermeni Günlük Gazetesi Asbarez, 21 Ocak 2009, www.asbarez.com

13 "Progress Made in Talks With Armenia Says FM", Hürriyet, 9 Şubat 2009.

14 "Erivan: Toprak Talebimiz Yok", Milliyet, 21 Eylül 2008.

de ret etmiştir. Ancak Sarkisyan, seçilmesiyle beraber, bu teklifin kabul edilebileceğine dair ifadeler kullanmaya başlamıştır. Son olarak iki ülke arasında komisyonlar kurulmasına karşı olmadığını ancak önce ortak sınırın açılması ve diplomatik ilişki kurulması gerektiğini, ondan sonra her türlü komisyon alt komisyon kurulabileceğini söylemiştir.¹⁵ Kısaca, tarihçiler komisyonu kurulmasını sınırın açılmasından ve diplomatik ilişki kurulmasından sonraya bırakmıştır. Diğer yandan sadece tarihçiler için değil iki ülke arasında askıda bulunan diğer sorunlar için de komisyonlar kurulmasını istediği anlaşılmaktadır. Bu konuda önemli bir ifadesi de komisyonların vereceği kararın belirleyici olmayacağı bu kararların hükümete tavsiye niteliğinde olacağına dair sözleridir.

Bu haliyle Ermeni tarafının tarihçiler komisyonu için mutabakatını vermiş olduğunu düşünmek mümkündür. Ancak, soykırım iddialarının başka ülkeler tarafından tanınması için çaba göstermekten vazgeçtiklerini gösteren bir bulgu yoktur. Aksine Nalbantyan, Ermenistan'ın Ermeni soykırımı'nın uluslararası toplum tarafından tanınması politikasından vazgeçmeyeceğini, Ermenistan'ın hiçbir zaman soykırım gerçeğini sorgulamayacağını birçok kez söylemiştir.¹⁶

Karabağ sorununa gelince bunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerine yansımaları ve Türkiye'nin 1993 yılında Ermenistan ile olan sınırını kapatması, Karabağ'ın dışında bir Azeri kenti olan Kelbecer'in Ermeni güçleri tarafından işgal edilmesi üzerine olmuştur. Batı dünyası ile Rusya ve diğer eski SSCB ülkelerine, istikrarsızlık içinde bulunan Gürcistan üzerinden ulaşan Ermenistan için Türk sınır kapısının açılması birinci derecede önem taşımaktadır. Ancak Ermeni yetkililer Türk sınır kapısının açılmasının koşula bağlanmasını istememektedirler. Sınırı Karabağ sorunu nedeniyle kapatmış olan Türkiye için ise bu sorun çözümlenmeden, hiç olmazsa çözüm yoluna girmeden, sınırı açmak, özellikle Azerbaycan'la olan ilişkileri bakımından güçlük arz etmektedir. Ortalama bir yol, iki ülkenin diplomatik ilişki kurması ancak sınırın açılmasının sonraya bırakılması olabilir. İdealse Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile olan sorunlarının aynı zamanda çözüme kavuşmasıdır.

2- Ermenilerden Özür Dileme Kampanyası

Aralık 2008 ayı başlarında Prof. Ahmet İnsel, Prof. Baskın Oran, Cengiz Aktar ve Ali Bayramoğlu tarafından, maruz kaldıkları "Büyük Felaket" için, Ermenilerden özür dilenmesi kampanyası başlatıldı.¹⁷ Adı geçenler bu konuda basına verdikleri bilgilerde, özetle, Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında Ermenilerin başına gelenler hakkında kimse özür dilemediği için bu yola başvurduklarını, sadece vicdani bir rahatsızlığı dile getirmek istediklerini, bu kampanyanın politik gelişmelerden bağımsız, bireysel bir girişim olarak düşünüldüğünü, hukuki bir kavram olan soykırım sözcüğünü bilerek kullanmadıklarını, politik gelişmelerle kampanyanın ilgisi bulunmadığını ve hiçbir stratejinin parçası olmadıklarını söylediler; ayrıca bu konuda hazırlanmış olan bir metni internette en az bir yıl süreyle imzaya açacaklarını bildirdiler.¹⁸

15 "Erivan: Toprak Talebimiz..."

16 "Nalbantyan Sert Çıktı: Fedakârlık yapmayız", 21 Ocak 2009, www.haberler.com

17 NTV Haber Sitesi, 4 Aralık 2008, www.ntvmsnbc.com.tr

18 NTV Haber Sitesi...

İnternete, www.ozurdiliyoruz.com adresinde imzaya açılan metin şudur:

“1915’te Osmanlı Ermenilerinin maruz kaldığı Büyük Felâket’e duyarsız kalınmasını, bunun inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum.”

“Büyük Felaket” sözcükleri Ermenicede, Ermeni soykırımı anlamına kullanılan Metz Yegern sözcüklerinin Türkçe çevirisidir. Büyük bir olasılıkla, soykırım sözcüğünün Türkiye’de uyandırdığı olumsuz tepkileri dikkate alarak, aynı anlama gelen bu deyim kullanılmıştır. Bu nedenle de söz konusu metni hazırlayanlar ve sonradan imzalayanlar dolaylı olarak Ermenilerin soykırımı uğradığını kabul etmiş olmaktadır.

Özür dilenmesinin nedeni ise “Büyük Felâkete” duyarsız kalınması ve reddedilmesidir. Diğer bir deyimle “Özürcülere” göre Türk kamuoyu ve resmi makamları Ermeni “soykırımına” karşı duyarsızdır; ayrıca bu olayı inkâr da etmektedir. Bildiriyi hazırlayanlar ve kabul edenler ise kendilerini Türk kamuoyundan soyutlayarak Ermeni kardeşlerinin duygu ve acılarını paylaşmakta ve ayrıca onlardan özür dilemektedirler.

Konunun esasına gelince özür dilenmesi için kişilere veya topluklara zarar veren, en azından inciten bir hareket yapılmış olunması gerekmektedir. 1915 olaylarından bu yana bir asra yakın zaman geçtiği için bugün yaşayan kişilerin söz konusu olaylardan sorumlu olması mümkün değildir. Dedeleri için özür diledikleri düşünülebilir. Ancak bunun için de dedelerinin o zaman tehcirle ilgili bir sorumluluk taşıması gerekmektedir ki bu çok nadir bir olaydır. İçlerinde sorumlu olanlar bulunması halinde dahi bir suçun (eğer tehcirde görev almış olmak suçsa) veya her türlü sorumluluğun kalımsal olmadığını, kimsenin dedesi suçlu diye suçlu olmayacağını o nedenle de özür dilemesi gerekmeyeceğini, özür dilediği takdirde ise bunun hiçbir hukuki sonucu olmayacağını belirtmemiz gerekmektedir.

Buna göre “özür diliyoruz” kampanyasının duygusal nedenlerden kaynaklandığı sonucuna varılmakta ise de yakından bakıldığında başka amaçlara hizmet ettiği de görülmektedir.

Her ne kadar metinde şahsi bir özrün söz konusu olduğu belirtiliyorsa da bir metni internette imzaya açmak ve mümkün olduğu kadar fazla sayıda kişi tarafından desteklenmesini sağlamaya çalışmak olayı kişisel çerçeveden çıkararak bir siyasi eylem haline dönüştürmektedir.

En az bir yıl sürecek bu kampanya sonucunda çok sayıda kişinin özür metnini benimsemesi halinde bunun bazı siyasi sonuçları olabilir.

Bunların başında, Ermenilerin soykırımı uğramadıkları görüşünü bundan böyle savunmanın ve bu çerçevede, başta ABD olmak üzere, bazı ülke parlamentolarında alınmak istenen kararları önlemenin çok güç olacağı gelmektedir.

İkinci olarak, çok sayıda Türk soykırım savını benimsediği takdirde (ancak öyle

olmamıştır) halen Ermenistan'la yürütülen müzakerelerin önemli maddelerinden biri olan tarihçiler ortak komisyonuna ihtiyaç kalmayacaktır.

Üçüncü olarak ise Ermenilerden özür dilenmesine taraftar olanların sayısı fazla olduğu takdirde bu, bir süre sonra, Ermeni "soykırımının" kabul edilmesini gündeme getirecek ve özür dileyenlerin soykırım iddiasını kabulü daha kolay olacaktır. Bunu ise bir süre sonra Ermenilere tazminat verilmesi talebi izleyecek, bu da başarılabilirse Doğu Anadolu'dan bir miktar toprağın Ermenistan'a verilmesi aşamasına gelinecektir. Kısaca Özür Dileme Kampanyası hiç de masum bir girişim olmayıp ciddi sakıncaları beraberinde getiren bir sürecin ilk adımı olma niteliğini taşımaktadır.

Kanımızca bu metnin en olumsuz yönü sadece Ermenilerin duygu ve acılarını paylaşması ve yakın tarihte Türk toplumunun başına gelen büyük felaketlerle ilgilenmemesi ve 19. asırdan başlamak üzere Osmanlı İmparatorluğunun kaybettiği topraklardan kovulan, birçoğu öldürülen ve ser sefil halde Trakya ve Anadolu'ya sığınan insanlardan hiç bahsetmemesidir. Oysa 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ile Balkan Savaşlarında, Birinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında, Kurtuluş Savaşında Türk ve diğer Müslümanların uğradığı mezalim gayet iyi belgelenmiş olup herkes tarafından bilinmektedir. Diğer yandan Ermenilerin yirmi yıl kadar önce Türk diplomatlarını, sadece Türkiye'yi temsil ettikleri için, öldürmelerini de bu çerçevede mütalaa etmek gereklidir. Bu felaketlere hiç değinilmemesi Ermenilerin acılarının Türklerin acılarına tercih edilmesi anlamına gelmekte ve bu ise temelde Türkiye ve Türklere karşı adaletsiz bir davranış olmaktadır.

Özür Dileme Kampanyası için internette açılan www.ozurdiliyoruz.com sitesinin yaklaşık olarak 15 Aralık 2008'de faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Siteye girenler ad ve soyadları ile meslek ve buldukları şehri ve e- posta adreslerini yazarak "özür diliyorum" düğmesini tıklamaktadırlar. Bu kişilerin adedi sayılmaktadır. Toplam rakam soykırım iddialarına veya en azından Ermenilere kasten eziyet yapıldığına inananların sayısı hakkında bir fikir vermektedir.

Bu site aracılığıyla özür dileyenlerin sayısı bir hafta sonra, 21 Aralık'ta, 17.700'e, 31 Aralık'ta ise 26.000'e ulaşmıştır. Yeni yıl ile birlikte özür dileyenlerin sayısında düşüş görülmüş, site 31 Ocak 2009 tarihinde 28.400 rakamına ulaşmıştır. Mart ayı sonunda bu rakam 29.550'dir.

Özür Dileme Kampanyası'ndan yaklaşık iki gün kadar sonra, muhtemelen 17 Aralık'ta, internette www.ozurbekliyoruz.com sitesi açılmıştır. Bu siteye göre özür dilemesi gerekenler, Türklere ve diğer Müslümanlara yaptıkları çeşitli katliam nedeniyle, Ermenilerdir.¹⁹ Söz konusu siteye girerek özür beklediklerini ifade edenlerin sayısı, bir hafta kadar sonra, 23 Aralık'ta, 94.000'i aşmıştır. İkinci hafta sonunda, 31 Aralık'ta, 112.300 olmuştur. Sonra bu siteye girişlerde de azalma olmuştur. 31 Ocak 2009 tarihinde özür bekleyenlerin sayısı 116.115 idi.

19 Bu siteye şu metin konmuştur: Geçmişte ve günümüzde, bir çok zalim tarafından zulme maruz kalan Türkler ve Osmanlılar adına, bunları yapanların ve bu zulümlere göz yumanların özür dilemesi gerektiğini düşünüyorum. Bu vahşetlere göz yumamayacağımı belirtiyor, tüm Türk Dünyası adına, bir Türk olarak özür bekliyorum!
Mustafa Kemal Atatürk; "Binlerce çaresiz ve suçsuz ana ve çocukları işkenceyle öldürmüşlerdi. Tarihte benzeri görülmemiş olan bu vahşeti yapan Ermenilerdi", Nutuk, s.260-261.

Mart sonunda ise 116.900'dür.

Buna göre özür bekleyenlerin sayısı özür dileyenlere göre dört misli kadardır.

Ancak "Özür Diliyoruz" kampanyasına "Özür bekliyoruz" dan başka siteler ve "Facebook" grupları da karşı çıkmıştır. 30 Aralık 2008 itibariyle bu site ve gruplara girerek kampanya aleyhinde tutum alanların sayısı 665.000'i geçmiştir.²⁰ Bu rakam, yıl sonunda özür dileyenlerin 25 mislidir. Sonuç olarak "Özür Diliyoruz" kampanyasına karşı Türkiye'de, karşı olmanın ötesinde, kızgınlık duyulduğu da anlaşılmaktadır.

Özür Dileme Kampanya'sına kimler katılmıştır? Ermeni asıllı bir Fransız gazetesi, www.ozurdiliyoruz.com sitesine 15 Ocak 2009 tarihinde kayıtlı bulunan 27.516 kişinin meslek ve buldukları ili dikkate alarak yaptığı bir araştırmada kampanya'ya en fazla İstanbul'dan katılma olduğu (% 36), bu ilin Ankara (%7), İzmir (%6) ve Diyarbakır (%5) tarafından izlendiğini, katılanların % 22'sinin öğrenci % 6'sının öğretim görevlisi olduğunu, ayrıca Türkiye dışından başta Almanya olmak üzere %13 katılım bulunduğunu bildirmiştir.²¹ İstanbul'dan katılanların fazlalığı, Türkiye'nin en büyük ili olmasının yanında Türkiye Ermenilerinin büyük çoğunluğunun bu şehirde oturmasıyla açıklanabilir. Ancak sayıları 60.000 kadar olan Türkiye Ermenilerinin çoğunluğunun bu kampanyaya katılmamış olduğu açıktır. İkinci gözlem Diyarbakır'ın, Türkiye'deki nüfus oranına uygun olmayan bir şekilde 4. sırada yer almasıdır. Bu da, aşağıda değineceğimiz gibi, DTP'nin bu kampanya karşısındaki tutumuyla ilgilidir.

"Özür Diliyoruz" kampanyasına karşı çıkan ilk kuruluş Ankara'daki Emekli Büyükelçiler Grubu'dur. Grup bu konuda yayınladığı ve tam metnini Dergimizin "Güncel Belgeler" bölümünde yayınladığımız bir bildiriye kampanyayı haksız, yanlış ve ulusal çıkarlar açısından sakıncalı olarak nitelendirmiş, ayrıca tarihimize saygısızlık ve terör sonucunda yaşamlarını kaybeden insanlara ihanet olduğunu belirtmiştir. Türk insanının Ermeni isyanları ve terör eylemlerinde uğradığı kayıp ve acıların Ermenilerinkinden daha az olmadığı ifade edilen bildiriye 70 ve 80'li yıllarda Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörü üzerinde özellikle durulmuş ve bu çerçevede Ermenilerin Türk ulusundan özür dilemesinin sağlanması gerektiği bildirilmiştir. Bugün terörün işlevini bitirdiği ve ikinci bir aşamada özür dilenmesi ve ondan sonra da toprak ve tazminat taleplerinde bulunulmasının tasarlandığına değinilen bildiriye böyle sinsi ve kasıtlı bir plana alet olunmaması dileği ve mutlaka gerekiyor ise iki tarafın tarih boyunca çektikleri acıların karşılıklı olarak paylaşılabilirliği ifade olunmuştur.

20	www.ozurdiliyoruz.com	26.086	
	www.ozurbekliyorum.com	112.419	
	www.ozurdilemiyorum.net	60.950	
	www.ozurdileme.com	29.261	
	www.ozurdilemiyoruz.biz	74.370	
	http://anket.milletmeclisi.com/blog/ermenilere-ozur-kampanyasi/		3.578
	Facebook - Ermenilerden "Özür" Falan Dilemiyorum!		282.208
	Facebook - Ermenilerden Özür Dilemiyoruz!		36.582
	Facebook - Özür Dileyenlere Karşı Tarihin İşığında Türkçe Duruş....		1.365
	Facebook - Ben Özür Dilemiyorum...		36.752
	Facebook - Sözde ermeni soykırımı için özür dileyen Sözde Aydınları Protesto Ediyoruz!		5.566
	Facebook - Ermeniler'den Özür Dilemiyorum, Özür Bekliyorum!		22.005
21	"Je demande Pardon": Analyse géo sociologique des signataires de la pétion des intellectuels turcs", 19 Ocak 2008, www.armenews.com		

Emekli büyükelçilerin bu girişimi bazı yabancı basında da yer almış²² ve böylelikle artık unutulmuş veya unutturulmuş istenen Türk diplomatlarına yönelik Ermeni terörü hatırlanmıştır.

Siyaset adamları arasında bu kampanyaya ilk tepki gösteren MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'dir. Bahçeli yaptığı yazılı bir açıklamada "Ermenilerden özür dilenmesi için başlatılan kampanyanın yüzleşme ve çürümenin ulaştığı vahim durumu göstermesi bakımından ibret verici olduğunu, ortada utanılacak bir suç ve adına özür dilenecek bir suçlu olmadığını, hiç kimsenin ecdadımızı aşağılama, suçlu gibi tanımlama ve özür talep etmeye hakkı olmadığını, diğer yandan Ermenilerce mezalime maruz bırakılan milletimizin, suikasta kurban giden Osmanlı devlet adamlarının, katledilen Cumhuriyet diplomatlarının ve Karabağ katliamlarının özrünü beklemenin en doğal ve tarihi bir hak olduğunu söylemiştir.²³ Ayrıca MHP Grup Başkanvekilleri aynı mealde bir bildiri yayımlayarak özür kampanyasını kınamışlardır.²⁴

TBMM Dışişleri Komisyonu'nun CHP'li üyeleri bir bildiri yayımlayarak²⁵ özür dileyen bildiriye esefle karşıldıklarını, Türkiye'nin o yıllarda özür dilemeyi gerektiren bir suç işlediğinin hukuki ve tarihi temeli olmadığını, özür dilemesi gereken tarafın Osmanlı topraklarını işgal eden bir ülkeye destek verip Türk ordusuna saldıran ve yüz binlerce sivil Türk vatandaşını katleden Ermeni tarafı olduğunu, Ermenilerin ayrıca binlerce Azeriyi katlederek, Azeri topraklarının bir kısmını işgal edip bir milyon Azeriyi göçmen durumuna düşürdükleri için de özür dilemek zorunda olduklarını, Türk diplomatlarını öldüren ASALA mensuplarını yargılayıp cezalandırmadıkları için de özür dilemeleri gerektiğini, bu gerçekler ortadayken Türklerin Ermenilerden özür dilemesi girişiminin tarihe ve atalarımıza saygısız ve Türk milletinin onurunu zedeleyen bir davranış olduğunu ifade etmişlerdir.

Başbakan Erdoğan ise, kesin ifadelerle ve kampanyayı düzenleyenleri kastederek "Herhalde onlar böyle bir soykırım işlemiş olacaklar ki özür diliyorlar. Türkiye Cumhuriyetinin böyle bir sorunu yok. Eğer ortada bir suç varsa suç işleyen özür dileyebilir. Ama ne benim, ne ülkem ne milletimin böyle bir sorunu yok. Ülkelerarası münasebetlerde, bu konuda Türkiye tavrını çok açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur.... Ben şahsen başlattıkları o kampanyayı kabul etmiyorum., desteklemiyorum ve onun içinde yer almam... Nasıl bir yaklaşımdır anlamak mümkün değil... ve atılan adımları da terse çevirmekten başka işe yaramaz"²⁶ sözleriyle tutumunu belirtmiştir.

Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek TBMM'de hükümet adına yaptığı bütçe konuşmasında bu kampanyaya da temas ederek "Maalesef şeytanı içeride ve

22 "Nicolas Cheviron, Une Pétion demandant pardon aux Arméniens crée la polémique en Turquie", AFP, 19 Aralık 2008, "Nukte V. Ortaq. Turquie, Arméniens la fin d'un tabou ", L'Express, 22 Ocak 2008, "Guillaume Perrier. Des milliers de Turcs demandent "pardon" aux Arméniens", Le Monde, 20 Aralık 2008, . "Les Excuses aux Arméniens pour 1915 divisent la Turquie", RF1, 28 Aralık 2008.

23 "Bahçeli'den Çok Sert Açıklamalar ", 7 Aralık 2008, www.sonsayfa.com.tr

24 "MHP'den 'Özür Diliyorum'a Karşı Kampanya ", 18 Aralık 2008, www.ntvmsnbc.com.tr

25 Cumhuriyet Halk Partisi Resmi Web Sitesi, 17 Aralık 2008, www.chp.org.tr/index.php?module=news&page=readmore&news_id=5

26 "Soykırımı İşlemişler ki Özür Diliyorlar", Milliyet, 18 Aralık 2008.

dışarıda bol bir ülkenin vatandaşıyız”²⁷ sözleriyle kampanyaya karşıtlığını dile getirmiştir.

Cumhurbaşkanı Gül’ün bir soru üzerine “Türkiye görüşlerin açık ifade edildiği bir ülke. Türkiye devleti olarak tavrımız belli. Sorunların olduğu komşularımızla sorunları konuşarak çözmek kararlılığımızda, bu mümkün. Problemlerin devam etmesinin kimseye faydası yok” sözleri²⁸ Ermeni basınında Cumhurbaşkanının özür kampanyasını desteklediği ve Başbakan ile aynı görüşte olmadığı gibi zorlama bazı görüşlerin yer almasına neden olmuştur.²⁹

CHP’den milletvekili Canan Arıtman Cumhurbaşkanının özür kampanyasını desteklediğini iddia ederek bunun kendisine göre nedenini “Anne tarafından etnik kökenini araştırırsanız, görürsünüz” sözleriyle açıklamıştır.³⁰ Arıtman bu ifadesi nedeniyle, kendi partisinin mensupları dâhil, hemen her kesimden ırkçılıkla suçlanacak kadar şiddetli eleştiriler almıştır.³¹ Tanınmış bir köşe yazarı³² Arıtman’ın CHP’den ihraç edilmesi gerektiğini ileri sürmüş, CHP Başkanı Deniz Baykal Arıtman’ın açıklamasını “yakışsız, ayıp, üzüntü verici ve kabul edilmez” bulurken³³ partisi Arıtman’a uyarı cezası vermiştir.³⁴ Cumhurbaşkanlığı ise bir basın açıklaması yaparak³⁵ Cumhurbaşkanının, en çetin ortamlar dâhil, 1915 olayları ve Türk-Ermeni ilişkileri hakkındaki görüşlerini defalarca ifade ettiği ve savunduğu bu arada Ortak Tarih Komisyonu kurulması önerisinin de kendisinin Dışişleri bakanı olduğu dönemde yapıldığı, bu konunun en geniş ve özgür bir biçimde tartışılmasının Türkiye’de özgür bir demokratik tartışma ortamının mevcudiyetini ve Türk halkının tarihiyle barışıklığını ve kendine duyduğu özgüvenin bir göstergesi olduğu ve Cumhurbaşkanının konunun küçük siyasi hesaplarla çarpıtılmakta olmasından üzüntü duyduğu bildirilmiştir. Diğer yandan Cumhurbaşkanını da bir açıklama daha yaparak “bazılarının sinsi bir şekilde yaymaya çalıştığı bir yalanı düzeltmek ve hakikat adına tarihe not bırakmak için ailemle ilgili aziz milletimi bilgilendirmek mecburiyetini hissettim. Şöyle ki, Kayseri’nin yerlisi olan annem tarafından Satoğlu, babam tarafından Gül (Gülükimamı) sülalelerinden gelen ailemizin yüzyıllara uzanan kayıtlı geçmiş Müslüman ve Türk’tür. Buna ailemizin geçmişten günümüze titizlikle işlenen soy ağacımız, mevcut resmi nüfus kütükleri ve gelmiş geçmiş Kayserili hemşerilerim şahittir”. Cumhurbaşkanı bu mesajında ayrıca bütün vatandaşların etnik kökenine, farklı inançlarına saygı duyduğunu, bu farklılıkların imparatorluk geçmişi olan ülkenin bir gerçeği ve zenginliği olduğunu, tüm vatandaşların hiçbir ayırımı tabi tutulmadan eşit olduğunu, herkesin aynı hak ve hukuka sahip olmasının Anayasayla teminat altında bulunduğunu da belirtmiştir.³⁶ Cumhurbaşkanı ayrıca Canan Arıtman aleyhine, “Annesinin etnik kökeniyle ilgili gerçek dışı beyanlarda bulunarak, kamusal konumundan kaynaklanan, büyük

27 “Şeytanı Bol Bir Ülkeyiz”, 19 Aralık 2008, www.hurriyet.com.tr

28 “Görüşler açıkca ifade ediliyor”, 17 Aralık 2008, www.hurriyet.com.tr

29 “Turkey’s President Defends Armenia Apology Campaign” 18 Aralık 2008, www.rferl.org; “Le Président Gul prend ses distances avec son Premier Ministre” 19 Aralık 2008, www.armenews.com.; Aynı ajans Reuters’e atfen, “Gul se démarque d’Erdoğan sur les excuses à l’Arménie”, 20 Aralık 2008, www.armenews.com

30 “CHP’li Arıtman’dan tarihe geçecek ayıp”, 18 Aralık 2008, www.stargazete.com.tr

31 19 Aralık 2008 tarihli Radikal, Taraf ve Star gazeteleri.

32 Sedat Ergin, “Arıtman CHP’den İhraç Edilmeli”, Milliyet, 20 Aralık 2008.

33 “Ayıp ve Üzen Açıklama”, Hürriyet, 19 Aralık 2008.

34 “Kafatasçı Vekil Bildiğini Okuyor”, Radikal, 19 Aralık 2008.

35 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi Web Sitesi, 18 Aralık 2008, www.tccb.gov.tr/sayfa/konusmaq_aciklama_mesajlar/?id=4726

36 “Cumhurbaşkanı: Soyum Müslüman ve Türk’tür”, Hürriyet, 22 Aralık 2008.

sorumluluk ve titizlikle yerine getirdiği devlet adamlığı kimliğinin kamuoyunda karalanması” gerekçesiyle 1 TL’lik tazminat davası açmıştır.³⁷ Cumhurbaşkanı, daha sonra, katıldığı bir televizyon programında soru üzerine özür kampanyasının Türkiye- Ermenistan ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini de ifade etmiştir.³⁸ Cumhurbaşkanı Gül açtığı davayı kazanmış ve Canan Aritman 1TL manevi tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir.³⁹

TBMM’de Bütçe görüşmeleri sırasında yapılan tartışmalar bazı DTP’li milletvekillerinin Meclis’teki genel kanının aksine düşüncelere sahip olduğunu ortaya koymuştur. DTP Siirt Milletvekili Osman Özçelik binlerce yıl Ermenilerle Kürtlerin bir arada yaşadığını ve aralarında herhangi bir çatışma olmadığını iddia ettikten sonra masum Ermenilerin öldürüldüğünü ileri sürmüştür. TBMM Başkan Vekili Nevzat Pakdil’in müdahale ederek içinde bulunduğu topluma, dedesine ve millete iftira ettiğini hatırlatmasına rağmen Özçelik, kendisi suç işlemediği halde Ermenilerden özür dilediğini söylemiştir. Başkan Pakdil ise Özçelik’in konuşmasından üzüntü duyduğunu, millete iftira ederek başkalarından alkış beklendiğini ifade ederek oturuma ara vermiştir. Bu arada DTP’li Hasip Kaplan, İbrahim Birinci ve Sırrı Sakık’ta benzer ifadelerde bulunmuşlardır.⁴⁰

Diğer yandan DTP Başkanı Ahmet Türk’ün de aynı düşüncede olduğu yaklaşık aynı günlerde Midyat’ı ziyaret ettiğinde görülmüştür. Türk, bu şehirdeki Süryani Kültür Derneğini ziyareti sırasında yaptığı bir konuşmada 1915 olaylarını kast ederek “Yüreğimizde olayların acısını hissettiğimizden dolayı özür dileme ihtiyacını hissediyoruz. Türkiye’de özür dilemek moda olmuş. Ama bizimki çok farklıdır. Süryani kardeşlerimizin yanında olduğumuzu, kendilerine destek verdiğimizizi, farklı bir bakış açımızın olmadığını, yürekte bütünleşmeyi esas alan bir mantığa sahip olduğumuzu göstermek istiyoruz. Yanlışlar konusunda her zaman özür dilemeye hazırız demiş ayrıca da “Sancılı süreci Ermeni kardeşlerimiz, Süryani kardeşlerimiz yaşadı. Kürt kardeşlerimiz de bugün aynı izdirabı çekiyor. Geçmişte Kürtleri diğer kardeşlerimize karşı kullanan mantığın da aynı olduğunu unutmadan, tarihi çok iyi araştırmak, tarihten dersler çıkarmak önemlidir. Belki bu zenginliklerin katledilmesinde bizim de, Kürtlerin de, parmağımız var. Bugün bir Ermeni ve Süryani kardeşimizi gördüğünüzde onlara bakarken de utanç duyuyoruz”⁴¹ şeklinde konuşmuştur.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Köksal Toptan, emekli Büyükelçi Gündüz Aktan’ın anısına Türk-Japon Vakfında düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmada özür kampanyasına da değinerek bu kampanyayı vahim bir olay olarak nitelendirmiş ve tarihimizin mahkûm edilmek istendiğini, suç sabit sayılmış, hüküm kesinleşmiş gibi özür dilediğini söylemiştir.⁴²

Genelkurmay Başkanlığı’nca bu konuda yöneltilen bir soruya, yapılanların kesinlikle doğru bulunmadığı, özür dilemenin yanlış olduğu kadar zarar verici sonuçlar da doğurabilecek bir davranış olduğu cevabı verilmiştir.

Bazı Üniversitelerde de bu kampanyaya karşı açıklama yayımlamak ve gösteri

37 “Gül’en 1 YTL’lik tazminat davası”, Milliyet, 23 Aralık 2008.

38 “Özür Kampanyası Süreci Olumsuz Etkiler”, Cumhuriyet, 2 Ocak 2009.

39 “Aritman Gül’e 1TL ödeyecek”, Hürriyet, 25 Mart 2009.

40 “DPT’li Özçelik’ten Ermeni İddialarına Destek”, 21 Aralık 2008, www.hurriyet.com.tr

41 “DPT Lideri Ahmet Türk Süryanilerden Özür Diledi”, 30 Aralık 2008, www.hurriyet.com.tr

42 “Özür Vahim Kampanya”, Radikal, 18 Ocak 2009.

yapmak gibi tepkiler görülmüştür. Bunlar arasında özellikle Hacettepe (Ankara), Atatürk (Erzurum), İnönü (Malatya), Gaziosmanpaşa (Tokat), Cumhuriyet (Sivas), Erciyes (Kayseri), Osmangazi (Eskişehir), Karatekin (Çankırı) üniversiteleriyle Sakarya ve Erzincan Üniversitelerindeki eylemler dikkati çekmiştir.

Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Araştırma Merkezi de birer bildiri yayımlamışlardır.⁴³

Türk basınında bu konuya geniş yer ayrılmıştır. “Özür Diliyoruz” kampanyası genelde, çok kere şiddetli bir şekilde, eleştirilmiştir. Buna karşın başta “Taraf” olmak üzere az sayıda gazete bu kampanyayı sahiplenmiş, yazarları da lehte yazılar yayımlamışlardır. Kampanyayı destek veren yazarların profiline bakıldığında çoğunluğunun eski solcular olduğu, içlerinden bazılarını eylemleri nedeniyle kovuşturmaya uğradıkları, bazılarının hapis yattığı, yaklaşık doksanlı yılların ortasından itibaren ise sol fikirleri terk ederek tam tersine liberal düşüncüyü savunmaya başladıkları, bu nedenlerle kendilerine “liberal aydınlar” dendiği, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne adaylığının kabulünden sonra ise Birliğe katılma lehinde faaliyet gösterdikleri, bu alanda Avrupa Birliği ve ABD’nin bazı çevreleri tarafından desteklendikleri, hatta teşvik edildikleri görülmektedir. Liberal aydınların başlıca hedefi Türk milliyetçiliğidir. Milliyetçiliğin Türkiye’de demokrasinin yerleşmesine ve başta azınlıklar olmak üzere insan haklarına saygı duyulmasına engel olduğunu iddia etmektedirler. Bu düşüncelerin kendilerine yurt dışından ilham edilmiş olması kuvvetle olasıdır; zira milliyetçi bir Türkiye’nin, ABD ve/veya AB çıkarları yönünde hareket etmesi zordur. Oysa onlar için Türkiye, stratejik konumu ve nüfus ve yüzölçümü nedeniyle, kontrol altında tutulması gereken bir ülkedir. Bu bağlamda bazı aydınların Türk kamuoyuna liberal (milliyetçi olmayan) düşünceleri aşılama görevinin verildiği anlaşılmaktadır. Bu nedendir ki, Türkiye’de milliyetçiliğin kökenlerinin yattığı Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen devrimler dönemi bu aydınlar tarafından karalamaya varan bir şekilde eleştirilmektedir. Yine bu nedendir ki, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ve Kurtuluş Savaşı sırasındaki Hıristiyan azınlıklara duyulan güvensizlik eleştiri konusu olmakta ve Ermeni ve Rum lobilerin günümüz Türkiyesini azınlıklar nedeniyle eleştirilme politikasına liberal aydınlarımız da can-ı gönülden katılmaktadırlar. Ne var ki bu hareket, bazen ses getirirse de marjinal kalmış ve “özür diliyoruz” kampanyasında olduğu gibi, geniş halk kitlelerini etkileyememiştir.

Liberal aydınların bu eylemlerinin yabancı ülkelere ilham edildiğinin bir kanıtı da bazı yabancı gazetelerin, ortada bir başarısızlık olmasına rağmen “özür diliyoruz” kampanyasını övmeleridir.

Bu kampanyaya karşı Ermenistan basınının tepkisi sınırlı kalmıştır: Soykırım sözcüğünün kullanılmamış olması başlıca eleştiridir ancak bu kampanya Türkiye’nin pişmanlık duyması için bir başlangıç olarak da görülmektedir.⁴⁴

Diaspora basını bu girişime daha fazla ilgi göstermiştir. Bu basında bazen

43 “Arabozucu Kampanya’ya tepkiler”, Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2008.

44 Golos Armenii ve Zerkalo’nun 30 Aralık 2008 tarihli Armenews’den aldığı haber.

memnuniyetle ifade olunmuş hatta kampanyayı düzenleyenlere teşekkür de edilmiştir. Nitekim Fransa'da bu amaçla "Teşekkür" başlığını taşıyan ve bu kampanyayı düzenleyenlerin cesaretini öven ve onlara şükranlar sunan bir metin imzaya açılmıştır.⁴⁵ Ancak aynı zamanda bildirinin yetersiz olması üzerinde durulmuştur. Bunların başında soykırım sözcüğünün kullanılmamış olması gelmektedir. Ayrıca özür dileyen metinde sadece 1915 denmesi de eleştirilmiş ve ele alınması gereken dönemin 1915- 1923 yılları olduğu belirtilmiştir. Diğer yandan özürün kişilerden değil, Türk devletinden gelmesinin altı da çizilmiş ve özürün tazminat yerine geçemeyeceği ifade olunmuştur.⁴⁶ Ancak daha ileri gidenler de vardır. Türkiye'deki durumu yakından izleyen "Collective Van" İnternet sitesi, "özür diliyoruz" kampanyasının düzenleyicilerinden Prof. Baskın Oran'ın 19 Aralık 2008 tarihinde Milliyet gazetesine verdiği bir mülakatta bu kampanyadan sonra bazı ülke parlamentolarının Ermeni "soykırımını" tanıyan kararlar almasının duracağı ve diasporanın yumuşayacağı hakkındaki sözlerine atıfla kampanyanın, Baskın Oran aracılığıyla, Türk Hükümeti tarafından düzenlendiğini ileri sürmüştü ancak buna rağmen bu kampanyanın Türk toplumunu tarihinin karanlık sayfalarını sorgulamasına katkıda bulunacağını, Pandora'nın kutusunun açıldığını iddia etmiştir.⁴⁷

Diasporanın büyük kuruluşlarına gelince ABD'de Taşnak yanlısı Amerika Ermeni Milli Komitesi (Armenian National Committee of America = ANCA) yayınladığı bir bildiriye⁴⁸ Türkiye'de Ermeni sorununu gündeme getiren cesur parlamenterler (DTP kastediliyor) ve tarihçilerin çabaları övgüye değerdir" dendiikten sonra, bu konuda uluslararası toplumun suskunluğunun Türkiye tarafından soykırımın inkar edilmesinin desteklendiği şeklinde yanlış anlaşılacağı, ABD ve diğer demokratik ülkelerin Ermeni soykırımının resmen tanınmakla Türkiye'de gerçeği dile getirenlerin yanında olduklarını gösterebilecekleri belirtilmiştir. Özür dileme kampanyasına gelince bildiri, özür dileyen metinde "merkezden planlanmış ve sistemli bir şekilde uygulamaya konmuş olan 1,5 milyon Ermeninin sürgünü, aç bırakılması ve katledilmesinin soykırım olarak nitelendirilmemesini" eleştirmiştir.

ABD'de ikinci büyük Ermeni kuruluşu olan Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America = AAA) İcra Direktörü Bryan Ardouny ise " Özür Diliyoruz" Kampanyasına karşı daha olumlu bir tutum içinde, Türkiye'de geri dönülmez bir eğilimin başladığını, kampanyanın bu yönde bir ilk adım olduğunu ve kaçınılmaz bir şekilde Türkiye'nin soykırım geçmişi ile yüzleşmesiyle sonuçlanacağını ifade etmiştir.⁴⁹

Avrupa'daki tüm Ermeni kuruluşlarını temsil ettiğini iddia eden Adalet ve Demokrasi için Avrupa Ermeni Federasyonu (European Armenian Federation for Justice and Democracy) kampanyanın başlamasından yaklaşık iki ay sonra bir basın bildiri yayımlayarak⁵⁰ "Özür Diliyoruz" kampanyasını düzenleyenleri takdir etmekle beraber, bu girişimin Ermeni Sorununun, Türkiye'ye fazla zarar

45 Collective Van, 15 Ocak 2009.

46 "Turkish Apology for Armenian Genocide: Good First Step, But not good Enough", California Courier On Line, 18 Aralık 2008.

47 "Pétition turque pour stopper la reconnaissance du génocide", Collective Van. 22 Aralık 2008.

48 ANCA Statement on Recent Efforts in Turkey to Confront the Armenian Genocide of 1915-1923 Armenian National Committee of America, Pres Release, 22 Aralık 2008.

49 "An Irreversible Trend Has Commenced in Turkey", Armenian Assembly of America, Press Release, 17 Aralık 2008.

50 "Armenians Still Demand Recognition and Reparation of Their Genocide by Turkey", European Armenian Federation For Justice and Democracy, Press Release, 2 Şubat 2009.

vermeden çözümlenmek amacını taşıdığını kitle halinde öldürmelerin popülist girişimlerle affedilemeyeceğini, bu arada söz konusu kampanyanın bilerek “soykırım” sözcüğünü kullanmadığını, böylelikle Osmanlı Türk Hükümetinin 1.5 milyon Ermeniye yok etmesi olayının suçtan arındırılmak istendiği, Osmanlı İmparatorluğu’nun halefi olan günümüz Türk Hükümetinin bu soykırımı resmen tanınması ve bu olayın hukuki sonuçlarının tam sorumluluğunu yüklenmesi gerektiğini ve Türkiye için Ermeni Sorununu tanımaktan ve telafi etmekten (tazminat ödemek ve toprak vermek kastedilmektedir) başka alternatif olmadığını bildirmiştir.

Diğer yandan Diaspora’da az sayıda kuruluş veya kişi bu kampanyaya olumlu tepki göstermişlerdir. Bu arada Fransa’da Ermeni kökenli bazı kişiler “Özür Diliyoruz” kampanyasını düzenleyenlere ve destekleyenlere teşekkür den bir metni 19 Ocak 2009 tarihinde yayınlamışlar ve bu girişimi gerçek bir ümit ve tarihi yönden gelişme olarak kabul ettiklerini ve desteklediklerini belirtmişlerdir.⁵¹

Avustralya’da Macquarie Üniversitesi öğretim üyesi ve Türk-Ermeni Diyalog Grubu Eş Başkanı Dr. Armen Gakavian’ın, Ermeni kökenli Amerikalı tarihçi Prof. Denis Papazian’ın önerdiği bir metinden yararlanarak, Ermeni halkı adına işlenen cinayetler için Türklerden özür dileyen bir metni imzaya açacağı ileri sürülmüşse de⁵² Prof. Papazian kendi metninin izinsiz kullanıldığını belirtince Gakavian, bir tasarı hazırlamış olduğunu kabul etmekle birlikte, bunun imzaya açılmadığını söylemiştir. Gakavian bu vesileyle Ermeniler tarafından işlenen cinayetlerin “tüm bir milletin ortadan kaldırılması girişimiyle mukayese edilemeyeceğini” ancak Ermeniler tarafından sivillere karşı uygulanan şiddet için özür dilediğini fakat bu özürün Türkiye’deki özür kampanyasıyla ilgisi olmadığını ve kişisel nitelik taşıdığını söylemiştir.⁵³ Bir kaynağa göre Gakavian bazı tehditler aldıktan sonra girişiminden vazgeçmiştir.⁵⁴

Bir web sitesi açılması ve işletilmesi gerektiği için Özür Dileme Kampanyası’nın az sayılmayacak bir maliyeti olmuştur. Bu kampanyayı düzenleyen kişilerin masrafları kendilerinin ödemesi pek mümkün görülmediğinden bunların kim veya kimler tarafından karşılandığı sorusu akla gelmiştir. Bu konuda ABD’deki Türkler tarafından kurulmuş bir örgüt olan Turkish Forum sitesinde ABD’de Taşnak örgütü olan ANCA’nın (Armenian National Committee of America) Taraf gazetesinin bir yazarı aracılığıyla kampanyayı finanse ettiğini ileri sürmüştür.⁵⁵ Bir Azerbaycan haber ajansı ise bu kampanya masraflarının Avrupa Birliği tarafından ödendiğini iddia ederek, kimlere ne kadar ödendiğine dair bazı bilgiler vermiştir.⁵⁶

Vatan gazetesi yazarı Can Ataklı, Özür Dileme Kampanyası’ndan sonra internette Avrupa Birliği’nden para alan gazetecilerle ilgili bir liste yayımlandığını, özürçü gazetecilerin neredeyse tamamının bu listede yer aldığını yazmış ve

51 “Des Arméniens disent merci aux Citoyens de Turquie”, Collective Van, 19 Ocak 2008.

52 “Baskın Oran. Ceza Değil, Madalya Verelim”, Radikal 2, 1 Şubat 2008.

53 “False Turkish Media Reports of Armenian Apology”, 4 Şubat 2008, www.asbarez.com

54 “ASALA and 'Ukht Ararati' Union Of Former Political Prisoners Freedom- Fighters Against Initiative”, 10 Şubat 2009, www.arminfo.am

55 “Özür Kampanyasının Arkasında ANCA mı Var?”, 28 Aralık 2008, www.turkishforum.com

56 “The European Union Pays Huge Money to the Organizers of Internet- Campaign for Apologizing to Armenians in Turkey” Azeri Press Agency, 16 Ocak 2009.

Avrupa Birliği'nin bu fonlar karşılığında söz konusu gazetecilerden nasıl bir hizmet aldığını sormuştur.⁵⁷ Özür dileyenlerden Ahmet İnsel, Murat Belge ve Adalet Ağaoğlu bu konuda bir tekzip hazırlamışlar ancak Vatan gazetesi bu tekzibi yayımlamamıştır. Bunun üzerine tekzipçiler mahkemeye başvurmuşlardır. İstanbul 1. Sulh Ceza Mahkemesi 29 Ocak 2009 tarihli kararında, Özür Dileme Kampanyası'nı inceledikten sonra "yazarın (Can Ataklı'nın) kaleme aldığı sözü geçen yazının tamamen fikri ve düşünce özgürlüğü ile bunun doğal bir yansıma biçimi olan basın özgürlüğü sınırları çerçevesinde kaldığı, AB fonlarından para alınmasının, belli usullere göre yapılması durumunda, zaten suç olarak değerlendirilmediği hususa tekzip talebinde bulunanların düzeltme metnine aldıkları yazılarından da anlaşıldığını" belirterek tekziplerin talebini reddetmiştir.⁵⁸

Anladığımız kadarıyla tekzipçiler bir yandan Avrupa Birliği'nden para almadıklarını iddia ederken, diğer yandan AB fonlarından para alınmasının suç olmadığını ileri sürmeleri mahkemenin net kararının nedeni olmuştur. Sonuç olarak Özür Kampanyası'nı düzenleyenlerin bu kampanya için Avrupa Birliği'nden para aldıkları kanıtlanamamış, ancak suç olmadığına göre para alabilecekleri de ortaya çıkmıştır.

Diğer yandan Özür Kampanyası'na gösterilen tepkiler arasında kampanyanın durdurulması için savcılığa yapılan bir başvuruyu da zikretmek gerekmektedir. Ankara'da altı kişi bu kampanyayı organize eden ve bildiriye imza atanların Türk Ceza Kanununun 301. maddesi gereğince "Türk Milletini alenen aşağılamak" suçundan cezalandırılması için savcıya başvurmuşlar ve dilekçeleri kabul edilerek işleme konmuştur.⁵⁹ Bu konudaki haber Türk basını kadar yabancı basında da yer bulmuş ve artık unutulmaya başlayan kampanyanın yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı yaklaşık on gün kadar sonra "demokratik toplumlarda karşıt fikirlerin de düşünce özgürlüğü çerçevesinde koruma altında olduğu" gerekçesiyle takipsizlik kararı vermiştir.⁶⁰ Ancak bu karara yapılan itirazı inceleyen Sincan Ağır Ceza Mahkemesi takipsizliği kaldırmıştır. Buna göre kovuşturma yapılabilmesi için Adalet Bakanının izni gerekecektir.⁶¹

3- Yeni ABD Hükümeti ve Ermeni Sorunu

Başkanlık seçimlerinden önce ve seçim kampanyası sırasında Barack Obama'nın çeşitli kez başkan seçildiği takdirde Ermeni soykırımını tanıyacağını söylediğini geçen sayılarımızda görmüştük.⁶² Obama'nın Başkan Yardımcısı olarak, öteden beri Yunan ve Ermeni görüşlerini destekleyen Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Joe Biden'i seçmesi Ermeni çevrelerinde mutlulukla karşılanmıştır.

57 Vatan Gazetesi, 31 Aralık 2008.

58 "Mahkeme Can Ataklı'nın Yazısının Tekzip Edilmesi Talebini Reddetti", 24 Şubat 2009, www.bianet.org

59 "Özür Kampanyasına Suçlama", Yeni Safak, 9 Ocak 2009.

60 "Ermeniler'den Özür Kampanyasına Takipsizlik", Hürriyet, 26 Ocak 2009.

61 "Ermenilerden özürde son söz Bakanlıkta", 9 Mart 2009, www.cnnturk.com.tr

62 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 27-28, s.47 ve Sayı 30, s.24-26.

Başkanlık seçimlerini rahat bir şekilde kazanan Obama'nın kurduğu hükümette Ermeni görüşlerini destekleyen birçok kişi yer almıştır. Bunların başında başkan adayı olduğu sırada seçildiği takdirde Ermeni soykırımını tanıyacağını ifade etmiş olan Dışişleri Bakanı Hilary Clinton gelmektedir.⁶³ İçişleri Bakanı Ken Salazar, Çalışma Bakanı Hilda Solis ve Ulaştırma Bakanı Ray LaHood, soykırım iddialarını tanımak üzere Temsilciler Meclisine verilmiş olan 106 sayılı karar tasarısına ortak sunucu olmuşlardı. Yeni CIA Direktörü Leon Panetta'da Ermeni görüşlerini desteklemektedir.⁶⁴ Diğer yandan, "Cehennem'den Bir Sorun: Amerika ve Soykırım Çağı" (A Problem From Hell: America and the Age of Genocide) başlıklı kitabında Ermeni soykırım iddialarına geniş yer veren Samantha Power de Beyaz Saray'da Güvenlik Konseyinde önemli bir göreve getirilmiştir.⁶⁵

Amerikan Meclislerine gelince Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi, Senato'da Çoğunluk Sözcüsü Harry Reid, Temsilciler Meclisinin Dışişleri Komitesi Başkanı Howard Berman ve Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı John Kerry de Ermeni taraftarı görüşleriyle tanınmaktadır.⁶⁶

Bu koşullar altında Diaspora Ermenilerinin yıllardan beri bekledikleri kararın geçmesi olanağı çok artmış görülmektedir.

Ne var ki seçim kampanyasının gerekleriyle iktidar sorumluluğu arasında fark vardır. Nitekim Hilary Clinton Senato'da atanmasının onaylanması için yapılan görüşmelerde, Ermeni görüşlerinin şampiyonluğunu yapan Senatör Robert Menendez'in yeni hükümetin Ermeni soykırımını tanıyıp tanımayacağı ve Kıbrıs politikasının ne olacağı hakkındaki bir sorusuna "bu haklı endişelerinize cevap olarak söz konusu zor sorunlarda ilerleme kaydedilmesi ve etkili olunmasına" çaba gösterileceği gibi müphem bir cevap vermiştir.⁶⁷

ABD'de yirmi kadar Ermeni kuruluşu Barack Obama'nın göreve başlamasından birkaç gün önce kendisine, ABD'de yaşayan 2 milyon kadar (?) Ermeni adına uzun bir mektup göndererek,⁶⁸ kendisini başkan seçildiği için kutladıktan sonra, Ermeni soykırımının bir iddia olmadığını aksine ayrıntılı bir şekilde belgelenmiş bir kitle katliamı olduğunu, Amerikan hükümetinin 1915'te işlenmiş, bir ırkı ortadan kaldırmak suçunu açıkça ve çekincesiz bir şekilde kınaması gerektiğini, geçmişte Türkiye'nin baskısı altında Amerikan başkanlarının Ermeni soykırımını doğrudan tanımak yerine müphem ve kaçamak deyimler kullandıklarını, Osmanlı Türkiye'si tarafından işlenen suçun anlamlı bir şekilde tanımlayabilmek için Ermeni soykırımı deyiminin kullanılması gerektiğini, bildirmişlerdir.

Türkiye'nin Güney Kafkaslarda bir barış faktörü olmak yerine gerginliğin artmasına katkıda bulunduğu iddia edilen mektupta Türkiye'nin tarihi suçunu örtmek için başka hükümetlere baskı yaptığı, ABD'nin Türkiye'nin korkularının esiri olmaması gerektiği de belirtilmiştir.

63 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 27-28, s.47.

64 "New U.S. Administration Majority Stands For Armenian Genocide Recognition", 14 Ocak 2009, www.panarmenian.net

65 "Ekip Tamam", *Hürriyet*, 31 Ocak 2009.

66 "Ekip Tamam...",

67 *Turkish Daily News*, 15 Ocak 2009.

68 "Armenian Americans Congratulate Obama on Inauguration", 20 Ocak 2008, www.yerkir.am

Mektupta ABD-Ermenistan ilişkilerinin arttırılması, Ermenistan'ın ekonomik gelişmesi ve Ermenistan ve Yukarı Karabağ'ın güvenliği konularında ABD'nin katkıda bulunmasından da bahsedilmektedir. Ayrıca Türkiye ve Azerbaycan tarafından Ermenistan'a uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılması ve Ermenistan ve Yukarı Karabağ'ın bölgesel ticari ve enfastrüktür projelerinden dışlanmasına son verilmesi talep edilmektedir.

Kısaca mektupta Ermeni soykırım iddialarının tanınması, Ermenistan ve Karabağ'a yardım edilmesi ve Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının açılması ve Ermenistan'ın Nabucco ve benzer bölgesel projelere dâhil edilmesi istenmektedir.

Bu mektubun öncülüğünü yaptığı anlaşılın Taşnak eğilimli Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA) Beyaz Saray'a internet aracılığıyla gönderilmek üzere, yukarıdaki hususları içeren bir mektup kampanyası başlatmıştır.⁶⁹

ABD'de ikinci büyük kuruluş olan Amerika Ermeni Asamblesi, muhtemelen ANCA ile olan rekabet ve anlaşmazlığı nedeniyle bu mektuba katılmamıştır. Ancak bu kuruluş Obama göreve başladıktan sonra Kongre çevrelerinde tanınan Roll Call isimli bir gazeteye tam sayfa bir ilan vererek yeni başkanı kutlamıştır. Asamble'nin Direktörü Byan Ardouny ABD'nin Ermenistan ve Yukarı Karabağ ile olan ilişkilerinin güçlendirilmesini ve soykırım ve inkârının sona erdirilmesini istemiştir.⁷⁰

Öteden beri Kongre'de Ermeni çıkarlarının savunucusu olan Adam Schiff, Frank Pallone, George Radanovich ve Mark Kirk Şubat ayı sonunda Kongreye sunulmak üzere Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir tasarı hazırlamaya ve bunu çeşitli çevrelerle müzakere etmeye başlamışlardır.⁷¹ 13 Şubat 2009'da ise Temsilciler Meclisi üyelerine bir mektup göndererek hazırladıkları tasarıya ortak sunucu olmalarını istemişlerdir.⁷² Bu tasarinin, metninin, geçen yıllarda sunulan 106 sayılı tasarıyla aynı olduğu anlaşılmaktadır.⁷³

Aynı gün, yıllardan beri Kongre'de Ermeni çıkarlarını savunmakla isim yapmış olan Frank Pallone, Temsilciler Meclisinde Amerikan ekonomisinin canlandırılması için 787 milyar dolarlık teşvik paketinin oylanmasından sonra ve bu nedenle de dikkatleri çeken bir konuşma yaparak⁷⁴ Türkiye'yi ağır bir dille suçlamıştır.

Pallone konuşmasında, Mazlumder'in bazı İsrail siyaset adamları hakkında yapmış olduğu suç duyurusuna değinerek başlamıştır. (Bu dernek, İsrail'in Gazze'de yaptıklarını soykırım ve insanlığa karşı suç olduğunu belirterek, aralarında İsrail Cumhurbaşkanı, başbakanı, savunma ve dışişleri bakanları, bazı komutanlar ve siyaset adamlarının da bulunduğu 20 kişi hakkında,

69 "ABD'li Ermeniler'den Soykırım Girişimi", 21 Ocak 2009, www.ntvmsnbc.com

70 "Armenian Assembly of America Salutes President Obama on His Historic Inauguration", Armenian Assembly of America Press Release, 21 Ocak 2008.

71 "Une Résolution Sur le Génocide Arménien Présentée Fin Février au Congrès", 7 Şubat 2009, www.armenews.com

72 "New Drive for Armenian Genocide Resolution Launched", 13 Şubat 2009, www.arminfo.am

73 "Ermeni Lobisi Tasarısını Sundu", 13 Şubat 2009, www.habergazete.com.tr

74 "Rep. Pallone Challenges Turkey's Genocide Hypocrisy", 13 Şubat 2009, www.asbarez.com

savcılıklara suç duyurusunda bulunmuştur.) Pallone İsrail'in Gazze'de soykırım yapmadığını, Filistin halkını ortadan kaldırmaya çalışmadığını sadece kendisini Hamas'tan korumak istediğini, eğer savcı, suç duyurusu yapılan kişiler aleyhine delil bulursa bu kişilerin Türkiye'ye geldikleri takdirde tutuklanabileceklerini, Mazlumder ve Türk Hükümetinin bu şekilde hareket etmeye haklarının olmadığını, ne bu derneğin ne de Türk Hükümetinin Ermeni soykırımı gerçeğini hiçbir zaman tartışmadığını ve halen Darfur'da süren soykırımı karşı bir girişimde bulunmadığını, Türk halkının aynada kendisine ve tarihine bakarak 1,5 milyon Ermeninin ölmüş olmasıyla yüzleşmesi ve Darfur gibi günümüz soykırımını kınaması gerektiğini, ancak Türk Hükümetinin Sudan ile yakın ilişkiler sürdürdüğünü, Sudan Devlet Başkanının Ankara'da ağırlandığını, Sudan ve Türk Hükümetlerinin soykırım inkârında uzun bir geçmişleri olduğunu, Sudan gibi Türk Hükümetinin de kişileri katlettikten sonra onlara yer değiştirdiğini, Türk Hükümetinin bu olayları inkâr ettiğini ve İsrail'e karşı anlamsız soruşturmalar açtığını söylemiştir.

Görüldüğü üzere Pallone, 2000 ve 2007 yıllarının aksine, sadece Ermeni soykırım iddialarını ileri sürmek yerine, Gazze olayları nedeniyle İsrail'in eleştirilmesi ile Türkiye'nin Darfur olayı karşısındaki tutumunu ön plana çıkarmış ve böylelikle tasarının daha geniş bir destek bulmasını sağlamaya çalışmıştır. Geçen yıllarda, Gazze ve Darfur olaylarının bulunmadığı dönemlerde, Ermeni tasarılarının ciddi güçlüklerle karşılaşmadan Temsilciler Meclisinde mutlak çoğunluğu aşan sayıda destek gördüğü hatırlandığında bu kez de söz konusu tasarının pek bir zorlukla karşılaşmadan mutlak çoğunluğa ulaşabileceği düşünülmektedir. Ancak bu durum tasarının kabul edileceği anlamına gelmemektedir. Hatırlanacağı üzere 2000 ve 2007 yıllarında çoğunluk tarafından desteklenen soykırım tasarıları, ABD Başkanlarının ve hükümetlerinin karşı çıkmasıyla gündemden çıkarılmıştı. Bu kez de Başta Başkan Obama olmak üzere ABD Hükümet üyelerinin tasarı karşısındaki tutumu belirleyici olacaktır.

Amerikan Hükümetinin bu tasarı ve genel olarak Ermeni soykırım iddiaları hususunda ne gibi bir tutum alacağını şimdiden söylemek zordur. Başkanlık seçimi sırasındaki vaatler ve hükümette Ermeni taraftarlarının sayısı dikkate alınırse tasarının kolayca kabul edilmesi ve ayrıca Başkan Obama'nın da 24 Nisan mesajında Ermeni soykırımını tanıması beklenebilir. Ne var ki Amerikan Hükümeti Türkiye ile olan ilişkilerini de dikkate almak durumundadır. Bu tasarının kabulünün Amerikan çıkarlarına zarar vereceği sonucuna varıldığı takdirde, 2000 ve 2007 yılında olduğu gibi bu tasarının da sonuçsuz kalması mümkündür. Aksine tasarının kabul edilmesinin getireceği sakıncaların, sınırlı bir etki yapacağına kanaat getirilirse ABD hükümetinin tasarıya karşı çıkmaması, bunun da tasarının kabulü sağlaması olasıdır.

Bu açıdan bakıldığında tasarının işlevsiz hale getirilmesinin önemli ölçüde, kabul edildiği takdirde bundan Türk-Amerikan ilişkilerinin zarar göreceği hakkında Türkiye'nin inandırıcı olmasına bağlı olduğu görülmektedir. Türk Dışişlerinin bu konuda hassas davrandığı ve daha Obama göreve başlamadan Beyaz Saray'da ve Dışişlerinde görev alabilecek kişilerle temas arandığı ve bu çerçevede Dışişleri Müsteşarı Büyükelçi Ertuğrul Apakan ile Yardımcısı Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu'nun Vaşington'da gerek PKK terörü gerek Ermeni soykırım iddiaları

hakkında üst düzeyde temaslarda bulunduğu ve Ermeni iddialarının Kongre'ye gelmesinin sadece Türkiye-ABD ilişkilerini değil, Ankara ile Erivan arasındaki yeni diyalog sürecini de olumsuz etkileyeceği, ayrıca iki ülkeyi ilgilendiren, başta Irak olmak üzere, bazı sorunların çözümü için yürütülen işbirliğine de olumsuz yansıtacağı mesajını verdikleri basın haberlerinden anlaşılmaktadır.⁷⁵ Dışişleri Bakanı Ali Babacan da, Ermeni iddiaları hakkında üçüncü bir ülkenin tutum almasının doğru olmadığını (ABD Kongresinin soykırım iddialarını kabul eden bir karar alması kastedilmektedir), böyle yapıldığı takdirde Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme sürecinin zarar göreceğini⁷⁶ söylemiştir. Babacan Münih'te Güvenlik Zirvesi sırasında görüştüğü ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'a da Kongre'nin "soykırım iddialarını kabul etmesi ve Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü kullanması halinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki yeni sürecin kesintiye uğrayacağını" ifade etmiştir.⁷⁷

Pollone'ın önerdiği karar tasarısının Temsilciler Meclisi içinde çeşitli temas ve görüşmelere neden olurken Başkan Obama'nın Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan'ı telefonla araması ilk önceleri Ermeni sorunu ile ilgili olduğu kanısını vermiştir. Ancak Beyaz Saray'dan bu konuda yapılan açıklamadan⁷⁸ Amerikan Başkanının Türkiye ve ABD ittifakının önemini belirttiği, karşılıklı stratejik çıkar bulunan konularda birlikte çalışmak istediğini, Türkiye-Irak ilişkilerine ABD desteği, Orta Doğu barış çabalarında işbirliği ve Afganistan ve Pakistan konularında ABD'nin görüşü üzerinde durduğu öğrenilmiştir.

Buna karşın gerek Cumhurbaşkanının gerek Başbakan'ın Amerikan Başkanına Ermeni sorununun açtığı anlaşılmaktadır. Başbakanlık Basın Merkezinden verilen bilgiye göre Başbakan stratejik işbirliğinin önemine vurgu yapmış ve özellikle Ermenistan ve Ortadoğu politikalarında Türkiye'nin hassasiyetlerine değinmiş ve ilişkilerin zarar görmemesi için ABD'nin adil ve tarafsız tutumunun önemini de dile getirmiştir.⁷⁹ Başbakan daha sonra Obama ile "1915 sözde Ermeni soykırımı konusunu" görüşmüş olduğunu bizzat söylemiş ayrıca Nisan ayında G-20 Zirvesi vesilesiyle Obama ile bir araya geleceğini de belirtmiştir.⁸⁰

Yeni Amerikan hükümetinin Orta Doğu, Kafkaslar ve Afganistan ile ilgili olarak uygulamak istediği politikalarda Türkiye'nin işbirliğine ihtiyaç duyduğu Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın 7 Mart ve özellikle Başkan Obama'nın 6-7 Nisan 2009 tarihlerinde Türkiye'ye yapmış oldukları resmi ziyaretlerde anlaşılmıştır. Bu ziyaretler hakkında dergimizin gelecek sayısında bilgi vereceğiz.

Türkiye'ye ABD Büyükelçisi Atanması

Ermenistan'a Büyükelçi olarak atanan Marie Yovanovitch⁸¹ için olduğu gibi Ankara'ya Büyükelçi olarak atanan James F. Jeffrey de 24 Eylül 2009 tarihinde

75 "Obama'nın Ekibine Soykırım' markajı", 18 Aralık 2008, www.hurriyet.com.tr

76 "Turkey Warns US Over Recognizing Armenian Claims On 1915 Incidents", Hürriyet, 17 Ocak 2009.

77 "Babacan'dan ABD'ye 24 Nisan Uyarısı", Hürriyet, 10 Şubat 2009.

78 "Obama Gül ve Erdoğan'ı Aradı", 17 Şubat 2009, www.ntvmsnbc.com

79 "Türkiye'nin Liderliğini Takdir ediyoruz", Milliyet, 17 Şubat 2009.

80 "Erdoğan: Ermeni Soykırımını Görüştük", Milliyet, 19 Şubat 2009.

81 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 30, ss. 2-29, 2008.

Senato'daki görüşmeler sırasında Ermeni tarafı senatörlerin ve özellikle New Jersey Senatörü Bob Menendez ile o sırada Dışişleri Komisyonu Başkanı olan ve halen ABD Başkan Yardımcısını yapan Joe Biden'in soykırım iddiaları konusundaki birçok sorularına cevap vermek durumunda kalmıştır. Ancak Jeffrey cevaplarında "soykırım" sözcüğünü kullanmamıştır.

Joe Biden kendisine "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni soykırımı sırasında görev yapan ABD diplomatlarının, Ermeni halkının 'kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması' için sistemli ve hükümet tarafından desteklenen bir kampanyayı belgelerle kanıtladıklarına karşı çıkıyor musunuz?" sorusunu yöneltmiştir. Jeffrey soruya "Büyükelçi Morgenthau,⁸² Büyükelçi Elkus ve diğer diplomatların bu tarihte, Ermeni halkının ortadan kaldırılması girişimi olarak tanımlayan raporlarına karşı çıkmıyorum" cevabını vererek soykırım sözcüğünü kullanmadan, 1915 olaylarını soykırım olarak gördüğünü ifade etmiştir.⁸³

Senato Jeffrey'in atanmasını başkaca güçlük çıkarmadan onaylamış ve adı geçen 3 Aralık 2008 tarihinde Ankara'da görevine başlamıştır.

4 - İsrail ve Ermeni Soykırımı İddiaları

İsrail'in ve ona bağlı olarak da ABD'deki Musevi Lobisinin, Ermeni soykırım iddialarına karşı Türkiye'nin yanında yer aldığı hakkında ülkemizde yaygın bir kanı vardır. Ancak 2007'de ABD'nin en güçlü Musevi kuruluşlarından olan Anti Defamation League (Hakarete veya Karalamaya Karşı Birlik) içinde Ermeni soykırım iddiaları nedeniyle çıkan tartışmalar ve görüş ayrılıkları gerçeğin böyle olmadığını ortaya koymuştur. Ermeni "soykırımı" konusunda ABD'deki çeşitli Musevi kuruluşlarının farkları vardır; En güçlüleri, İsrail'in etkisi altında, Türk görüşlerini savunmaya çalışmakta, bir bölümü ise Ermenileri desteklemektedir.⁸⁴

AKP Hükümeti, kendisinden önceki hükümetler gibi, İsrail ile işbirliği politikasını sürdürmekle beraber, Filistinlilerin hakları konusunda bu ülke ile antlaşmazlık içinde olmuştur. Ancak bu tutum ilişkileri çok etkilememiş ve Türkiye, İsrail ile Suriye arasında başarılı bir arabuluculuk dahi yapmıştır.

Gazze bölgesinden İsrail topraklarına yapılan ve nispeten az sayıda İsrailinin ölümüne neden olan füze saldırıları üzerine İsrail, 22 Aralık 2008 tarihinden başlamak üzere bu bölgeyi yoğun bir şekilde bombalamış ve yaklaşık 1500 kişinin ölümüne, 5000 den fazla kişinin de yaralanmasına neden olmuştur.

Bu olaydan birkaç gün önce İsrail Başbakanı Ehud Olmert Türkiye'yi ziyaret etmişti. Başbakan Erdoğan ile yakın sayılabilecek ilişkilerine rağmen bombardıman olasılığından hiç söz etmemiştir. Bombardıman başlayınca

82 1913-1916 yılları arasında İstanbul'da ABD Büyükelçiliği yapmış olan Henry Morgenthau'nun Ermeni tehciri hakkındaki raporları ve sonradan 1918 yılında yazdığı Büyükelçi Morgenthau'nun Hikayesi (The Ambassador Morgenthau's Story) başlıklı kitabı, Ermeni çevrelerince Ermenilerin soykırımı uğratıldıklarının kanıtı olarak takdir edilmektedir. Bu kitabın bilimsel açıdan eleştirisi için bkz. Heath W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası*, İstanbul, 1990, (*The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*, İstanbul 1990) Tükenmiş olan bu kitabın Türkçe ve İngilizce metinleri www.eraren.org sitesinde "Tükenmiş Kitaplar (Books out of Print)" bölümünde mevcuttur.

83 Armenian National Committee of America, Press Release, 26 Eylül 2008.

84 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları, Sayı: 26 s: 32-47, 2007.

Başbakan Erdoğan İsrail'i şiddetle eleştirmiş ve Başbakan Olmert'in davranışını doğru bulmadığını da birçok kez ifade etmiştir.

Gazze'nin bombalanması Türkiye'de İsrail aleyhine gösteriler yapılmasına neden olmuştur. Münferit de olsa bazı Musevi aleyhtar hareketler de görülmüştür. Pek çok sivil toplum örgütü de İsrail'e karşı cephe almıştır. Bunlar arasında Mazlumder'in bütün şubeleri, aralarında Cumhurbaşkanı Şimon Perez, Başbakan Ehud Olmert, Dışişleri Bakanı Tzipni Livni, Savunma Bakanı Ehud Barak'ın da bulunduğu 46 kişi hakkında, 1599'den fazla Filistinlinin öldürülmesi ve 5400 kişinin de yaralanması nedeniyle 29 Ocak 2009 tarihinde suç duyurusunda bulunmuşlar ve Ceza Kanununun soykırım ve insanlığa karşı suçlarla ilgili maddeleri gereğince cezalandırılmak üzere kamu davası açılmasını ve Türkiye'ye gelmeleri halinde tutuklanmaları için yakalama emri çıkarılmasını talep etmişlerdir.⁸⁵ Bunlara karşılık olarak da gerek İsrail ve gerek Musevi diasporası basınında da Türkiye'de antisemitizm başladığını ve bu çerçevede Türkiye'deki Musevilerin tehlikede olduğu ileri süren bir çok yazı yayımlanmıştır.

ABD'nin en önemli beş Musevi kuruluşu⁸⁶ Başbakan Erdoğan'a bir mektup göndererek Türkiye'de gelişen antisemitizm için endişelerini dile getirmişler, İsrail'in Gazze politikasının antisemitizmi haklı gösteremeyeceğini vurgulayarak antisemitizm ile Türkiye'deki sert resmi söylemler arasında bir bağ olduğunu ve ayrıca Türkiye'deki Musevilerin de endişe içinde olduğunu iddia etmişlerdir. Mektup "Türkiye Cumhuriyeti ile eski geçmişi olan bir dostluğumuz ve Hükümetiniz ile olan ilişkimize ise büyük değer veriyoruz. Daha önceleri antisemitizmi insanlık suçu sayan görüşlerinize dayanarak derin endişelerimizi bildiriyoruz" sözleriyle son bulmuştur.⁸⁷

Türkiye'nin İsrail'in Gazze'yi bombalamasına gösterdiği tepki nedeniyle iki ülke arasında çıkan anlaşmazlık, Davos'ta Dünya Ekonomik Forumu çerçevesinde 29 Ocak 2009 tarihinde düzenlenen "Gazze: Orta Doğu İçin Bir Model" panelinde doruk noktasına ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban-ki Mun, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez, Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa ve Başbakan Erdoğan'ın katıldığı panelde, konuşmalara zaman sınırlaması getirilmiş olmasına rağmen Şimon Perez bu sınırın çok ötesinde konuşmuş ve zaman zaman sesini yükselterek Gazze'ye ilişkin tutumu nedeniyle Türkiye'yi eleştirmiştir. Başbakan Erdoğan Perez'e cevap vermek isteyince, Washington Post gazetesi yazarı olan moderatör David Ignatius, sözle ve elle müdahalede bulunarak Erdoğan'ın sözünü kesmek istemiş, Başbakan ise sözüne devam ederek Gazze'deki davranışları nedeniyle İsrail ve Perez'i ağır bir dille eleştirmiş ve sonra da paneli terk etmiştir.⁸⁸ Kısa süre sonra Şimon Perez Erdoğan'a telefon ederek bazı açıklamalarda bulunmuştur. İki gün sonra Başbakan Erdoğan'ın Washington Post gazetesine verdiği bir mülakatta tutumunu açıklaması ve İsrail ile Türkiye'nin ciddi ilişkileri olduğundan bahsetmesi ve

85 İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği resmi web sitesi, http://www.mazlumder.org/haber_detay.asp?haberID=4370

86 Söz konusu kuruluşlar şunlardır: American Jewish Committee, (AJC), Amerikan Musevi Komitesi; Anti-Defamation League (ADL) Hakaret (veya Karalama) ile Mücadele Birliği; B'nai B'rith; Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations (ABD'de başlıca Musevi Örgütleri Başkanları Konferansı) ve Jewish Institute for National Security.

87 "Yahudi Lobisi Ayakta", Milliyet, 23 Ocak 2009.

88 "Erdoğan. Tavrım Moderatör'e", Hürriyet, 29 Ocak 2008.

Türkiye’de Musevilere karşı bir şey yapmak isteyenlerin karşılarında kendisini bulacağını söylemesi⁸⁹ mevcut gerginliği önemli ölçüde gidermiştir. İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı General Avi Mizrahi’nin Türkiye’nin Ermenilere dünyanın en büyük katliamlarından birini yaptığını, aynı politikayı bugün de Kürtler üzerinden sürdürdüğü, Kıbrıs’ın kuzeyini işgal ettiği yolundaki sözleri⁹⁰ yeni bir gerginliğe ve Türkiye’nin protestolarına neden olmuşsa da İsrail Genel Kurmay Başkanı Korgeneral Gabi Aşkenazi’nin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ’dan şifahen ve yazılı olarak özür dilemesi üzerine⁹¹ bu olay da yatışmıştır.

İki ülke arasındaki gerginlik, Ermeni soykırım iddiaları konusunda İsrail ve Musevi lobisinin Türkiye’ye vermiş olduğu desteği geri çekeceği hakkında bazı üstü örtülü tehditler yapılmasına yol açmıştır.

İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Majalli Whbee Türkiye’nin Güneydoğusu hakkında imâlî konuşmalardan sonra “Erdoğan Gazze’de” soykırım yaşandığını söylüyor. Biz de Türkiye’de Ermenilerle ilgili olanları “soykırım” olarak kabul etmeliyiz⁹² demiştir.

Likud Partisinden Zeev Eklin, Ankara’nın Gazze olayları karşısındaki tutumunun Knesset’in Ermeni soykırımını tanımasını kaçınılmaz hale getirdiğini ileri sürmüştür.⁹³

Aynı konuda gerek İsrail gerek uluslararası basında da birçok yazı yayımlanmıştır. Misal olarak Financial Times’da çıkan bir makalede Türkiye’nin Gazze olayları karşısındaki tutumu eleştirildikten sonra, üstü kapalı bir tehdit olarak Türkiye Osmanlı dönemi katliamlarının soykırım olarak tanınmasını isteyen Ermeni lobisini engelleyen Musevi lobisinin desteğini kaydederse Amerika ile ilişkisinde sorun yaşayacağı belirtilmiştir. Gazete aynı zamanda Türkiye’nin bu tutumunun Suriye ve İsrail arasındaki arabuluculuğunu da ortadan kaldırdığını yazmıştır. The Economist’de 29 Ocak’ta yayımlanan bir makalede Türkiye’de antisemit duygular devam ederse, ABD’deki İsrail lobisinin buna “Ermeni Soykırımını” tanıyan bir kararı desteklemekle cevap verebileceği de belirtilmiştir.

Bu arada Ermeni basınında da Gazze nedeniyle Türkiye ve İsrail arasında çıkan anlaşmazlığın sonucu olarak İsrail ile ve Musevi Lobisinin Ermeni soykırım iddialarına karşı Türkiye’yi desteklemeyeceğine dair yazılar yayımlanmıştır.⁹⁴

İşin esasına bakıldığında Türkiye’deki İsrail aleyhtarı gösterilerin antisemitizm olarak tanımlanmasının doğru olmadığı görülmektedir. Söz konusu gösteriler, Musevilere karşı değil, İsrail’e karşı yapılmıştır. Antisemitizm ise Musevileri hedef alan ırkçılıktır ki çok uluslu bir imparatorluk geçmişisi olan Türkiye’de bu tür akımların gelişmesi zordur.

89 “Musevilere Bir Şey Yapmak İsteyen Karşısında Beni Bulur”, Cumhuriyet, 31 Ocak 2009.

90 “Asıl Türkler Öldürmeyi İyi Bilir”, 13 Şubat 2009, www.haberform.com.tr

91 “İsrail G. Kurmay Başkanı Özür Diledi”, Anadolu Ajansı, 20 Şubat 2009.

92 “İsrail’den tehdit Gibi Açıklama: Biz de Ermeni Soykırımını mı Kabul Edelim?”, Türk Time, 12 Ocak 2009.

93 “Zeev Eklin. Turkey Position Proved inevitability of Armenian Genocide Recognition by Israel”, 26 Ocak 2008. www.panarmenian.net

94 “Jews Check Armenian Genocide Stance”, 3 Şubat 2009, www.asbarez.com; “Israel more than any other nations, has a moral obligation to caall Armenian Genocide by its name”, 14 Şubat 2009, www.panarmenian.net

ABD'deki Musevi kuruluşların Kongreye sunulan Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin tasarılar için artık Türkiye'ye yardımcı olmamaları konusuna gelince söz konusu kuruluşların çoğunluğunun şimdiye kadar bu tasarılar karşı çıkmış olduğu doğrudur. Ancak bu tutum son zamanlarda değişmeye başlamıştır. En büyük Musevi kuruluşlardan olan Anti-Deffamation League Başkanı Abraham Foxman, bu örgüt içindeki bazı fikir ayrılıkları sonucunda, 21 Ağustos 2007 tarihinde, 1915 olaylarının soykırım olduğu sonucuna vardıklarını söylemiştir. Ancak, olumsuz sonuçlar vereceği için Kongredeki Ermeni soykırım iddialarını tanıyan tasarıya karşı çıkacaklarını da belirtmiştir. Böylelikle ABD'deki Musevi kuruluşların birçoğu soykırım iddialarının lehinde tutum almıştır.

Diğer yandan bu kuruluşların Ermeni tasarılarına karşı çıkmakla beraber bunların kabulünü engellemiş oldukları doğru değildir. Bu kuruluşlar 2000 yılında tasarinin Dışişleri Komitesi tarafından kabul edilip Temsilciler Meclisi Genel Kuruluna gönderilmesini önleyememişlerdir. Ancak Başkan Clinton'ın kişisel müdahalesi sonucunda tasarı Meclisin gündeminden çıkarılmıştır. 2007 yılındaki tasarı da Dışişleri Komisyondan geçmiş hatta bu komisyondaki 8 Musevi üyeden 7'si tasarı lehinde oy kullanmıştır. Tasarının Genel Kurul'da oya sunulmaması Başkan Bush ve bakanlarının çabaları sonucunda olmuştur.

Kısaca ABD Kongresine sunulan tasarıların kabul edilmemesinin nedeni, Musevi kuruluşlarının bunlar aleyhindeki çalışmaları değil, Amerikan başkanlarının karşı çıkmasıdır.

Türk Hükümetinin Gazze politikasından rahatsız olan ABD'deki Musevi kuruluşlarının önümüzdeki dönemde Kongreye sunulacak olan Ermeni tasarılarını artık engellememesi beklenebilir. Ancak bu tasarıların akıbetini etkilemeyecektir. Daha önce olduğu gibi tasarıların kabul veya reddi Musevilerin değil ABD Başkanının tutumuna bağlı olacaktır. Başkan müdahalede bulunmadığı takdirde bu tasarılar kabul edilecek aksi halde gündemden düşecektir.

Diğer yandan, söz konusu karar tasarılarının Yahudi Lobisinin gayretleri sayesinde kabul edilmediği yönünde Türkiye'de yaygın ancak yanlış bir kanı mevcut olduğundan, Türk kamuoyu tasarinin kabulü halinde bundan İsrail ve Amerikan Musevilerini sorumlu tutacaktır ki bu da ister istemez Türkiye-İsrail ilişkilerine olumsuz bir etki yapacaktır.

1893 (H.1309) YILINDA YOZGAT'TA HINÇAK KOMİTESİNİN TERTİP ETMİŞ OLDUĞU KİLİSE HADİSESİ

(THE CHURCH EVENT WHICH WAS ORGANISED
BY THE HINCAK COMMITTEE IN YOZGAT, 1893)

Doç. Dr. Selma YEL

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
selmayel@gazi.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi
ahmetgunduz23@gmail.com

Öz: *Hinçak Komitesi'nin reis ve yardımcılarının, teşkilat ve faaliyetleri neticesinde meydana gelen Kilise Hadisesi, çok ciddi bir hazırlık süreci neticesinde gerçekleşmiş olup, Osmanlı Devleti ve Türk halkını galeyana getirterek Ermeni sivil halkın üstüne saldırtmayı hedeflemiştir. Ermeni isyancılar tarafından isyan süresince bu sebeple Müslüman halka baskı ve zulüm yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin aldığı güvenlik tedbirleri neticesinde tutuklanmış olan Yozgat Hinçak Komitesi reisi Moruk ve arkadaşları ile isyana iştirak edenlerin suçları kanıtlanmış olup, batılı devletlerin desteğine güvendikleri anlaşılmıştır. Adil bir yargılama neticesinde isyana iştirak edenlerin cezaları verilmiştir. Bu sürece dair Başbakanlık Osmanlı arşivi belgeleri yeterli bilgi vermesine rağmen, batılı devletler ve Ermeni yazarlar aksi iddialarla, geçmişten günümüze kadar Kilise Hadisesi sonrasında Ermenilerin katliama maruz kaldığını iddia etmeye devam etmişlerdir.*

Anahtar Kelimeler: *Yozgat, Ermeniler, Hinçak Komitesi, Kilise Vakası, Moruk.*

Abstract: *The Church 'Event' took place in Yozgat as a result of planned activities by the chairmen and assistants of the Hinçak Committee. The purpose of the event was to simmer the Ottoman State and Turkish People to attack the Armenian civilian population. To that end, in the process of insurrection, Armenian rebels committed many atrocities and coercion against Muslims. As a result of measures taken by the Ottoman State, guilt of Moruk who was the Chairman of the Hincak Committee, his friends and other insurgents have been proved. At the same time it is understood that Armenian insurgents relied on Western States' support. After a fair trial, insurgents were punished. Although Ottoman archives provide sufficient information about the process, still Western States and most of the Armenian authors insistently claim that Armenians were massacred during the Church Event.*

Key Words: *Yozgat, Armenians, Comitte of Hinchak, Church Event, Moruk.*

Giriş

Ermenilerin Örgütlenmesi

1 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı kaybedilip Ayestefanos Antlaşması imzalanırken, Ermeniler, Ruslarla görüşerek, Berlin Konferansı'nda *Doğu Anadolu'da Ermeni azınlığının olduğu bölgelerde ıslahat yapılacaktır* şeklinde bir madde konulmasını temin etmişlerdir. Berlin Anlaşması'nı müteakip bir taraftan yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan küçük devletler, diğer taraftan da toprak kopararak ayrılmak isteyen azınlık mensupları Osmanlı aleyhine genişleme siyasetini takip etmeye devam etmişlerdir. Ermeni Meselesi bu ortamda doğup, gelişmeye başlamıştır. Elbetteki bu problemin meydana gelmesinde yine başta Çarlık Rusyası ve İngiltere olmak üzere batılı devletlerin teşvik ve desteğinin büyük rolü bulunmaktadır.

Sultan II. Abdülhamit, İngiltere ve Ermenilerin ıslahat isteklerinin iç yüzünü bildiği için bu yöndeki talepleri yapmamakta direnmiştir. Sultanın sert tutumu karşısında ıslahat ve muhtariyet emeliyle hedeflerine ulaşamayacaklarını anlamış olan Ermeniler, şiddet yolunu seçmişlerdir. Bunun için 1889 yılından itibaren Hınçak, Taşnak gibi terör örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Bu örgütler, Bulgarları taklit ederek ve kan dökerek hedeflerine ulaşmayı planlamıştır.

Osmanlı Devletinde yaşayan Ermeniler, bağımsızlıklarını temin için ilk olarak 1860 yılında cemiyet kurmaya başlamışlardır. Bu cemiyetler, zamanla dış yardım ve kışkırtmalarla, Ermenileri devlete karşı ayaklandıran komiteler haline gelmiştir. Ermeni kiliseleri ve Ermeni okulları ihtilalci fikirlerin aşılandığı en önemli merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu faaliyetler açıktan açığa değil, son derece insani amaçlarla teşekkül ettirilmiş gibi gösterilen cemiyetlerin çatısı altında gizlice sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu şekilde faaliyet göstermek amacıyla ilk olarak 1860'ta Adana'da Hayıresever Cemiyeti, arkasından Fedakârlar Cemiyeti kurulmuştur. 1870 – 1880 tarihleri arasında Van'da Araratlı, Muş'ta Okulu Sevenler, Doğulu ve Kilikya cemiyetleri kurulmuştur. 1880 tarihinde bu dört cemiyet birleşerek Ermenilerin Birleşik Cemiyeti adını almıştır. 1876'da Ermenistan'a Doğru Derneği, 1879'da Milliyetçi Kadınlar Derneği, 1880'de Erzurum'da Silahlılar Derneği, Kafkasya'da Genç Ermenistan Derneği, 1872'de Van'da İttihat ve Halâs Derneği, 1882'de yine Van'da Karahaç Derneği kurulmuştur.¹ Bu derneğin amacı gerekli yerlerde isyanlar çıkartmak ve gençleri silahlandırmaktır. 1881'de Erzurum'da kurulan Müdâfi Vatandaşlar Derneği de, daha sonra büyümüş, çeteler kurarak, dört yüzden fazla usta çeteci yetiştirip komutanlar atamıştır.

Taşnaksutyun Komitesi de Türkiye Ermenistanı'nı kurmak, daha sonra Rus ve İran Ermenileriyle birleşerek bağımsız Ermenistan'ı kurabilmek amacıyla 1890'da Kafkasya'da kurulmuştur. Sosyalizmi benimsemiştir. Taşnaksutyun Komitesi'nin (Ermeni İhtilâl Cemiyetleri Birliği) amacı, Ermeni örgütlerini birleştirerek Türkiye'ye geçen çetelere yardım etmek, Anadolu'da isyanlar çıkartmak suretiyle Türkiye Ermenistanı için siyasî ve iktisâdî özgürlük elde

1 Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, s.77.

etmektedir. Nasyonal-sosyalizmi benimsemişlerdir. Taşnaksutyun Komite yönetiminin, mensuplarına verdiği emir; "...Türkü, Kürdü her yerde, her türlü koşullar altında vur! Mürtecileri, ahından dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al!" şeklinde olup, gerekirse Ermeni halkına karşı bile silahlı eyleme teşvik edici mahiyettedir.²

Hınçak (Çan) Komitesi de Taşnaksutyun gibi Ermenilerin silahlı eylemlere başlamasını amaçlamış olup, 1887'de İsviçre'nin Cenevre şehrinde Kafkasyalı bir Ermeni olan Avedis Nazarbeg ile Marksist ideolojiye inanmış beş öğrenci tarafından kurulmuştur.³ Hınçak Komitesinin prensipleri Karl Marx'ın Komünist Manifesto'sundan esinlenilerek hazırlanmış ve üyelerinin çoğu da Rusya Ermenilerinden temin edilmiştir.⁴ Kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlamalarına rağmen programlarında daha çok Marksizmin tesiri görülmekte olup, propaganda amacıyla Hınçak (Çan) isminde bir de yayın organı çıkarmışlardır.⁵

Hınçak Komitesinin amacı, Batı Ermenistan'ı Osmanlı Devleti'nin elinden alarak, Rus ve İran Ermenistanı'yla birleştirme suretiyle bağımsız Büyük Ermenistan'ı kurabilmektir.⁶ Bunun için de silahlı eylem yoluyla isyanlar çıkarmak metodunu kullanarak amaçlarına ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir.

Hınçak Komitesi mensupları, bütün Osmanlı ülkesinde özellikle de Doğu Anadolu'da çalışmalarına başlamışlardır. Doğu Anadolu'da büyük bir örgütlenme çabası içine girmelerinin sebebi, zamanı geldiğinde topyekun olarak Osmanlı'ya karşı Ermenileri ayaklandırmayı gerçekleştirebilmektir. Bu sebeple de komitenin kuruluşu meşru kabul edilmiş olmasına rağmen, Doğu Anadolu'daki teşkilatlanma çabaları Osmanlı hükümetince ihtiyatla karşılanmıştır.⁷

Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Kurulmasında Rol Oynayan Kişiler, Tertip Olunan Müesseseler ve Faaliyetleri

Ermenilerin örgütlendikleri ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıkları bölgelerden birisi de Yozgat olmuştur. Orta Anadolu'da küçük bir yerleşim alanı olan Yozgat'ta Ermeni ayaklanmalarının ortaya çıkması, gerçekte Ermeni ihtilal hareketlerinin ne denli tesirli bir şekilde yayıldığını göstermektedir.

1837 yılında şehre gelen Poujoulat, şehirde 1000 Ermeni nüfusu bulunduğunu bildirmektedir. Yozgat hadiselerinin çıktığı 1893 yılında Ankara Vilayeti'ne bağlı

2 Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, ss. 87-93; Gültekin Ural, *Ermeni Dosyası...* s.82, Bu kararlar içerisinde belki de en dehşet verici olanı 2 yaşından büyük bütün Türk ve Müslüman erkek çocuklarının kesilmesi talimatıdır.

3 İsmet Parmaksızoğlu (Hz.), *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emelleri*, Ankara: 1981, s.16.'den Erdal Aydoğan, "Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti ve Nizamıyesi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003 - İlkbahar 2004; <http://www.eraren.org>, (29.10.2008)

4 Erdal Aydoğan, *Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti...*, <http://www.eraren.org>

5 Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912)*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul, 1995, s.22.'den Erdal Aydoğan, "Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti...", <http://www.eraren.org>

6 Cemal Anadol, *Tarih Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1982, s.95.'den, Erdal Aydoğan, *Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti...*

7 Erdal Aydoğan, "Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti...", <http://www.eraren.org>

olan Yozgat Sancağı'nın nüfusunda dikkat çekici değişimler olduğu görülmektedir. Yozgat Merkez Kaza köylerinde 45.100 Müslüman 8.400 Ermeni bulunmaktadır. Boğazlıyan Kazasında 33.400 Müslüman 8.800 Ermeni, Akdağmadeni Kazasında da 27.600 Müslüman 1.690 Ermeni bulunmaktadır. Bu duruma göre; 156.000 nüfuslu Yozgat Sancağında yaklaşık 18.500 Ermeni yaşamaktadır.⁸

Yozgat'taki Ermeni nüfusun artışının temel sebebi, bölgede yaşanan huzur ve refahla ilgilidir. Batılı seyyahlar çok açık ifadelerle Ermenilerin yaşantıları ve zenginlikleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu huzur ve refahın bir neticesi olarak şehirde hemen hemen hiçbir suçun işlenmemiş olduğu da yine belgelerden ve seyyahların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yozgat ile ilgili verilerin nerdeyse tamamına yakını, 1893 yılı öncesine kadar bölgedeki Ermeniler ile Türkler arasında büyük bir uyum olduğunu göstermektedir.⁹ Ancak bu durum bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu genelinde olduğu gibi Ermeni komitelerinin faaliyetleri ile sona ermiştir.

Yozgat Ermeni ayaklanmalarının başlaması ve organize olmasında tesirli olması sebebiyle en önemli gelişmelerden birisi Merzifon'da Amerikan Koleji'nin kurulması olmuştur. Yozgat'ta açılan Amerikan Misyoner Yüksek Okulu, Kayseri İstasyonunun bir uç istasyonu olmakla birlikte, ilişkilerini daha çok Merzifon'daki Amerikan koleji ile devam ettirmiştir. Bu sebeple Yozgat Protestan Ermenilerinin yönetim merkezi de Merzifon olmuştur.¹⁰

Hınçak Cemiyeti 1891'de Oriental Federation adındaki Makedon, Arnavut, Girit Yunanlı ihtilalcileri tarafından teşkil edilmiş olan birliğe üye olmuştur. Bu işbirliğinin amacı, eşzamanlı bir şekilde Osmanlı Devleti bünyesinde isyanları başlatabilmektir. Hınçak Cemiyeti de bu amaç doğrultusunda 1892-1893 yıllarında Anadolu'da faaliyete geçerek, Merzifon'da bulunan "Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi" vasıtasıyla Yozgat, Amasya, Çorum, Tokat, Ankara, Sivas ve Diyarbakır'da 5 Ocak 1893'de cami ve evlerin duvarlarına astıkları yaftalar (beyanname) vasıtasıyla halkı isyana teşvik etmişlerdir.¹¹

8 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1976, s. 464.

9 Bu hususta geniş bilgi için bkz; Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, ss.42-59.

10 Taha Niyazi Karaca, "Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmaları: Birinci Yozgat Ayaklanması", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003 - İlkbahar 2004, <http://www.eraren.org>, (29.10.2008); Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim...*, s.103.

11 Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim...* s.113; Yafta hadisesi hakkında geniş bilgi için bkz: Selma Yel ve Ahmet Gündüz; "Ermeni İsyanlarının Çıkışında İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri(1890-1895)", *XIX.yy.da Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları*, 22-24 Mayıs 2008, Erciyes Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu; Ahmet Kolbaşı, Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları(1892-1893), Kayseri, 2005; "... Bu isyan hareketleri, Merzifon Amerikan Koleji merkezli gerçekleşmiştir. Anadolu, 1892 yılı Ermeni olaylarında çok farklı bir hadiseye sahne olmuş ve Ermeniler bu defa Osmanlı Devlet görevlilerini çok şaşırtacak bir strateji geliştirmişlerdir. Yurtdışında basılıp, bir taraftan Ermenileri isyana teşvik eden, diğer taraftan da direkt olarak II. Abdülhamit'i hedef alarak, kabiliyetsiz ve kötü idare ile suçlayan posterler(yaftalar) duvar ve kapılara asılmıştır. Aynı posterlerde, çok yakında milyonlarca Müslüman'ı idare eden büyük bir devletin imdada geleceği ve padişahın zulmüne son vereceği de bildirilmektedir. Posterler Merzifon merkez olmak üzere, Kayseri, Yozgat, Çorum ve diğer bazı bölgelerde gizlice duvarlara asılmıştır. Burada kurtarıcı olarak geleceği müjdelenen devletten kastedilen İngiltere'dir. Yafta Hadisesi (Poster/Bildir/Beyanname) olarak tarihe geçmiş olan bu ayaklanma provasında çok fazla can kaybı olmamakla birlikte, Batı kamuoyunun dikkati Anadolu'ya ve dolayısıyla da Ermeniler üzerine çekilmiştir. Bu hadise sebebiyle bütün şehirlerde şüpheli Ermeniler tutuklanırken, Ermeniler suçlamayı reddederek, bu bildiriilerin Müslüman softalar tarafından asıldığını iddia etmişlerdir. Bu suçlamaya delil olarak da bildirilere imza olarak atılmış olan "Vatansever İslamlar Komitesi" ifadesini göstermişlerdir. Hâlbuki bu hadisenin Ermeni örgütleri tarafından gerçekleştirilmiş olduğu daha sonra Nalbantyan tarafından doğrulanmıştır".

Yozgat'ta, Hınçak Komitesine nezaret eden Moruk, Sason ve Tabiri ayaklanmalarında lider olan komiteci Hamparsum Boyacıyan'ın kardeşidir. Asıl adı Jiraz'dır.¹² Moruk, aynı zamanda Kalost ismini de kullanmakla birlikte, aslen Haçin (Adana- Saimbeyli) ahalisindedir. Moruk, Kilise Hadisesi'nden 1,5 – 2 yıl önce Yozgat'a gelmiş ve Ermeni köylerinde gizlice ahaliyi Osmanlı Devleti aleyhine kıskırtmaya başlamıştır. Köylerde ve kasabalarda taraftarlar, teşkil ederek fesat hareketlerini teşkilatlı hale getirmiştir. Ermenilerden akçe talep ve tahsis etmeye başlamış olup, elde ettiği parayla silahlı süvari eşkiya grupları teşkil edererek, zaman içinde Yozgat Ermenilerine tamamen tahakküm etmeye başlamıştır. Hınçakyan teşkilatına girmek istemeyen, para vermeyen ve bu teşkilatı hükümete ihbar edeceğini söyleyen Ermenileri adamlarına öldürmüştür.

Moruk'un, bağımsız Ermenistan amacına hizmet için Ermenileri Osmanlı Hükümeti'nden ayırmak ve ahali arasında cinayet hadiseleri meydana getirmek, hükümet memurları hakkında çeşitli söylentiler çıkararak asayiş bozmak ve memleketi güvensiz göstermek... gibi son derece akıllıca geliştirilmiş bir strateji ve plan dahilinde hareket ettiği görülmektedir.¹³ Zaten Hınçakyan İhtilal Komitesi de, Moruk'u Yozgat ve civarında fesat ve karışıklık çıkarmakla görevlendirmiştir. Bu işe İstanbul'da başlamıştır. İstanbul'da kitapçı Vahram Dermarkaryan Moruk'u bu işle görevlendirmiş olup, İstanbul'dan sonra İzmir'e ve oradan İskenderun yolu ile Beş adındaki yere giderek isyan hareketlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Adana'da terör elemanlarını yakalamaya başlaması üzerine Kayseri'ye kaçmıştır. Kayseri'de Derevenk manastırında ve Gemerek'te de aynı faaliyetlere devam etmiştir. Ardından o günkü şartlarda Gürün'de meşhur eşkiya İstanbullu Andon Reştoni ile ittifak kurmuştur. Andon Reştoni'nin Kayseri'de Talas ve Tavlusun'a gitmesi üzerine kendisi Gemerek'te kalmıştır. Nezak imzalı bir mektupla Derevenk Manastırı'na çağrılmasını müteakiben, yapılacak faaliyetler konusunda görüş alışverişinde bulunmuş ve de Yafta Hadisesi'ne destek vererek, Merzifon'dan Yozgat'a yafta getirmiştir.

Moruk, ardından Yozgat'a bağlı (Sarıkaya ilçesi) Terzili köyüne ve oradan Pöhrenk köyüne gönderilerek bir ay ikamet etmiştir. Pöhrenk köyünde ikamet ettiği esnada Yozgat'taki Hınçak Komitesi'ne şifreli bir mektup göndermiştir. Moruk'un mektubunun, cemiyetin kâtibi olan Sinekerim tarafından cemiyet toplantısında okunmasından sonra da Yozgat'a davet edilmiştir. Moruk, bu davet üzerine arkadaşlarından Kırkor ile Yozgat'a giderek Dermenasyan oğlu Zenik'in hanesinde ikamet etmiştir. Bu evde Berber oğlu Nezaret ve sair birçok Ermeni ile üç gün görüşükten sonra Maşlamcıyan Avadis ve Nezaret adında diğer kişiler kendisini başka bir haneye nakletmişlerdir. Burada bir haftadan fazla kalan Moruk, ardından Haralambo adında eş Ermeni asıllı Protestan mezhebenden bir Rum'un hanesine geçmiştir. Bu zaman zarfında da Ermeniler ile sürekli görüşmüş ve Yafta Hadisesi'ni müteakiben başlamış olan yargılamalar sebebiyle dağılmış olan Hınçak Cemiyeti'nin tekrar kurulması için çaba sarf etmeye başlamıştır. Maşlamcıyan Avadis, Aynazyan, Berberyan Nezaret ve diğer iki kişi ile (bu iki kişinin isimleri belirtilmiyor) toplam beş kişiden meydana gelen bir idare meclisi kurulmuştur. Bu meclisin dışında sandık meclisi adıyla üç kişiden meydana gelen bir meclis daha kurulmuştur. Örgütte gizliliğe azami derecede

12 Gültekin Ural, Ermeni Dosyası... s.118; Taha Niyazi Karaca; Ermeni Sorununun Gelişim... s.140.

13 BOA; Y.PRK.UM., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

dikkat edilmekte olup, bu üç kişinin kim olduklarını Komitesin reisi Moruk dahi bilmemektedir. Bu üç kişi ancak idare meclisinin azaları tarafından bilinmektedir.¹⁴

Moruk'un, Yozgat'ta bulunduğu sırada Ermeni erkekleriyle kadınlarının aralarında para toplayarak kendisine teslim ettikleri, hatta faaliyetlerini daha rahat yapması için kendisine bir at aldıkları, silahlı bir süvari olarak çalışmaya başladığı görülmektedir. Yozgat'ta kaldığı esnada yakın arkadaşı Kirkor ile Pöhrenk köyüne gitmiş, oradan Amasya'ya giderek Şemun adında bir şahısla görüşmüştür. Merzifon'da Leon ile silah meselesini görüşerek, Avrupa'daki Hınçaklar tarafından Adana için 2.000, Samsun için de 500 tüfek getirilmesini temin etmiştir. Bu silahlar Avusturya Devleti'nin süvarilerinin kullandığı tüfeklerin cinsindedir. Aynı günlerde Gemerek'ten Haçik adındaki komitacının da iştiraki ile Yozgat'ın Tuzkaya mahallesinde Kehribarcıyan'ın evinde isyan planlarını tespit etmeye çalışmışlardır.¹⁵

Kehribarcıyan'ın evinde yapılan toplantıda alınan kararlar, Hınçakyan İhtilal Nizamnamesi'nde tespit edilmiş olan kararlar doğrultusunda tespit edilmiştir.¹⁶ Moruk ve arkadaşları bu toplantıyı müteakiben, Yozgat Hınçak Komitesinin teşkili için çalışmaya başlamış olup, Ermeniler Kehribarcıyan'ın evine beşer kişilik gruplar halinde gelerek teşkilat bünyesinde görev almaya başlamıştır. Her beş kişi bir grup kabul edilerek başlarına bir reis tayin olunmuştur. Bu grup reislerine Ermenice Hınçak veya Honeb adı verilmiştir.¹⁷

Moruk ve yandaşlarının yaptığı çalışmalar neticesinde Hınçak komitesinin Yozgat şubesi şu şekilde teşkilatlanmıştır.

1- Teşkilatın kâtibi Maşlamcıyan Avadis

2- I. Meclis tabir edilen şube elemanları

a- Teba'a-i Devlet-i Aliyyenin Ermeni milletinden dava vekili Tekiryan Artin

b- Köseoğlu Mahallesi'nden Papaysan Ebrem

c- Sahakyan Nezaret

d- Papaysan Kirkor

14 BOA; Y.PRK.U.M., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

15 BOA; Y.PRK.U.M., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

16 Bu hususta bkz: Erdal Aydoğan; "Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti ...", ilgili kaynağa göre; Ermeni komitacılar, Hınçak Komitesi, nizamnamesinde amaçlarını şöyle açıklamışlardır: "Sosyal Demokrat Fırkası – nitekim Hınçakyan Cemiyeti- için bütün Memâlik-i Osmaniye'de yani Ermenistan, Makedonya, Arabistan, Arnavutluk ile Memâlik-i Osmaniye'nin kıtaat-ı sairesinde şu sosyalist teşkilat-ı içtimaiyesinin vücut bulması azami-i amali teşkil eylediği gibi metalib-i atiye dahi cemiyet için bir maksad-ı asgari teşkil eylemektedir. Şöyle ki: Ahalinin kendi mukadderatına hâkimiyeti esasını husule getirerek Memâlik-i Osmaniye ahalisinden müstahsil sınıfın memleketin bilcümle umur-ı siyasiyesine müdahale edebilmelerini imkanpezir etmek ve sınıf-ı mezkurun iktisadi ve tahsis-i temeddün-i terakkiyatına (cultural) nail olabilecek kaffe-i esbabını ref etmek velhasıl müstahsil sınıfın bilcümle temayülât ve metalibatını kemal-ı serbesti ile izhar edebilmesini temin edecek şerait-i siyasiyeyi icad ve erbab-ı seî için elyevm bir bargiran olan şerait-i şekileyi peyderpey tâdil ederek müstahsil sınıfın kendi ahval-i hakikiyesinin müdriki olmasını temin ve sınıf-ı mezkurun müstakil bir heyet-i siyasiye halinde teşekkülünü husule getirmek ve bununla beraber bu sınıfın vazife-i içtimaiyesinin ifası hususundaki mesainin semeredar olmasını teşhil ederek şerait-i içtimaye-i hazıra ile hadd-i azami-amele doğru hatve-endaz-i (adım atan) terakkî olmasını taht-ı temine almaktır.

17 BOA; Y.PRK.U.M., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

3- II. Meclis tabir edilen şube elemanları

- a- Papasyan Agobçıyan
- b- Tuzkaya Mahallesi'nden Aynazyan Paroluk
- c- Köseoğlu Mahallesi'nden Papasysan ağa Karabet
- d- Tekye Mahallesi'nden Gazaz Rufail oğlu Menail
- e- Köseoğlu Mahallesi'nden Kehribarcıyan Kirkor

Birinci meclis, idareye yönelik hususlar ile meşgul olurken, ikinci meclis icraat ve faaliyetler ile meşgul olacaktır. Bu iki şubenin hitabet görevini Eskipazar Mahallesi'nden Maşlamcıyan Avadis ve Tekye Mahallesi'nden Barukyan Ermenakan üstlenmiştir. Bunların dışında Köseoğlu Mahallesi'nden Devletyan Ohannes, Papaysan Koyis(?) ve Delikalyon, Tuzkaya Mahallesi'nden Karagözoğlu Misak ve Köseoğlu Mahallesi'nden Ateşoğlu Mike de icra vazifesi ile görevlendirilmişlerdir.¹⁸

Yapılmış olan teşkilat dâhilinde her beş kişi bir takım olmak üzere Tuzkaya Mahallesi'nden Kadıkıran oğlu Kirkor, Ahmet Kahya Mahallesi'nden Aminin oğlu Eriş, Köseoğlu Mahallesi'nden Efe Mihran, Tekye Mahallesi'nden Köşker oğlu Gazaros nam-ı diğer Cezayirli, Cingöz oğlu Harnot, Dermenasyan Kiragos oğlu Ezik, Köseoğlu Mahallesi'nden Samurkaşık Aleksan, Tuzkaya Mahallesi'nden Semerci Bilagos oğlu Yenik, Dermenasyan oğlu diğer Yenik, Şemskarın oğlu Agob, Mehakyan Kirkor, Çarıkçı Balyan Kirkor, Mehakyan Gazaros, gerek Osmanlı Devleti güvenlik birimleri ve Türk halkına karşı, gerekse de Hınçak Komitesinin emir ve isteklerine direnen Ermenilere karşı kullanmak üzere fedai tayin olunmuşlardır.¹⁹

Yozgat'ta Hınçak şubesi bu şekilde teşkilatlandırıldıktan sonra faaliyetlere başlamış olup, icraatları şöyledir:

1- Cemiyetin para ihtiyacını karşılamak için Hınçak İdare Meclisi tarafından bir isim defteri hazırlanmıştır. Para bağışında bulunulması için pusulalar hazırlanarak çoğaltılmıştır. Cemiyet üyelerinin tavsiyesiyle münasip görülenlere pusula gönderildiği görülmektedir. Pusulanın üzerine yazılacak para miktarının yeri boş bırakılmış olup, kimden ne kadar miktar istenecek ise ona göre rakam yazılmaktadır.

Cemiyetin meclis azalarından da para talep edildiğinde “biz azadan bulunuyoruz ne vakit olsa biz veririz diyerek kendilerini kayırdıkları ve para vermedikleri” görülmektedir. Fakat pusula gönderilmesine rağmen para vermeyen şahıslara farklı muamele edilerek zaman zaman fedailere ödürmüşlerdir.²⁰

18 BOA; Y.PRK.UM., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

19 BOA; Y.PRK.UM., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

20 BOA, Y.PRK. UM. D:32,G.96'dan naklen; Taha Niyazi Karaca; Ermeni Sorununun Gelişim... s.152, Ermeni tedhiş ve terör eylemlerine katılmak istemediği için tehdit edilmeye başlanan Hamparsum adlı Yozgatlı Ermeni, can güvenliği sebebiyle gönderilmiş olduğu İstanbul'da yine Ermeni komitelerince öldürülmüştür. Yozgat'taki Ermenilerin ayaklanma hazırlık ve planlarını Osmanlı Hükümetine haber veren Ohannes ve Rahip Mampre de evlerinin önünde aynı şekilde katledilmişlerdir.

2- Köylere gittiklerinde “Erkeklere hitaben, cesur olunuz, Osmanlı’dan ve tüfenklerinden korkmayınız Bu köylere tahsildar ve zabtiyeler geldiğinde itibar etmeyiniz. 5.000 guruş isterlerse 500 guruş veriniz. Üzerlerine de hücum ediniz derken, kızlara ve nişanlılara hitaben de, nişanlılarınıza ancak “millete hizmet ettikten sonra görüşelim” demelisiniz diyerek, telkin ve tavsiyelerde bulunmuşlardır.

3- Cemiyet üyeleri köyleri dolaşip isyan hazırlıklarını organize ederken, dikkat çekmemek için Gürcü ve Çerkes kıyafetleri giymeye dikkat etmişlerdir.

4- İsyancı Ermenilerin bir kısmı evlerinin içerisinde hem gizli müzakereler yapılması için hem de bir tehlike karşısında kaçmak amacıyla dışarı ile bağlantı temin eden tüneller açmış olup, cemiyetin kâtibi olan Maşlamcıyan Avadis’in evinin içerisinde döşemenin altından yanındaki eve doğru gizli bir tünel yaptırdığı tespit edilmiştir.

5- Ermeni din adamları dinî görevlerini yerine getirecekleri yerde çoğu zaman Ermeni isyanında kilise ile birlikte başrolü oynamıştır.

6- Cemiyet reisi Moruk ile beraber hareket ederek, ona taraftarlık ve yol göstericisi olmuş olan Ermeni komitacılar şunlardır: Keskin Maden Kazasından Savlıyan Hacı Artin oğlu Hacı Varto, Pöhrenk Köyü’nden Deli Agop oğlu Kirkor, Kerte Köyü’nden Keşiş Mikail oğlu Mıgırdıç, Pöhrenk Köyü’nden Barsah oğlu Manik, Keskin Kazası’ndan Apan Kirkor oğlu Toros, Kara Yakup Köyü’nden Çakır Tatyos oğlu Kirkor, Gürün Kazası’nın Çakşır Mahallesi’nden Topal oğlu Nazar veled-i Manik, İncirli Gayr-i Müslim Köyü’nden Temürcü Ohan oğlu Çotur, Gürün Köyü’nden kuyumcu Bağdesar oğlu Oseb, Terzili Köyü’nden Kirkor oğlu Ermiya, Küçük Çat Köyü’nden Keşiş oğlu Kapril veled-i Ohannes, biraderi Hariton ve de Varto...

Bu şahıslar, köyleri geceleri gezip propaganda çalışmaları yapmışlar, gündüzleri ise uyumuşlardır. Köy toplantılarında, Osmanlı Devleti aleyhine konuşmalar yaparak, Rusya’dan ve İngiltere’den buraya asker gelecek biz de boş kafalılık etmeyelim hazırlıklı olalım diyerek Ermeni halkı isyana teşvik etmişlerdir. Bu faaliyetler esnasında hepsinin silahlı dolaştıkları ve de çalışmalar süresince Terzili Köyü’nde kendisine Kirkor da denilen Sarı Papaz adıyla bilinen Papaz’ın evinde ikamet ettikleri anlaşılmıştır.

7- Cemiyetin faaliyet gösterdiği bölgeler, Kara Yakup, Karahallı (Kara Halilli), Terzili, Küçük Çatlı, Pöhrenk, Karaçayır, Mağaroğlu, İncirli, Keskin, Sivas, Kayseri, Gemerek, Talas, Tavlusun, Gürün, Derevenk, Adana, Amasya, Merzifon, Huzman, Nezrili, Kerte, Burun Kışla ve Çakmak köy ve şehirleridir.

8- Köylerden asker toplayarak bunların başına Onbaşı, Çavuş, Kolağası, Yüzbaşı, Binbaşı gibi rütbeler dağıtılarak sözde askerî teşkilat kurulmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu çabalar neticesinde sadece Bebek ve Keçi Yurtlu köylerinden 60 Ermeni gönüllü Hınçak Komitesi’ne yazılmıştır.²¹

21 BOA; Y.PRK.U.M., 1311.L.13. Dosya No: 29/ Gömlek No: 75.

1893 Kilise Hadisesi

Hınçakyan Komitesi Yozgat şubesi mensupları, Yafta Hadisesi'nden suçlu bulunmuş Ermenilerin elebaşısı olan Merzifon Amerikan Koleji Öğretmenleri Tomayan ve Kayayan'ın Batılı devletlerin baskısı sebebiyle cezalandırılmaması ve de sadece sınır dışı edilmeleri üzerine, bu yöndeki teşebbüslerine daha da güç kazanmış bir şekilde devam etmeye karar vermişlerdir.²² Erzurum Konsolosu Graves'in, Yafta Hadisesi'ni müteakiben Yozgat'taki genel durum hakkında İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Sir Clare Ford'a göndermiş olduğu raporda da Yozgat'taki huzursuzluk ve güvensizliğin devam ettiği bildirilmektedir. Graves'e göre, bu durumun tamamen ortadan kalkması için zamana ihtiyaç bulunmaktadır.²³ Ancak, Ermeni komitaları bu karışık ortamı, amaçları için daha müsait telakki etmiş olduklarından yeni bir isyan teşebbüsü için devreye girmekte gecikmemişlerdir. Yafta Hadisesi sonrasında yeniden ve son derece organize bir şekilde yeni bir ayaklanma planı yapmışlardır. Şekil itibarıyla o güne kadarki Ermeni tedhiş ve ayaklanma teşebbüslerinden oldukça farklılık arz eden bu plan, daha sonra "Kilise Hadisesi" olarak isimlendirilmiştir.

Kilise Hadisesi günümüzdeki Türkiye aleyhindeki birçok iddia ve eyleme de ışık tutacak mahiyettedir. Yapılan çalışmalar neticesinde Yozgat'ın Kara Yakup ve Karaçayır Köylerindeki kadınlar, başka köylerdeki Ermeni kadınlarını da örgütleyerek, sözde Osmanlı zaptiye ve memurlarının köydeki kadınlara tecavüz ettiklerini iddia etmişlerdir. Büyük hezeyan ve yaygaralarla Yozgat merkezine gelerek, oradan şehrin kalabalık yerlerinden geçip kiliseye gitmişlerdir. Bu arada kilisedeki çan olağan dışı (hilaf-ı mutad) devamlı ve uzun bir şekilde çalınmaya başlamıştır. Çan sesini duyan, Yozgat'ta esnafılık yapan ve yapmayan Ermenilerin hepsi dükkânlarını kapayarak silahlı olarak kiliseye gitmişlerdir. Belli bir süre sonra kiliseden çıkarak huzursuzluğa meydan verecek şekilde müthiş bir karışıklık meydana getirmişler, Müslüman mahallelerine saldırmışlardır.²⁴

Yapılan soruşturmalarda şikâyet konusu olan kadınlara tecavüz hadisesinin gerçekte meydana gelmemiş olduğu anlaşılmıştır. Karaçayır ve Kara Yakup Köylerinden gelen kadınlar bir gün öncesinden Yozgat'a getirilmişler, hadisenin meydana geldiği günün bir gün öncesindeki gece bir evde gizlenmişler, hadise günü de Yozgat'a yeni gelmişler gibi hareket ettirilerek, şehrin en kalabalık yerlerinden yaygaralarla geçirilerek kiliseye gönderilmişlerdir.

Ayrıca olağan dışı çan çalınmaya başlamasıyla kendi isteği ile kiliseye gidenlerin yanı sıra, gitmek istemeyenler silahla tehdit edilerek dükkânları kapattırılmış, kiliseye gitmeleri temin edilmiştir. Gelişen hadiselerden haberdar olmayıp kiliseye silahsız gidenler de kapıdan geri gönderilerek silahlı bir şekilde gelmeleri istenmiştir. Hatta tehditlere rağmen kiliseye gitmek istemeyenler fedailere vurdurularak öldürülmüştür. Kiliseye toplanan Ermeniler nezdinde tahrik edecek şekilde bir takım nutuklar söylenmiş, toplanan halk galeyana getirilmiş ve kiliseden çıkan her Ermeni ya rastladığı bir yetişkin veya

22 Ahmet Kolbaşı, Merzifon, Yozgat,Kayseri..., s.315.

23 Ahmet Kolbaşı, Merzifon, Yozgat, Kayseri..., s.157.

24 BOA; Y.PRK. AZN. 1311.Dosya No.7/ Gömlek No:42.

çocuk fark etmeksizin Müslüman üzerine ya da grup halinde Müslüman mahallelerine saldırmışlardır. Bu hadisede Türk halkından 3 kişi öldürülürken, 6 kişiyi de yaralamışlardır.²⁵

Belgelere göre, Kilise Hadisesi'nde Yozgat Hınçakyan şubesinin elemanlarından her biri farklı görev üstlenerek, kiliseye toplanmış olan ahaliyi yönlendirmişlerdir. Örneğin; Hınçak şubesinin elemanlarından Akbaş oğlu Papas Hotur kiliseye toplanmış olan halka söylenen nutukları teyit ederek, cemaati ikna etmeye çalışmış, Papaysan Ermek de, Ermenileri tahrik ederek dışarıya silah atmalarını temin etmiştir. Berberyan Nazar, Aynazyan Baronuk, Samurkaşık Aleksan ve Semerci Belagos oğlu Yenik, Ermeni halkın silahlı bir şekilde kiliseye toplanmalarını ve de cemaat kararıyla dükkânlarını kapatmalarını ve sürekli çan çalınmasını temin etmeye çalışmışlardır. Devletyan Ohannes, Karagöz oğlu Misak ve Cingöz oğlu Hanton ise kilisede devlet aleyhine nutuklar söyleyerek, Ermeni cemaatini Müslümanlara saldırmak üzere tahrik etmişlerdir. Ateş oğlu Mike ile Kadıkıran oğlu Kirkor da silah kullanırken, Efe Mihran Ermenileri kiliseden çıkararak Müslümanlar üzerine saldırmaya teşvik etmiştir.

Dermenasyan Kiragos oğlu Ezik, Kara Çayır ve Kara Yakup köyünden gelen kadınları karşılayıp talimatlar vererek kiliseye götürmüştür. Papaysan Agob kilisede toplanmış ahali nezdinde belinde silah olduğu halde küfürler ederek, çan çalanları organize ederken, Tekiryan Artin hadisenin yaşandığı gün kilise kapısında durup “ne duruyorsunuz artık ne olacak ise olsun” diyerek Ermenileri isyan ve çatışmaya teşvik ve tahrik etmiştir. Netice olarak bu tahrik ve teşvikler başarılı olmuş, kiliseden çıkan Ermeni isyancılar çevreye saldırmaya başlayarak şu hadiselere sebep olmuşlardır;

1- Kiliseden silahlı çıkan Ermenilerden olan Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi Karabet oğlu Markos ile kardeşi Kasap kör Matyos, Papasyan Kahis, Tuzkaya Mahallesi'nden işçi Sehak oğlu Saraç Artin, Tekye Mahallesi'nden meydan ağası Berberyan Ohannes oğulları Nezaret ve Menail, Yozgatlı Osman Kadı oğlu Salih Efendi'ye saat 07.00 sıralarında değirmene gitmek üzereyken revolverle (tabanca) ateş etmişlerdir. Salih Efendi almış olduğu yaralar sebebiyle 24 saat sonra vefat etmiştir.

2- Sungurlu zaptiyelerinden olan Çizmecı Mustafa oğlu Necip, Mirliva Osman Paşa maiyetinde Kiliseye giderek teskin-i şuriş'i (ortalığı sakinleştirme görevi) temin etmeye çalışırken, Köseoğlu Mahallesi'nden Amiş oğlu Serop'un evinden atılan kurşunla başından vurularak öldürülmüştür. Zaptiyeyi öldüren Serop'un yakalanmasından sonra yapılan soruşturmada, Hüseyin Abad Nahiyesi'nin sandık eminliğinde görevli olduğu ve izin almadan (ruhsat-ı resmîye olmaksızın) hadisenin başlamasından önce Yozgat'a geldiği öğrenilmiştir.

3- Ahmet Efendi, Sivaslı Doktor Dikran tarafından öldürülmüştür. Doktor Dikran'ın, eczacı Bedros ve kardeşi Avadis'le birlikte olduğu, bunlarla işbirliği

25 Taha Niyazi Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.138, Yaralı sayısını 6,ölü sayısını bir olarak vermektedir.

ederek eczacı Bedros'un evinin penceresinden tüfekle Ahmet Efendi'yi başından vurduğu anlaşılmıştır.

4- Yozgat'ın Yeni Cami Mahallesi'nden Kasap Köse oğlu Ahmet Efendizâde'nin 14 yaşındaki oğlu Bekir Efendi, hadisenin yaşandığı gün, Kiliseden çıkan Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi Karabet oğlu Samuel tarafından başına kama ile vurulup yaralanırken, Eski Temürcilik Mahallesi'nden Kadıkıran oğlu Ohan da yüzüne taş ile vurmuştur. Kösoğlu Mahallesi'nden Vardar oğlu Karabet de karnına kama sokmak üzereyken, Türk halkından yetişenler tarafından Bekir kurtarılmıştır. Yapılan soruşturmada Bekir'in dizlerine Samuel'in oturduğu, Aleksan'ın ise elinde bıçak ile boğazlamak üzere olduğu sırada zaptiye Ferhat oğlu Ali'yi görünce kaçtıkları ortaya çıkmıştır.

5- Yozgat'ın Eski Pazar Mahallesi'nden Bahçeci Kavas oğlu Mustafa ve Bahçeci Süleyman, aynı mahalleden Tandırcı Nişan oğlu Eriş, Saraylı Ohanoğlu Perevon ve biraderi Kirkor ve daha ismini bilmediği birkaç Ermeni tarafından yakalanarak sürüklenmiş, başına taş ile vurularak yaralanmıştır. Suçlu bulunan bu Ermenilere haricinde, Tekye Mahallesi'nden Topal Karabet oğlu Dülger Mikail, Eski Pazar Mahallesi'nden Kalemkar oğlu Minas, Tuzkaya Mahallesi'nden Semerci Asadur oğlu Kunduracı Rupen ve Eriş ve biraderi Hacının da benzeri eylemlere iştirak ettikleri tespit edilmiştir.

6- Yozgat'ın Yeni Cami Mahallesi'nden Somuncu Çavuş oğlu Mecnun adındaki çocuk değirmenden gelirken kilisenin yanındaki çeşmeye geldiğinde Kunduracı Harik bıçakla üzerine hücum etmiş ve yaralamıştır. Mecnun yaralı olarak Protestan kilisenin aralığına girip saklanırken, Kadıkıran oğlu kolundan tutup kaldırmış ve yanındaki diğer üç Ermeni isyancı da bıçak ve sopa ile vurarak şiddet uygulamaya devam etmişlerdir. Mecnun, yaralı bir şekilde evlerine doğru giderken, bu defa da kahvede berberlik yapan bir Ermeni elinde kılıçla, sen daha ölmedin mi diyerek başına hücum etmiş olup, yapılan soruşturmada, adı geçen şahısların Mecnun'u beş yerinden yaraladıkları görülmüştür.

7- Yozgat'ın Çıtak Mahallesi'nden 10 yaşındaki Memiş'e Doktor Dikran revolverle ateş ederek sol kolundan yaralanmıştır. Ayrıca Boyacı Ebrem, Kantarcı oğlu Avadis kiliseden çıkarak sen daha ölmedin mi diyerek başından kama ile yaralamışlardır. Memiş, tesadüfen oradan geçen Türk halkından birisi tarafından kurtarılmıştır. Yapılan muayenede çocukta bıçak ve revolver yaraları olduğu tespit edilmiştir.

8- Yozgat'ın Boğazlıyan Kazası'nın Reji Kolcularından İsmail ve Mirza Yozgat'a geldikleri gün kiliseden çıkan silahlı Ermeniler, üzerlerine silah atmışlar ve kaba etlerinden yaralamışlardır. Yapılan soruşturmada silah atanların Migirdiç, Karabet, Sinekerim, İskender ve Agob olduğu ve aynı zamanda da silahlı bir şekilde Müslüman mahallelerine saldırdıkları tespit edilmiştir.

9- Yozgat'ın Çıtak Mahallesi'nden Sabur oğlu İbrahim, çan çalındığı esnada dükkânını niçin kapatıp kiliseye gittiğini sorduğunda, dükkân komşusu esnaf Karabet oğlu Hacı Özek, İslam dini ve imanına söverek bir iki saate kadar ne

olacağını görürsünüz, sizin işiniz bitti demiş ve kama göstermiştir. Yapılan soruşturmada din ve imana küfür ederek, edep dışı hareketlerle tahrikde bulunduğu ve Sabur oğlu İbrahim'e silah teşhir ettiği ispat edilmiştir.

10- Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden ve mahkeme azasından Yuvakim Ağazade Kirkor, çarşıda bir kargaşalık çıkması ve Ermenilerin dükkânlarını kapaması üzerine kendisi de dükkânını kapatarak hanesine gitmiş, ancak kiliseden birkaç kişi gelerek seni kiliseden istiyorlar seni oraya götürüreceğiz diye bağırarak, tehdit etmişlerdir. Kirkor, yardımcılarının birini hükümete göndererek durumdan haberdar etmiştir. Kendisini götürmeye gelenlerin tehdit ettiklerini, kapısını kırarak içeriye girdiklerini, bu gelenlerden Şeşkar'ın Karabet oğlu Kunduracı Agob'un iki defa silah attığını, ancak hükümetten memurların gelmesi üzerine kaçtığını belirtmiştir. Yapılan soruşturmada Yuvakim Ağazade Kirkor'un söylediklerinin hepsinin doğru olduğu ortaya çıkmıştır.

11- Yozgat'ın Taşköprü Mahallesi'nden Bakkal Gazi Ağa oğlu 13 yaşındaki Yusuf adındaki çocuk, Kilisenin yukarı kapısı tarafından gelen Aynazyan Kalos ve biraderi Artin'in çocuğu tarafından yakalanarak çamura yatırılmış, Artin bıçak çekerek seni öldüreceğim diye hareket ettiği sırada Türk halkından yetişenler tarafından kurtarılmıştır. Yapılan soruşturmada dinlenen şahitlerin de tasdik etmesiyle Aynazyan Kalos'un "küçüğünü kesin ki büyüğüne sıra gelsin" diyerek hareket ettiği ve yapılanların doğru olduğu ispat edilmiştir.

12- Yozgat'ın Çıtak Mahallesi'nden Fındıklı oğlu Mustafa arpa almak için giderken, Topal muhtar oğlu Bedros, evinin penceresinden öldürmek amacıyla revolver sıkmıştır. Yapılan soruşturmada Fındıklı oğlu Mustafa'nın doğru söylediği anlaşılmıştır.

13- Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Bağçeci Kavas oğlu Kâmil, çan çalınıp Ermeniler kilisede toplanıp ardından dışarı taarruza çıktıklarında Saraylı Dülger Hamparsum oğlu Ermenek, Muhtar Hacı oğlu Avadis, Barsah oğlu Rupen, biraderi Misak, Tülükırık oğlu Gazaros, biraderi Hariton, arabacı Simon oğlu Kunduracı Hampar, Arabacı Mağar oğlu Santor, Terzi Misak oğlu Ebrem ve Ermenek, Haçatur ve diğerlerinin ellerinde bıçak, kama ve revolverlerle Müslüman halkla meskûn mahallelere hücum ettiklerini söyleyerek şikâyet etmiştir. Yapılan soruşturmada adı geçen şahıslar suçlu bulunmuştur.

14- Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kılınçoğlu Ali Usta, kiliseden çıkan Boyacı Ebrem, Kunduracı Rupen, Kalemkar oğlu Minas, Kaltakkıran oğlu Misak, Dülger Mikail, Barsah oğlu Avadis, Uzun Serkis oğlu diğer Avadis, biraderi Santor, Kantarcı Karabet, Uğurlu oğlu Avadis, Çubukçu Dede'nin oğlu Benon, biraderi Hariton ve Harsun'un ellerinde revolver, tüfek ve bıçak olduğu halde kendi hanesiyle civardaki diğer Türk hanelerine küfürler ederek saldırdıklarını söyleyerek şikâyet etmiştir. Yapılan soruşturmada Kılınçoğlu Ali Usta'nın doğru söylediği ve Ermenilerin bu fiili işlediği anlaşılmıştır.

15- Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Bahçeci İsmail oğlu Bulduk oğlu

İbrahim, isyancı Ermenilerin kiliseden silahlı çıkarak Müslüman-Türk mahallesine saldırmış olduklarını ifade etmiştir. Debbağ Markos, biraderi kör Matyos, Samuel, Kör Matyos'un oğlu Manuel, Amasyalı işçi Kaspar Karon oğlu Dülger Mikail, Dülger Ohannes oğlu Rupen, Tülükırık Hariton, biraderi Tülükırık Gazaros, Saraylı Kirkor, İşçi Mıgırdıç, Misak oğlu Ebrem, Boyacı Keyun oğlu diğer Ebrem, Şamlıyan Agop'un oğlu Harik, Köşker oğlu Gazaros ve Misak, Metil oğlu Karabet, Samkan oğlu Karabet, Gazaros oğlu Kasap Ternik, Ateş oğlu Mike, Çulhacıyan Haçatur oğlu Agop, Terzi Misak oğlu Örnik, Cacayan Artin oğlu Armiş, Artin oğlu Rupen, Mardiros oğlu Berber Karabet ve diğer oğlu Harik, Kahveci Barsah oğlu Serop, biraderi Karabet, Duvarcı Sehak oğlu diğer Karabet, Çamkar'ın Karabet, diğer oğlu Armiş, Bedik oğlu Efe Mihran ellerinde *revolver*, tüfenk, bıçak ve kama olduğu halde İbrahim'in evine kurşun atmışlar ve diğer Müslüman hanelerine saldırmışlardır. Yapılan soruşturmada Çamkar'ın oğlu Karabet ve diğer oğlu Armiş ve Barsah oğlu Karabet'in bu hadiseye katılıp-katılmadıkları kesin olarak tespit edilemediğinden beraat etmelerine karar verilirken, diğerleri suçlu bulunmuşlardır.²⁶

Kilise Hadisesi, Yafta Hadisesinde olduğu gibi, Müslüman halkı, Ermeniler aleyhine harekete mecbur bırakarak, Ermeni-Türk çatışması meydana getirmek maksadıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece batılı devletler de Hıristiyanlar Müslümanlar tarafından katlediliyorlar bahanesi ile duruma müdahale edebilme imkânı bulabileceklerdir. Fakat böyle bir çatışmanın gerçekleşmesi, Türk halkının sağduyusu ve Osmanlı güvenlik birimlerinin yeterli tedbirler almalarıyla mümkün olamamıştır. Ancak, Kilise Hadisesini planlayanlar, büyük bir cesaretle bu isyana teşebbüs edip, başlatan kendileri olmasına rağmen, hadisenin gelişimi esnasında öldürülen ve yaralanan Ermenileri delil olarak gösterip, Müslüman halkı suçlamaya çalışmışlardır. Bunun doğru olmadığı soruşturmalar neticesinde kısa süre sonra açığa çıkmış, ölen Ermenilerin çoğunun, isyana karışan (Hınçak komitesi elemanları) tarafından vurulduğu anlaşılmıştır.²⁷ Ancak patrikhane gerçekleri görmezden gelerek, aynı gün Yozgat Hadisesi'nin Karayakup ve Karçayır Köylerinde ondört Ermeni kadınının zaptiyelerce ırzına geçilmesinden kaynaklandığını öne sürerek şikâyetle bulunmuştur.²⁸

Patrikhanenin şikâyeti II. Abdülhamit'e ulaştınca derhal bir tahkik heyeti teşkil edilerek, hadisenin soruşturulmasını istemiştir.²⁹ Yapılan soruşturma neticesinde 25 kişinin hayatını kaybettiği ve binden fazla kişinin yaralandığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple de hadisenin meydana gelmesinde ve gelişiminde ihmalkâr davrandıkları gerekçesi ile Ankara Valisi ve Yozgat Mutasarrıfı görevlerinden alınmış, bölgede sıkıyönetim ilan edilmiştir.³⁰ Kilise hadisesini müteakip, Ankara'daki İngiltere Konsolosu Cumberbatch'ın büyükelçi Maslahatgüzarı Sir Nicolsan'a göndermiş olduğu raporda da, hadiseleri

26 BOA; Y.PRK. AZN. 1311.Dosya No.7/ Gömlek No:42.

27 BOA; A. Y.PRK. AZN. 1311.Dosya No.7/ Gömlek No:42.

28 BOA, Y.PRK. BŞK. D:34,G:70'den naklen Taha Niyazi Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.139.

29 BOA, Y.PRK. BŞK. D:34,G:70'den naklen Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.142.

30 B.O.A. Y. MTV. 88/100'den naklen Haluk Selvi, Yozgat'ta Ermeni Olayları(1893-1894), Doç. Dr. Günay Çağlar Armağanı, Erzurum, 2004, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr>, (28.10.2008).

Ermenilerin çıkardığı rapor edilmiş olmasına rağmen, daha sonraki gelişmelerle batı basını aksi iddialarla Osmanlı Devleti'ni suçlamaya devam etmiştir.³¹

Araştırma ve soruşturmalar neticesinde, bu hadisenin meydana gelmesinde Hınçak Komitesinin iki senelik bir hazırlık evresinden sonra Yozgat ve çevresinde büyük bir ayaklanma gerçekleştirmek istediği anlaşılmıştır. Hadisenin çıkışındaki elebaşı Moruk'tur. Sıkı bir takipten sonra ele geçirilerek ifadesi alındığında da bu bilgi teyit edilmiştir.³²

Osmanlı ceza kanunnamesinin ilgili maddesi hükmünce hadiseye karıştığı ispatlanmış olanlara şöyle cezalar verilmiştir: Ermenilerin bilinen hareketlerine hizmet ve ona binaen Hınçak teşkilatına girenler, ölüm ve yaralama ve cinayete teşebbüs edenlerden tutuklanmış olan 117 şahıs hakkında, ceza kanunnamesinin 54. maddesi ekindeki "*Osmanlı Devleti'nin büyük bir parçasını veya daha ufak bir parçasını veya vilayetlerinden birini tamamen veya kısmen başka bir vilayete zorla ilhak ettirenler veya Osmanlı Devleti'nin bir parçasını Osmanlı Devleti'nden ayırmaya teşebbüs edenler idam olunur veya yapılan tahkikata göre beş seneden az olmamak üzere hapse mahkûm edilir*" ibaresi temel alınarak 13 kişinin idamına, 5 kişinin 15'er, 8 kişinin 13'er, 16 kişinin 12'şer, 4 kişinin 11'er, 10 kişinin 10'ar, 12 kişinin 9'ar, 29 kişinin 8'er, 7 kişinin 7'şer ve 1 kişinin ise 5 yıl müddetle kalebent olmalarına ve 10 kişinin de beratına karar verilmiştir.³³ Mahkeme neticesinde ceza alan Ermenilerin listesi aşağıdaki tabloda verilmektedir.

31 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Cilt 16,s.XVII'den naklen Taha Niyazi Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.143.

32 Taha Niyazi Karaca, Ermeni Sorununun Gelişim... s.140.

33 Belgedeki orijinal metin şu şekildedir: "Memalik-i Devlet-i Aliyye'nin bir kıt'a veya bir cüz'ini veyahud vilayat-ı mümtazesinden birini kâmilen veya kısmen, diğer vilayet-i mezkûreye cebren ilhak ettirmeğe veyahud ale'l-ittlak Memalik-i Devlet-i Aliyye'nin bir kıt'asını idare-i hükümetten çıkarmağa teşebbüs eden kimseler idam olunur ve medar-ı tahkik ceza ahval görülüyor ise beş seneden az olmamak üzere muvakkaten kalebent kılınur".

**(Kilise Hadisesinden Dolayı Ceza Alanların İsimleri, Şöhretleri,
Baba Adları, Aldıkları Cezalar ve Memleketlerine Dair Tablo)³⁴**

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet-gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
Moruk ve Avanesine Dair				
1	Anasıl Haçinli Jirayir nam-ı diğer Moruk ve Kalos	İdam	----	Reis
2	Keskin Madeni Kasabası'ndan Savlıyan Hacı Artin oğlu Hacı Varto	İdam	----	Refiki
3	Yozgat'ın Pöhrenk Karyesi'nden Deli Agop oğlu Kirkor	İdam	----	Refiki
4	Yozgat'ın Köhne Karyesi'nden Keşiş Mikail oğlu Mıgırdıç	İdam	----	Refiki
5	Yozgat'ın Pöhrenk Karyesi'nden Barsah oğlu Manik	İdam	----	Refiki
6	Yozgat'ın Kara Yakup Karyesi'nden Çakır Taços oğlu Kirkor	İdam	----	Refiki
7	Gürün Kasabası'ndan Çakşır Mahallesi'nden Topal oğlu Nazar veled-i Manik	İdam	----	Refiki
8	Yozgat'ın İncirli Karyesi'nden Demirci Ohan oğlu Haçatur	Kalebend	7 sene	Kılavuz
9	Gürün Kasabası'ndan Kuyumcu Bağdesar oğlu Oseb	Kalebend	7 sene	Kılavuz
10	Yozgat'ın Terzili Karyesi'nden Kirkor oğlu Ermiya	Kalebend	7 sene	Kılavuz
11	Küçük Çat Köyü'nden Keşiş oğlu Kabril veled-i Ohannes	Kalebend	7 sene	Kılavuz
Fesad Cemiyetlerine Üye olarak Destek Veren Fedai ve Canilere Dair				
12	Yozgat'ın Köse oğlu Mahallesi'nden Papaysan Agobcıyan	İdam	-----	Reis
13	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Berberyan Nezaret	İdam	-----	
14	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Dava vekili Tekiryen Artin	İdam	-----	
15	Yozgat'ın Köse oğlu Mahallesi'nden Papasyan Karabet	Kalebend	15 sene	
16	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Maşlamcıyan Avadis	Kalebend	15 sene	
17	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Ateş Mike	Kalebend	15 sene	

34 BOA; Y.PRK. AZN.1311 Dosya no: 7/ Gömlek No: 42.

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet-gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
18	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Efe Mihran	Kalebend	15 sene	
19	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Papaysan Kamiş	Kalebend	15 sene	
20	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Kadıkıran oğlu Kirkor	Kalebend	13 sene	
21	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Şeşkar'ın oğlu Agob	Kalebend	13 sene	
22	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Papaysan Ebrem	Kalebend	12 sene	
23	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Kazaz Rûfail oğlu Menail	Kalebend	12 sene	
24	Yozgat'ın Ahmet Kâhya Mahallesi'nden Amicinin oğlu Aris	Kalebend	12 sene	
25	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Köşker oğlu Kazaros nam-ı diğer Cezayirli	Kalebend	12 sene	
26	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Semerci Belagos oğlu Yenik	Kalebend	12 sene	
27	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Dermenasyan Kiragos oğlu diğer Yenik	Kalebend	12 sene	
28	Mahallesi'nden Yozgat'ın Köseoğlu Sehakyan Nezaret	Kalebend	09 sene	
29	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Papaysan Kirkor	Kalebend	09 sene	
30	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Aynazyen Baronak	Kalebend	09 sene	
31	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Karagöz oğlu Misak	Kalebend	09 sene	
32	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Cingöz oğlu Hariton	Kalebend	09 sene	
33	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Dermenasyan Kiragos oğlu Azik	Kalebend	09 sene	
34	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Samurkaşık oğlu Aleksan	Kalebend	09 sene	
35	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Devletyan Ohannes	Kalebend	07 sene	
36	Yozgat'ın Protestan milletinden Haralambo (RUM kökenli), eşi Ermeni asıllıdır.	Kalebend	07 sene	Hanesini isyancılara açmıştır.
37	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Hamamcı Gökoğlan oğlu Kunduracı Armen	Kalebend	05 sene	Kilisede Çan çalan

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet- gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
Maktul Salih ve Ahmet Efendiler ile Zabtiye Necib'in Katillerine Dair				
1	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi karabet oğlu Margos	İdam	----	
2	Anasl Sivaslı Doktor Dikran	İdam	----	
3	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Amiş oğlu Seropi	İdam	----	
Katiller İle Birlikte Silah Çekenlere Dair				
4	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi karabet oğlu Margos'un biraderi Kör Matyos	Kalebend	10 sene	
5	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Elekçi Karabet oğlu Debbağ Samuel	Kalebend	10 sene	
6	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Kör Matyos Manuel	Kalebend	10 sene	
7	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden İşçi Sehak oğlu Saraç Artin	Kalebend	08 sene	
8	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Gülbenk oğlu Çarıkcı Rupen	Kalebend	08 sene	
9	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Berberyan Ohannes oğlu Menail	Kalebend	08 sene	
10	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Hacı Agop oğlu Eczacı Bedros	Kalebend	12 sene	
11	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Hacı Agop oğlu Avadis	Kalebend	12 sene	
12	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Hamparsum'un yeğeni Kasap oğlu Karabet	Kalebend	12 sene	
Mecruh Bekir, Bağçeci Mustafa, Mecnun, Memiş, İsmail ve Mirza'yı Yaralayanlara Dair				
13	Yozgat'ın Eski Demürcilik Mahallesi'nden Kadıkıran oğlu Ohan	Kalebend	10 sene	
14	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Varvar Karabet oğlu Aleksan	Kalebend	10 sene	
15	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Saraylı Ohannes oğlu Peravon	Kalebend	12 sene	
16	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Kirkor	Kalebend	12 sene	
17	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kalhtar oğlu Menas	Kalebend	12 sene	
18	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Semerci Asatur oğlu Kunduracı Rupen	Kalebend	12 sene	
19	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Topal Karabet oğlu Dülger Mikail	Kalebend	12 sene	

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet-gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
20	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Tandırcı Nişan oğlu Arış	Kalebend	10 sene	
21	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Ayvaz İstapan oğlu Berber Mihran	Kalebend	10 sene	
22	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden kantarcı Uğurlu oğlu Avadis	Kalebend	13 sene	
23	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Köyün torunu(?) Ohannes oğlu Boyacı Ebrem	Kalebend	13 sene	
24	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Kazaros oğlu Sinekerim nam-ı diğer Zenik	Kalebend	13 sene	
25	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Amasyalı Hamal Bedros oğlu İşçi Hacı Kapsar	Kalebend	13 sene	
26	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden ammizadesi Hacı Kazaz oğlu İşçi Mıgırdıç	Kalebend	13 sene	
27	Yozgat'ın İstanbullu oğlu Mahallesi'nden Kürekçi Kabril oğlu Karabet	Kalebend	11 sene	
28	Yozgat'ın İstanbullu oğlu Mahallesi'nden Tütüncü Bedros oğlu İskender	Kalebend	11 sene	
29	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Aço oğlu Kalaycı Şişman Kerop	Kalebend	11 sene	
30	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Artinyan Karabet oğlu Agop	Kalebend	11 sene	
Hadise Esnasında Silah Kullanarak Müslüman Mahallelerine Saldıranlara Dair				
1	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Karabet oğlu Hacı Önük	Kalebend	13 sene	
2	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Çenka oğlu Köşker Sinekerim veled-i Mardiros	Kalebend	07 sene	
3	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Aynazyan Kasap Kalos	Kalebend	09 sene	
4	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden biraderi Kasap Artin	Kalebend	09 sene	
5	Yozgat'ın Çıtak Mahallesi'nden muhtar İstapan oğlu Bedros	Kalebend	10 sene	
6	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kabril oğlu Tülükırık Kazaros	Kalebend	09 sene	
7	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden karındaşı Hariton	Kalebend	09 sene	
8	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Terzi Misak oğlu Ebrem	Kalebend	09 sene	
9	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Saraylı Hamparsum oğlu Ermenak	Kalebend	08 sene	

1893 (H.1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Tertip Etmiş Olduğu Kilise Hadisesi

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet- gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
10	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden muhtar Hacı oğlu Çarıkcı Avadis	Kalebend	08 sene	
11	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Barsam oğlu Ermenak	Kalebend	08 sene	
12	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Misak	Kalebend	08 sene	
13	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden arabacı Simon oğlu Kunduracı Hampar	Kalebend	08 sene	
14	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden arabacı Mağar oğlu Santor	Kalebend	08 sene	
15	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Ebe Mağar'ın Agop oğlu Bağçeci Haçatur	Kalebend	08 sene	
16	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Ermenak	Kalebend	08 sene	
17	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kahveci Barsah oğlu Serop	Kalebend	10 sene	
18	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Avadis	Kalebend	08 sene	
19	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Kaltakkıran oğlu Misak	Kalebend	08 sene	
20	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Uzun Serkis oğlu diğer Avadis Miğirdiç	Kalebend	08 sene	
21	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden balıkçı Toros oğlu Kantarcı Karabet	Kalebend	08 sene	
22	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Çubukçu Dedenin oğlu Penon	Kalebend	08 sene	
23	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden biraderi Hariton	Kalebend	08 sene	
24	Yozgat'ın Tuzkaya Mahallesi'nden Uzun Serkis oğlu Santor yahut Aleksan	Kalebend	08 sene	
25	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Şamlıyan Karabet oğlu Harik	Kalebend	08 sene	
26	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Bozo Karabet oğlu Misak	Kalebend	08 sene	
27	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden Metil oğlu Karabet	Kalebend	08 sene	
28	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Camküs Kigork oğlu diğer Karabet	Kalebend	08 sene	
29	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Misak oğlu Terzi Önik	Kalebend	08 sene	
30	Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nden çulhacıyan Haçatur oğlu Agop	Kalebend	08 sene	
31	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Çeçeyan Artin oğlu Rupen	Kalebend	08 sene	

Sıra No	Mücrimlerin Memleket ve İkamet- gahı, Şöhret ve İsimleri, Pederlerinin Adı	Aldıkları ceza	Ceza süresi	Açıklama
32	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden Çeçeyan Artin oğlu Amiş	Kalebend	08 sene	
33	Yozgat'ın Tekye Mahallesi'nden berber Mardiros oğlu Berber Karabet	Kalebend	08 sene	
34	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden karındaşı Harik	Kalebend	08 sene	
35	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden duvarcı Sehak oğlu Nalband Serkis	Kalebend	08 sene	
36	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Aynazyen Harik	Kalebend	12 sene	
37	Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Güheryan İskender oğlu gavur Hacı	Kalebend	10 sene	
38	Yozgat'ın İstanbulluoğlu mahallesinden Dava Vekili Semerciyan Nihabet	Kalebend	10 sene ³⁵	

Yukarıda verilen tabloya göre -105 kişi ceza almıştır. 10 kişi ise beraat etmiştir. Hâlbuki suçlu görülenler 117 kişidir. Tablo'da iki kişi eksik görünmektedir. Bu iki şahıs araştırıldığında şu şekilde bir bilgi ile karşılaşılmaktadır. Yozgat Kilise Hadisesi'ne karıştığı sabit görülen Yozgatlı Kehribarcıyan Kirkor, kendisine adliyeye gelmesi için ihtarname gönderildiği halde gitmemiştir. Kendisini mahkemeye götürmek için evine gelen polis komiserine karşı koyarak, silahla yaralamıştır. Bu hadiseden bir gün sonra evinin etrafı sarılarak teslim olması istenmişse de askerlerin üzerine silah sıkılmış ve ancak yaralı olarak ele geçirilmiştir. Kehribarcıyan Kirkor adliyeye götürülürken, hadiseler sebebiyle gergin olan Müslümanlar ve Ermeniler birden bire birbirine girmiş, تنها sokak aralarında çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca Ermeni evlerinin damlarından silah atılmaya başlanmıştır. Bu çatışma esnasında ölen olmamakla birlikte, yaralananlar olmuştur. Bunlar da hafif düzeyde “ tırnak yarası durumunda olduğundan” kimse davacı olmamıştır. Yapılan soruşturmada hadiseye müdahil olanlar saklandıklarından tespit edilememişlerdir. Yaralı olarak ele geçirilen Kehribarcıyan Kirkor almış olduğu yaralardan dolayı bir gün sonra ölmüştür. Adları belgelerde geçmemekle beraber 117 kişi de Yozgat hapishanesinde tutuklu buldukları sırada “ağır küfürlerle” diğer mahkûmları tahrik etmeleri üzerine çıkan isyan neticesinde öldürülmüşlerdir.³⁶

Osmanlı Devleti, açıktan açığa devlet otoritesine karşı bir ayaklanma olan bu hadise sonrasında da aynen Yafta Hadisesi'nde olduğu gibi adalet yolundan ayılmamaya gayret sarf etmiştir. Yozgat Kilise Hadisesi esnasında Devletin gayet objektif davrandığı, hiçbir tarafa haksızlık yapmadığı görülmektedir. Suçluların kim olduklarına bakılmaksızın gerekli cezalar verilmiştir. Hadise ile ilgili olarak sadece Ermeniler ceza almamış, aynı zamanda Müslümanlardan da

35 BOA; Y.PRK. AZN. 1311.Dosya No.7/ Gömlek No:42.

36 BOA; Y.PRK. AZN. 1311.Za.7, Dosya no: 7/ Gömlek No: 32.

(Türklerden) ceza alanlar olmuştur; Suçu sabit görülme ve de yeterli delil bulunmayan Ermeniler serbest bırakılmıştır

1- Kehribarcıyan Kırkor'un yakalanıp adliyeye götürüldüğü esnada çıkan karışıklıkta yakalanan Tuzkaya Mahallesi'nden Mehak oğlu Agob, adliyeye götürüldüğü esnada Türkoğlu Kasap Hasan ve Zaptiye Kara Mıstık (Mustafa), İbiş ve Rüstem tarafından kasatura ve balta ile yaralanmıştır. Kehribarcıyan Kırkor'un bu yaralardan öldüğünün tespit edilmesi üzerine, Türkoğlu Kasap Hasan ve Zaptiye Kara Mıstık (Mustafa) ile İbiş ve Rüstem'e Osmanlı Ceza Kanunnamesinin 45. ve 174. maddesine göre 15'er sene kürek cezası verilmiştir.

2- Evi isyan teşebbüsünün gerçekleştiği mahallede olan Tuzkaya Mahallesi'nden Muhzır Ahmet'in yeğeni Çolak Hüseyin'e de, "ne duruyorsun Ermeniler evini bastı" şeklinde söylenmesi üzerine, arkasına bir çifte (tüfek) ve eline revolver alarak aynı mahalleden Ermeni Avakim'in evine girerek alınının ortasından vurmuştur. Hâlbuki isyana iştirak etmemiş olan Avakim, hadisenin gelişimi sırasında evinde kalmıştır. Yapılan soruşturmada, Çolak Hüseyin'in haneye tecavüzü sabit olduğundan Osmanlı Ceza Kanunnamesinin 175. maddesine göre idamına karar verilmiştir.

3- Ali Haydar, Tuzkaya Mahallesi'nden Santorcu Simon'u, evinin önünde ayağından vurması sebebiyle Osmanlı Ceza Kanunnamesinin 175. maddesine göre cinayete teşebbüsten 8 sene müddetle kürek cezasına çarptırılmıştır.³⁷

Ermenilere yönelik saldırıların soruşturulmasında dinlenen şahitlerin hepsinin Ermeni halktan seçilmiş olmaları son derece dikkat çekicidir.³⁸ Bu da Osmanlı yargı sisteminin Kilise Hadisesi sonrasında ne denli tarafsız bir şekilde çalıştığının açık bir göstergesidir.

Sonuç

Yozgat Ermeni isyanı hadiselerinin meydana gelmesinde tesirli olan Hınçak Komitesi, yeterince teşkilatlandıktan sonra isyan için bahane aramış ve önce Yafta Hadisesi ile daha sonra da gerek Türk ve Müslüman halkın gerekse de Ermenilerin en hassas oldukları Namus Meselesini kullanarak Kilise Hadisesi'ni gerçekleştirmişlerdir. Yozgat Hınçak teşkilatına, bölge Ermeni halkının tamamı iştirak etmemiştir. Ancak günümüz Türkiye'sinde PKK'nın Güneydoğu halkına tatbik etmekte olduğu baskı politikasında olduğu gibi, Hınçak Komitesi de, kendilerine para vb konularda destek vermeyen Ermenileri tehdit etmiştir. Hınçak Komitesi de, Ermeni halktan zorla para toplamış, teşkilata dâhil olmak istemeyen ve de maddi destek vermeyenlerden bazılarını fedailerine öldürmüştür. Benzerlik sadece bununla sınırlı olmayıp, aynı zamanda da gerek Hınçak Komitesi, gerekse de PKK başlangıçta Marksizm ideolojisi doğrultusunda faaliyete başlamalarına rağmen, gerçekte ırkçı denilebilecek ölçüde milliyetçi

37 BOA; Y.PRK.AZN, 1311.Za.7., Dosya No:7./ Gömlek No:32. (Bu bilgilerin tümü adı geçen dosyadan tespit edilmiştir)

38 BOA; Y.PRK.AZN, 1311.Za.7., Dosya No:7./ Gömlek No:32.

yaklaşım sergilemişler ve de sergilemeye devam etmektedirler. Terör ve teröristlerin kullandığı silah ve stratejiler zaman içinde değişikliklere maruz kalsa da, PKK ile Hınçak Komitesi arasında büyük benzerliklerin mevcut olduğu görülmektedir.

Yozgat'ta tehciye kadar bir daha Yafta ve Kilise Hadisesi kadar büyük bir başka ayaklanma teşebbüsü meydana gelmemiş olmakla birlikte, Ermeni ayrılıkçıların faaliyetleri devam etmiştir. Batılı devletler, gerçek suçluların kim olduğunu görmezden gelerek, Ermeni isyancıları mağdur ve mazlum ilan etmek suretiyle hadiselerin gelişimine zemin hazırlamışlardır. 1890–1896 yılları arasında birbirinin peşi sıra Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde meydana gelen Ermeni isyanlarının Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerle neticesiz kalması, genelde Batı tarafından tepkiyle karşılanırken, Ermeni yazarlarının geneli tarafından da soykırım olarak gösterilmeye çalışılmıştır.³⁹ Geçmişten günümüze kadar da bu iddialara devam etmişlerdir. Halbuki belgelerle de ortaya konulmaya çalışıldığı gibi Yozgat Kilise Hadisesi, Türk halkının güvenliğini ve devletin bütünlüğünü tehdit ettiği kadar, birlik ve beraberlikten yana olan Ermenilere karşı da bir baskı ve tedhiş hareketi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin güvenlik birimleri yetkileri çerçevesinde hadiselerle müdahale ederken, yargılama süreci de aynı şekilde gerçekleştirilmiş ve hadiseye karışan Türklere suçlu görülenler de cezaya çarptırılmıştır. Ancak alınan tedbirlerle hadiselerin hızı azaltılmış olsa da, bütün Anadolu genelinde olduğu gibi Yozgat'taki bu karışıklıklar da 1915 Ermeni Tehciri'ne kadar devam etmiştir.

Netice olarak bugün şunu söylemek mümkündür; Ermeni Meselesi, temelinde Batılı büyük devletlerin menfaatlerinin korunmasının ve geliştirilmesinin yattığı bir olgu olup, hem Türk Halkının hem de Ermeni halkının uzun yıllar acı çekmesine sebep olmuş ve de iki Millete de zarar getirmiştir. Bu sebeple de kökü dışarıda olan bölme ve parçalamaya yönelik ideolojik fikir ve hareketlerin gelişmesine fırsat verilmemelidir.

39 Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim...*,s.169.

ERMENİ AYAKLANMALARINDA FEDAİLERİN UYGULADIĞI STRATEJİLER

(THE STRATEGIES APPLIED BY THE FEDAİS
DURING THE ARMENIAN REVOLTS)

Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER
Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
yunusozger@yahoo.com

Öz: *Bu çalışmada, Ermenilerin çıkardığı ayaklanmalarda uygulanan stratejiler ortaya konuldu. Araştırmada, Ermeni fedailerinin mahkeme kayıtları esas alındı. Ermeni tedhiş cemiyetlerinin, yeni üye kazanma politikaları ve fedailerin isim ve kıyafet değiştirerek düzenledikleri baskınlar incelendi.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni Ayaklanmaları, 1895, Mahkeme kayıtları.*

Abstract: *The strategies applied during the Armenian revolts were analyzed. In this research, The court registrations on the Armenian 'Fedaî' statements were taken into consideration. Tactics used for gaining new members by Armenian terrorist organizations and the fedaîs, like changing their names and clothes were also studied.*

Key Words: *Armenian Revolts, 1895, Court registrations.*

Giriş

Ermeni meselesi çok uzun zamandan beri Türkiye'yi uluslararası arenada uğraştıran en önemli problemlerden biridir. Ermeni sorunu denildiğinde akla ilk gelen I.Dünya Savaşı ile tehcir¹ kararı ve uygulamasıdır. Aslında meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, 19. Yüzyılın son çeyreğinde, bir zincirin halkaları gibi arka arkaya ortaya çıkan Ermeni ayaklanmalarının çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle 1890'lı yıllardaki örgütlenme faaliyetleri ve uygulanan stratejiler derinden tahlil edilmelidir.

Araştırmada Ermeni fedailerin 1895 yılındaki teşkilatlanma ve eylemlerinde takip ettikleri yöntem ve teknikler ele alınarak, konuya farklı bir açıdan bakışı sağlamak hedeflenmiştir. Ancak öncelikle meselenin tarihçesinden söz etmekte fayda vardır.

Ermeni toplumu tarih boyunca Babil, Asur, İran, Part, Makedonya, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu ve Anadolu Türk devletlerinin egemenliğinde kaldıktan sonra, XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişlerdir.²

1 Tehcir konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, 3.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu (T.T.K) Yayınları, 2004; Berna Türkoğan, *1915'ten Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler)*, 2.b., İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006; Levon Panos Dabağyan, *Emperyalistler Kışkırcında Ermeni Tehciri*, İstanbul: IQ Kültür Sanata Yayıncılık, 2007.

2 Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1972, s.6.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Ermeniler, Karaman oğulları ve Ramazan oğulları Beylikleriyle, II.Mehmet ve I.Selim zamanına kadar Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin idaresi altında azınlık olarak yaşamışlardır. Kilikya Ermeni Prensiğinin sona ermesiyle Karaman oğullarının topraklarına dağılan Ermeniler, Konya, Kütahya ve Eskişehir çevresine yerleşmişlerdir. 1324'de Bursa Osmanlı Devleti'nin merkezi olunca, Kütahya ve Eskişehir'deki Ermeniler Bursa'ya göç etmişlerdir.³

II. Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra, bir lütuf olarak, Ermenilerin Bursa'daki ruhani reisi Hovakim'i İstanbul'a getirterek, burada bir Ermeni patrikliği kurdurtmuştur. 1461'de kurulan patriklik, Ermenilerin dini ve sosyal işlerini düzenlemeğe başlamıştır.⁴

Türklerle Ermeniler arasındaki bu iyi ilişkiler⁵ 93 harbinden sonra yeni ve sancılı bir sürece girmiştir. 1878 yılından sonra Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde sorun olarak ortaya çıkartılması "Doğu Sorunu" olarak adlandırılan ve Türklerin Hıristiyanların yaşadıkları yerlerden çıkartılmasını hedef alana siyasi gelişmelerin bir parçası olmuştur. Fransız inkılâbının milliyetçi cereyanı, Balkanlardaki bazı toplumların bağımsızlığını kazanarak örnek teşkili, Rusya'nın ve İngiltere'nin politikaları, Ermeni kilisesinin ve Ermeni aydınlarının çalışmaları, bu dönemde Ermeni isyanlarının çıkmasında en büyük etkenlerdir.⁶

İstanbul Ermeni cemaati, Ocak 1878'de Edirne'ye gelmiş olan Rus başkumandan vekili Grandük Nikola'ya gizlice bir heyet göndererek, Rus Çarlığına bağlılığını bildirdiği gibi, Ermeniler için de özerklik talep etmiştir. Orada bulunan *General İgnatieff* de yapılacak antlaşmada, Ermeniler lehine hüküm konulacağına dair söz vermiştir. Savaş sonrası imzalanan ve ilk defa Rusya tarafından Ermeni meselesinin siyasi gündeme sokulduğu, 3 Mart 1878 tarihli Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması'na Ermenilerle ilgili "*Bâbîâli Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat düzenlemeleri yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlerle karşı (Ermenilerin) emniyet ve huzurlarını korumayı tahhüt eder...*" maddesi konulmuştur. Bu madde daha sonra, meseleyi uluslararası bir boyuta taşıyan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nda da yer almıştır. İstanbul Ermeni patriği Nerses, 13 Nisan 1878'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye bir muhtıra yollayarak, Ermenilerin artık Müslümanlarla birlikte yaşayamayacağını bildirmiş ve Türkiye Ermenistan'ında bir Hıristiyan yönetim kurulmasını istemiştir.⁷

3 Mehmet Hocoaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler*, İstanbul: And Dağıtım, 1976, s.22.

4 Davut Kılıç, "Dini İlişkiler Bakımından İstanbul Ermeni Patrikhanesi", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007, 1.cilt, s.563; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1974, s.149; Mehmet Hocoaoğlu, *Ermeniler*, s.22; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu (T.T.K) Yayınları, 1985, s.55.

5 Türklerle Ermeniler arasındaki asırlık iyi ilişkiler dizisi örnekleri için, Erciyes Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen I.Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu'nda sunulan tebliğlerin basıldığı Hoşgörü Toplumunda Ermeniler adlı 4 ciltlik esere bakılabilir.

6 Taha Niyazi Karaca, *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s.50.

7 Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s.207-208; Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, İstanbul: Bilgi Yayıncılık, 2005, s.19; Ali Karaca, *Anadolu İslahatı ve Ahmed Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul : Eren Yayınları, 1993,s.37; Gürün, *Ermeni Dosyası*, s.112.

Ermenilerin silahlı mücadele yolunu seçmesinin en önemli etkenlerinden biri, 1880 yılında İngiliz Liberal Partisinin iktidara gelmesi ve Türk düşmanlığı ile bilinen Gladstone'nun İngiltere başbakanı olmasıdır.⁸

Bu tarihten sonra faaliyetlerini iyice artıran Ermeniler, 1887 yılında Cenevre'de Rusya Ermenilerinden 7 öğrenci tarafından Hınçak Partisini⁹ ve 1890 yılında da Taşnak adlı ihtilalci Ermeni örgütünü kurmuşlardır.¹⁰ Hınçak partisinin merkezi daha sonra Londra'ya taşınmış ve olgunlaşma süreci tamamlanınca İstanbul başta olmak üzere, İmparatorluğun çeşitli şehirlerinde şubeler açmışlardır.¹¹ Başta Londra ve Marsilya olmak üzere önemli Avrupa şehirlerinde gazete ve dergiler yayımlamışlardır. Ermeni komiteleri şubelerinin Anadolu'da köy ve kasabalara kadar yaymışlardır.¹²

Bundan sonra ihtilal komiteleri seslerini dünyaya duyurmak için muhtelif eylemlerde bulunmaya başlamışlardır. Hınçak komitesi, 23 Temmuz 1890'da İstanbul Kumkapı'daki Ermeni patrikhanesi ve kilisesini bastı. Burada istedikleri başarıyı gösteremeyince, bu defa taleplerini ortaya koyan bir dilekçeyi hükümete sunmak amacıyla, Bâbiâli yürüyüşünü düzenlemişler, bununla da yetinmeyen Ermeni örgütleri, 26 Ağustos 1896'da Galata'da Osmanlı Bankasını bastılar.¹³

1895 Ermeni Ayaklanmaları ve Ayaklanmalarda Uygulanan Stratejiler

Ermeni komiteciler bir yandan devletin merkezinde bu tür eylemler gerçekleştirirken, diğer taraftan da Anadolu'nun pek çok yerinde isyan çıkarmaya başladılar. Birçoğu İstanbul merkezli örgütlerce organize edilen bu olaylar, 1895 yılında bir zincirin halkası gibi Anadolu'yu tedirgin eder hale geldi.

Ermeni tedhiş cemiyetleri bu yıl içinde, Zeytun (Süleymanlı), Sivas, Divriği, Trabzon, Elazığ, Eğin, Kayseri, Develi, İzmit, Akhisar, Erzincan, Trabzon, Zeytun, Gümüşhane, Bitlis, Bayburt, Maraş, Urfa, Erzurum, Diyarbakir, Siverek, Malatya, Elazığ, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Antep, Maraş, Muş, Kayseri, Yozgat şehir ve bağlı yerleşim alanlarında ayaklanmalar çıkardılar.¹⁴

Yukarıda temas edildiği gibi bu isyanlar¹⁵ sırasında lider kadro öncülüğünde bir

8 Karaca, *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları*, s.59.

9 Recep Karacakaya, *A Cronology of The Armenian Problem With A Bibliography (1878-1923)*, Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).Yayınları, 2002, s.7.

10 Partinin asıl adı Daşnaksutyun olup, Ermenicede federasyon anlamına gelmektedir. Kelime Türkçeye Taşnak olarak geçmiştir. Bkz. Gürün, *Ermeni Dosyası*, s.132; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Ankara: BOA. Yayını, 2001, s.3.

11 Hüseyin Çakıllıkoyak, *Diaspora'da Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, s.87-89.

12 II.Abdulhamit Döneminde kurulan Ermeni komiteleri ve Osmanlı hükümetinin bunlarla mücadelesi hususu için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Ankara: BOA. Yayını, 2001.

13 Vahdettin Engin, *II. Abdulhamid ve Dış Politika*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, s.44-48; Gürün, *Ermeni Dosyası*, s.142.

14 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s.83; Ahmet Halaçoğlu, *1895 Trabzon Olayları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.45.

15 Bu dönemde çıkan isyanlar hakkında ayrıntılı için bkz. Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, İstanbul: IQ Yayınları, 2007; Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, İstanbul: IQ Yayınları, 2007.

takım stratejiler takip edilmiştir. Araştırmamızın ana konusunu oluşturan, Ermeni ayaklanmalarında fedailerin uyguladığı stratejiler hususu, 1895 Bayburt Ermeni isyanları sonucu, mahkemece yargılanan Ermeni fedailerinin, ifade tutanakları esas alınarak ortaya konulmuştur.

İfade tutanakları detaylı incelendiğinde, eylemlerin adına *fedai* denilen Ermeni tedhiş cemiyeti üyeleri tarafından, cemiyet ileri gelenlerinden alınan emirler üzerine gerçekleştirildiği görülmüştür. Bunlara geçmeden önce, örneklem olarak ele alınan Bayburt olayları hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

Arşiv belgelerine göre, Bayburt Ermeni olayları, Bayburt'un Balkaynak köyü (Hadrek Köyü) yakınlarındaki köprüden geçen postaya, Ermenilerin saldırısıyla başlamıştır. Olay kısa süre sonra, etraf köylere ve bu arada Bayburt kaza merkezine de sıçramış ve özellikle merkez Şingah Mahaltesinde yaklaşık 6-7 saat süren çatışmalar olmuş ve her iki taraftan ölüm ve yaralanma vakaları ortaya çıkmıştır.¹⁶

Olaylar sadece bununla sınırlı kalmamış, isyanın hazırlık safhasında fedailer tarafından pek çok köy ve celep baskınları gerçekleştirilmiştir. Bu baskınlar sırasında fedailerin uyguladığı yöntemleri, günümüzde ülkemizin karşılaştığı en ciddi problem olan bölücü terör örgütü PKK'nın bir takım eylemleri ile benzerlik addetmesi açısından da kayda değerdir.

Terör örgütlerinin en temel meselelerinden biri, örgüte eleman sağlamaktır. Desteği olmayan hareketler, kısa ömürlü olurlar. Bunu çok iyi bilen Ermeni tedhiş cemiyeti reisleri, kendilerine elaman kazandırmak için farklı yollar denemişler ve sağladıkları yeni üyelere "*fedai*" adını vermişlerdir.

Fedainin ne anlama geldiğini, mahkeme reisi, zanlılardan Manuşaryan Karabet'e sorduğunda şu cevabı almıştır.

Reis: *Fedâî ne demektir?*

Manuşaryan Karabet: *Fesatçı demektir. Ermenicesi de millet birliği yani arkadaşlığı demektir.*

Reis: *Mademki sen fedâî değilsin fedâîlerin fesadçı ve Ermenice Millet birliği olduğunu ne biliyorsun?*

Manuşaryan Karabet: *Bu taraflardan gelüp geçen Van tarafında Ermenilerinin bazıları için dirler idiler ki bunlar fedâî yani fesadçı idiler bu fedâîlerde yekdiğeriyle gürültü ederler vuk'at yaparlar dirler idiler katırcılardan işitiyordum.¹⁷*

Böylece fedainin fesatçı anlamına geldiği, isyana bizzat karışanlar tarafından da itiraf edilmiş olmaktadır.

16 Bayburt Ermeni olayları hakkında detaylı bilgi için bkz. Yunus Özger, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, İstanbul 2007, s.68-71.

17 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, 26 Teşrin-i sâni 1311/ 8 Aralık 1895 tarihli ifade tutanağı, s.100.

İfade tutanaklarından anlaşıldığı kadarıyla, Bayburt olaylarıyla bağlantılı olarak istindak¹⁸ dairesinde 33 fedai sorgulanmıştır. Bunlarda göze çarpan özellikler şunlardır:

-Yaşları 20 ila 56 arasında değişen tutukluların yaş ortalaması 33 olup, 21 kişi 33 yaşın altında diğerleri bunun üstündedir.

- Fedailerden 17 kişi evli, diğerleri bekârdır.

- Meslekleri çeşitlilik arz etmektedir. Papazlık gibi dinî ve nahiye müdürlüğü ile muhtarlık gibi idarî görevlerde bulunanlar olduğu gibi; çiftçilik, katırcılık, bezzazlık, kunduracılık ve kalaycılıkla geçimlerini temin edenler de mevcuttur.

- Fedailerin göze çarpan en önemli özelliklerinden birisi de okur-yazarlık oranlarıdır. Başta Pülürek¹⁹ Nahiyesi müdürü olmak üzere, 20 kişinin okur-yazarlığı yoktur. Reisleri Haçator Efendi ve üst yönetimde bulunanlar, Ermenice okuyup yazma bilmektedirler.²⁰

Belirtilen bu sosyal ve kültürel yapı ve ekonomik durum, onların fedai yazılmasında ve ya fedai olarak tercih edilmesinde son derece etkili olmuştur.

Geçmişte ve günümüzde faaliyet gösteren ayrılıkçı örgütlerin elaman seçimi ile 1895 Bayburt olaylarına katılan kişilerin seçimleri, birbirlerine çok benzemektedir. Burada dikkati çeken iki önemli husus vardır. Bunlardan biri, fedailerin büyük bir kısmının henüz gençlik çağında olmaları; diğeri de her ne kadar belirli bir meslekleri varmış gibi gözükse de, bu kişilerin ekonomik sıkıntılarının bulunmasıdır. Yılın belirli dönemlerinde Bayburt'tan, İstanbul'a gidip inşaatlarda çalışarak, kazandıkları paralarla geçimlerini temin ediyor olmaları bunun en önemli göstergesidir. Fedailerin diğer bir özelliği de, eğitim durumlarıdır. Olaya katılanların yarısından çoğunun okur-yazarlığının olmaması gerçekten dikkat çekicidir. Ya da en azından lider kadrosunun bunun tam tersi özellik sergilemesi kayda değerdir.

Görüldüğü üzere, fesat cemiyeti önderleri, hem ekonomik durumu zayıf, hem eğitimsiz ve hem de genç insanları hedef seçmişlerdir. Onları eylemlere sevk etmek için "*memleketler Ermenistan olacak*",²¹ "*bize beylik verilecek*"²² gibi gençlerin milli duygularını harekete geçirecek ifadeler sık sık kullanılmıştır.

Cemiyet reisleri fedai yazımında üç yöntem uygulamışlardır:

1- Para ve İş Vaadiyle Eleman Kazanma Yolu

Tedhiş cemiyetinin yönetim kadrosu, Bayburt'ta ikamet eden, ancak yılın belirli

18 İstindak: Sorgulama.

19 Pülürek, günümüzde Bayburt'a bağlı bir köy merkezi olup yeni adı Yelpınar'dır.

20 Özger, 1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları, s.48-49.

21 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Zanlılardan Sirop adlı fedainin ifadesi, s.13.

22 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Zanlılardan Manuk adlı fedainin ifadesi, s.24.

dönemlerinde iş bulup çalışmak için İstanbul'a gelen ve "gurbetçi" olarak tanımlanan Ermenileri, kendileri için potansiyel fedai adayı görmekteydiler. Bütün faaliyetleri de bunlar üzerine yoğunlaştırıyorlardı.

İstanbul'un Beşiktaş semtinde karargâh kuran cemiyet üyeleri, akşamları kahvehanelerde oturuyor ve köylerden buraya çalışmak için gelenleri burada örgütüyorlardı.²³ Reislerden Kunduracı Kısa Kirkor adlı Ermeni tedhişçi, gurbete gitmek üzere olan Bağdasar Ohannes'e yaptığı teklifte bu durumu ortaya koymaktadır. Ohannes, ifadesinde "...kunduracı Mihran ibtidâ Varzahan'a²⁴ geldi. Dedi ki memleketleri Ermenistan için fedâ'iler yazılıyor Ermeniler tarafından gel seni de fedâ'î yazdıralım. Gurbete gidip az miktar para kazanmaktan ise Bayburd'da yüz lira kadar aylık alır harç eyeriz. Ben de dedim fedâ'î nedir? Ben bilmem böyle şey işitmedim. Dedi ki senin üzerine ne lâzım yazıl. ..." ²⁵ şeklinde meseleyi, mahkeme reisine aktarmış ve maaş vaadiyle kendisini kandırmaya çalıştıklarını itiraf etmiştir.

Bundan başka zanlılardan Simon da kendilerine aylık verileceğinin söylendiğini, ifadesinde dile getirmiştir. Mahkeme reisinin sualine, Simon verdiği cevapta hem nasıl ve niçin fedai yazıldığını, hem de bu aylık meselesini şu şekilde izah etmiştir.

"... Ben bundan yedi sene oluyor babam Nihabet ile berâberce Dersa'âdet'e ticaret için gittik. Orada Tavuk Pazarında ve Bezhanında pederimle eğleştik divarcılık idiyorduk. Bizim köyün ahâlisinden İstapan oğlu Arvet de bundan iki sene akdem İstanbul'a gelmiş Beşiktaş'da Hüseyin Paşa'nın kahvesinde ikâmet idiyor idi. Kahvecinin ismi de zanneylerim Mihran'dır. Buradan da orada divarcılık eylerken her nasılsa taraf-ı nazarını bulmuş Amerika'dan her vakit kendüsüne gazete hafiyen getürtdürür okur idi. Bizde yanında bulunur gazeteyi dinler idik böyle bir müddet devam ettikten sonra yedi mâh mukaddem Arvet'in kendüsü Ermeni askerine onbaşı yazılmış o günlerde bana dedi ki, böyle böyle Ermeni askeri yazılıyor, ben de yazıldım gel seni de nefer yazdırayım. Üç kilisede Katolikos'un nezdine gideceğiz, orada ta'lim edeceğiz. Lüzumunda askerlikde bulunacağız dedi, fakat aylık bir şey beyân eylemedi. Aylık da Katolikos'un yanında verilecektir. Arvet beni de nefer kaydettirdi."²⁶

Aslında Simon'un bu ifadesi, fedailer hakkında birçok gizli noktayı da açığa çıkarıyordu. Özellikle cemiyetin kilise bağlantısı, Amerika'daki Ermeni büyükleri ile gönderilen gazete yoluyla temas ve Ermeni Katolikosu'nun kendilerine maaş vaadi bunlardan yalnız birkaçıydı.

2- Dinî ve Millî Duygular Sömürüsü Yoluyla Fedai Toplama Girişimi

Din ve milliyet duyguları, öteden beri en çok istismar edilen iki alandır. Tedhiş cemiyeti, fedai toplarken hem dinî, hem de millî duyguları kullanma yoluna gitmiştir.

23 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Balahorlu İstapan'ın ifadesi, s.39.

24 Varzahan, Bayburt'un Uğrak Köyünün eski adı.

25 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Bağdasar Ohannes'in ifadesi, s.46-47.

26 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Simon'un ifadesi, s.4.

Olaylar sonrası yapılan tahkikat esnasında, Kısanta (Demirözü ilçe merkezi) köyünde Ağbıyıköğlü Ağba isimli şahsın evinde bulunan bir belge, bu hususta son derece önemli bilgiler içeriyordu. Ermenice olarak yazılmış olan ve Osmanlıca tercümesi kaza idarecilerine gönderilen, *Ermeni millet birliği* adını taşıyan bildiri, dinî ve millî duyguların nasıl istismar edildiğini gözler önüne sermektedir.

Ermeni Millet Birliği Bildirisi

Vatanını seven kardaşlar! Millet sevgilisü için ve bizim vatan için sair birâderlerimizin dökdüğü kan için sizlerden beş lira matlûb ederim. Ümidimiz var ki bu işe girmek ve sair karındaşlarımıza örnek olmak için ve birde millet-i memleketinizin borcunu eda etmek için sizden matlup olunan nâçiz meblağ eda etmek ve bunun mukâbilinde alacaksınız bir ilm-u haber lakin Allah'dan inayet alacaksınız ... Şimdi sizlere ihtar ederim ki umum Ermeni lazımdır ki kendi borcunu eda eylesün.

Ermeni Milleti Birliği 7 Ağustos 1895

Metinden de açıkça anlaşılacağı üzere, fedailer hedefledikleri bağımsız Ermenistan fikri- kendi ifadeleriyle memleketlerin Ermenistan olması- için adeta bir zorunlu bağış kampanyası başlatmışlardır. Kampanyaya katılımı artırmak için vatan, millet ve din kavramlarını kullanmışlardır. Metnin başında niçin para istenildiğini, *millet sevgilisi için, bizim vatan için ve Ermenilerin döktüğü kan için* cümleleriyle izah etmişlerdir. Bundan başka yardım eden Ermenilerin bu yardımlarının asıl karşılığını Allah'tan inayet olarak alacakları da vurgulanarak, olaya dinî bir boyut kazandırılmış ve din istismarı yapılmıştır.²⁷

Bu bildirin yanısıra, Ermenilerin "*iane tezkeresi*" olarak adlandırdıkları ve Ermeni halkını yardım vermeye çağırdıkları, aynı tarihli bir tezkere daha bulunmuştur. Son iki satırı net bir şekilde okunamayacak durumda olan tezkere metninin Osmanlıca tercümesi şu şekilde idi:

İane Tezkeresi

Vatanperver Ermeni Birader!

Ermeni milletinin ve bizim mukaddes vatanın halâsı nâmında diğer karındaşlarımızın şecaatları ve dökdüğü kan mükabilinde vatanperverliğiniz için adleten ve merhameten beş lira-yı Osmanî tahsis olunmuştur. İşbu teşebbüsât-ı mukaddeseye hissedâr ve diğer birâderlerine emsal olmak ve mamâfih millette olan vazifenizi ikmâl etmek için sizden matlûbumuz olan şu mezbûr-u mikdar meblağı bize gönderebileceğinize asla şübhe etmeyiz. meblağ-ı mezbûrun teslimine emin olmak için mühürlü bir ilm-u haber alacaksınız ve karîben Hak Taala tarafından daha büyük mükâfatlara nail olacaksınız...

7 Eylül 1895 Ermeni İhtilâl Memuriyetinin Kısanta Şubesi²⁸

27 Bildiri metninin Osmanlıcası için bkz. BOA. *İ. Askeri 1314*. S. 28/29, s.2. 23 Teşrin-i sani 311/ 5 Aralık 1895 tarihli Yusuf Fennî Efendi'nin Bayburd Kaim-i makamlığına tahrirati.

28 BOA. *İ. Askeri 1314*. S. 28/29.

Bir öncekinde olduğu gibi, bu tezkerede de hemen hemen aynı temalar üzerinde durulmuştur. Halktan istenilen paranın, Ermeni fedailerinin döktüğü kanların mukabilinde olduğu ve bu için vatanperverliğin gereği olarak düşünüldüğü ifade edilmektedir. Cemiyet yardım istenildiğinde akla herhangi bir şüphe gelmesini önlemek için de çare düşünülmüş ve görevlilere yardım toplamaya yetkili olduklarına dair ilmühaber vermiştir. Yine bu tezkerede de yapılacak yardımların asıl karşılığının, Allah katında olacağı gibi temeli İslam kültür ve medeniyet anlayışı ile örtüşen bir inancı ortaya koymuşlardır.

Fedai olabilmekten en önemli şartlarından birinin, mukaddes kitap (İncil) üzerine yemin etmek olması, cemiyetin dinî yönünü ortaya koyan diğer bir delildir. Nitekim İstanbul'da cemiyete eleman kazandıran Arvet isimli fedai reisi, bu hususa çok dikkat etmekte ve yemin edilen mekânların gizliliğine çok özen göstermekteydi. Sanıklardan Vartavanoğlu Sirop, Arvet'in İstanbul'un Galata semtindeki Ermeni büyüklerinin yanına gidip geldiğini belirttiikten sonra, yazdığı fedailerin bir kısmını Beşiktaş'ta tenha bir yere götürerek “ *el birliği ile çalışalım, geri dönmeyelim ve bu Ermeni sırrını kimseye söylemeyelim*” diye kitaba (incil) el basarak yemin ettirdiğini itiraf etmektedir.²⁹

Gizliliğe son derece önem verilen teşkilatta yemin esnasında fedailere, *Ermeni askeri yazıldığınızı kimseye demeyiniz, her Hıristiyan'a bile sır vermeyiniz*, önemli konularda *bizim malumatımız yok, reisimiz Arvet bunu bilir* şeklinde sıkı tembihlerde bulunulmuştur.³⁰ Arakiloğlu Manuk ise ifadesinde, Arvet'in kendilerine “*bize beylik verilecek, Ermeni beyliği için asker yazılın*” diyerek fedai kaydettiğini söylemiştir.³¹

3- Silahla Tehdit Yoluyla Fedai Yazma Yöntemi

Komite önderleri, cemiyete yeni üye seçerken, öncelikle şahısları dinî ve millî duygular yoluyla ikna etmeye çalışıyorlardı. Bütün çabalara rağmen ikna olmayanları veya fedai yazılmak istemeyenleri, bu defa silahla tehdit ediyorlardı. Sanıklardan Bağdasar Ohannes, reisleri Mihran'ın kendisini bu şekilde tehdit ettiğini ifadesinde dile getirmiştir. Ohannes, Mihran ile aralarındaki diyalogu şu şekilde aktarmaktadır. “*Bu mihran Gümüşhane'den avdet ederek Bayburd kasabasına gelmiş, ben geldiğini göremedim. On gün mûrur eyledikten sonra Mihran, Lusunk karyeli yukarıda da su'âl eylediğiniz Takfur ile birlikte Varzahan'a geldik, Mihran'ın üstünde bir revolver var idi. Tekrar bana dedi ki, gel fedâ'î yazıl yazılmazsan ve kimseye söylersen seni ururuz dediler. Ben de korkumdan daha bir şey diyemedim. Aldılar beni Aruzka³² karyesine götürdüler, Aruzka'da bir gün Çolakoğlu Artin'in odasında kaldık, gece Mihran kasabaya geldi bana mahsûs olmak üzere şimdi ayağımda görüp su'âl ettiğiniz zığva ile bir çuka ve bir kazmirden ma'mûl başlık ya'ni kapalak ve bir de martini tüfenk ve elli adet martini fişengi getirdü. Elbiseleri giyindim o gece Lüsunk³³ karyesinde gittik.*”³⁴

29 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Vartavanoğlu Sirop'un ifadesi, s.13.

30 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Simon'un tekrar sualı, s.15.

31 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Arakiloğlu Manuk'un ifadesi, s.26.

32 Aruzg/k/a köyü, günümüzde Bayburt'a bağlı Gökpinar köyü.

33 Lüsunk köyü, Bayburt'a bağlı Yaylapınar köyü.

34 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Bağdasar Ohannes'in ifadesi, s.48.

Kasba isimli bir başka Ermeni fedaisi de, “*Beni fedâî yazdıkları vakit dediler ki bu iş İstanbul’da Mesrup Efendi Erzincan’da Civan Efendi, Erzurum’da Hacı Mihyan Efendi. Trabzon’da Münzi Ağa, Gümüşhane’de Hacı Arakil bülürler ya yazılacaksın ya 20 lira vereceksin ve yahut ururuz dediler bende yazıldım.*”³⁵ Biçiminde ifade vermiştir.

Tehdit olayı sadece fedai yazarken değil, aynı zamanda cemiyete para toplanırken de uygulanmıştır. Nitekim zanlılardan Mukdis Kiyork, “*...Sarrafyân Arakil karyemize gelerek 10 lira benden gelip istedi. Bende niçün istediklerini su’âl ettim. Millet için 10 lira herhalde vereceksiniz şayet vermez iseniz seni ururlar. Zîra Erzurum’da dövüldüler, Karahisar’da da urdular dedi. Ben de bir imzâ verirseniz 10 lira veririm*”³⁶ şeklindeki ifadesiyle, meseleyi izah etmiştir.

Ermeni ayaklanmasını tertip eden komite, bu şekilde teşkilatlanmasının akabinde, bölgede eylemlere geçmişlerdir. Fedailerin eylemlerinin en önemli amaçlarından biri, kendi ifadelerinde söyledikleri şekliyle, dünya kamuoyuna her tarafta Ermenilerin faaliyete geçmiş olduğu izlenimini vermektir. Onlar için önemli olan, sadece vukuat çıkarmaktır. “*Azdan az ve çoktan çok telefât olur ve neticede önemli olan Ermenilerin amaç ve arzularının ortaya çıkması ve hükümet daireleri tarafından Ermeni memurlarının faaliyete geçtiklerinin görülmesi*” cemiyetin temel felsefesi idi.³⁷ Cemiyet ileri gelenleri, ülkenin dört bir yanında Ermeni isyanının başladığı görüldüğünde, asıl hedeflerine ulaşılmış olunacağı fikrindeydiler. Nitekim fedailerden Lüsunk köylü Takfur mahkeme reisinin sorduğu

Reis: “*...siz böyle fedâî yazıldığınızdan ve yolları kesip rast getürdüğünüz adamları soymaktan ve böyle müsellâhan dolaşip ortalıkta icrâ-yı vukû’ata tasaddi eylemekten asıl maksadınız nedir?* sorusuna

Takfur: “*Efendim ben o kadarca bilirim ki memleketleri Ermeni beyliği yapmak için böyle bizleri fedâî yazıyor ve ortalıklarda dolaşdırıyor idiler ki sonra cümlemizi birleşdirüb Ermenistanı teşkili ettirecek idiler.*”³⁸ şeklinde cevap vermesi bunu doğrulamaktadır.

Örgütlenme sürecini bu şekilde tamamladıktan sonra bu defa birtakım celep ve köy baskınları düzenlemeye başlamışlar ve bunları yaparlarken de iki strateji takip etmişlerdir.

a-İsim değiştirme yöntemi

b-Kıyafet değiştirme yöntemi

35 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Kasba'nın ifadesi, s.79.

36 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29, Mukdis Kiyork'un ifadesi, s.38.

37 Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, Ankara: BOA. Yayınları, 1998, 2.cilt. s.168.

38 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29. Lüsunklu Takfur'un ifadesi, s.77.

a- Fedailerin İsimlerini Türk İsimleriyle Değiştirme Stratejisi

Ermeni isyancılar, yaptıkları köy baskınlarında, dikkat çekmemek ve olayların sorumluluğunu başkalarına atmak için son derece ilginç bir yola başvurmuşlardır. Reislerinin önerileri doğrultusunda, kendi isimlerini Türk isimlerine tebdil etmişler ve baskına gittikleri köylerde ve celep baskını sırasında karşılaştıkları çobanların yanında, birbirlerine bu yeni aldıkları Türk isimleri ile hitap etmişlerdir. Böylece baskınların, Ermeniler tarafından yapılmadığı izlenimini vermek istemişlerdir.

Tutanaklara göre, onbaşı Mihran tarafından önerilen değişiklik doğrultusunda, fedailerin isimleri ve bu isimlerin yerine kullandıkları Türk isimlerinden bazıları şu şekildedir:³⁹

Fedainin kendi ismi	Yerine Kullandıkları Müslüman İsimleri
Mihran	Yakup
Lüsunklu Kiyoroğlu Ağop	Ahmet
Lüsunklu Kasma	Arif Ağa
Takfur	Gençağa
Kunduracı Kirkor	Hafız Ağa
Varzahanlı Bağdasar	Miktat
Delikızinoğlu Manuk	Mahmut
Parsanoğlu Sihak	Said
Bedros	Ahmet
Terzi Kiyork	Aziz
Şehirli Kalaycı Ağop	Şerif
Everekli Pitos	Hüseyin
Moğadis Kasbaroğlu Pitos	Ali

Fedailer, sadece isim değişikliği ile kalmamışlar, aynı zamanda yine hedef saptırmak için kılık-kıyafet değişikliğine de gitmişlerdir.

b- Kıyafet Değişikliği

Bir kısım fedailerin ifade tutanaklarında açıkça itiraf ettikleri bir diğer strateji de, eylemler sırasında “laz kıyafeti” ve “hoca kıyafeti” olarak nitelendirdikleri, Karadeniz yöresine ait giysiler ve imam elbiseleri giyerek faaliyette bulunmalarıdır. Nitekim Lüsunk köylü Kasba, bunu ifadesinde şöyle dile getirmiştir. “...Kasabadan gelenler Martini ve fişenkli oldukları halde Laz elbiseli ve yanlarında kabalak geldiler ve bize de beş kat Laz elbisesi getirdiler. Cümlemiz on iki kat Laz elbisesini giydik. Mihran geldikten sonra manastırın arkasında rai olunmakta olan celeb davarından gece bir tane davar getürdük manastırda pişirdük yedik, ondan sonra on ikimiz birleştik, Hacıoğlu deresine gittik. Mağaranın önünde Çitanoslu Sadullah’dan bir miktar yağ ve beş kuruş da

39 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29. Lüsunklu Kasma’nın ifadesi, s.69.

parasını aldık..." kasba, ifadesinin devamında, "*Laz elbisesini viren Mutafoğlu Nişan Efendi bir büyüğümüz ve başka büyüklerimizdir*"⁴⁰ diyerek, elbiseleri Ermeni büyükleri dedikleri cemiyet reislerinin verdiği itiraf etmektedir.

Lüsünklu Kasba'nın ifadesine bakılırsa, Bayburt olaylarını ateşleyen Hadrek köyü yakınlarındaki postaya saldırı anında da, Ermeni fedailer yine aynı türden elbise giymişlerdir.

Reis: *Siz dolaşıyordunuz Hadrek çayırında gece postaya ta'arruz olunmuş idi bu cihetten ne ma'lûmâtınız vardır?*

Lüsünklu Kasba: *Kasabalı Varteris oğlu Mihran yalnızca Gümüşhane'ye Hacı Arakil'in yanına gitmiş idi. Niçün gittiğini söylemedi Gümüşhane'den geldikten sonra söyledi ki bizim Ermeni karyelerinden Trabzon'a tâbi' Yomra nahiyesinin Şan karyesi Ermenilerinin Laz fiyakasında on iki martini tüfenkle Hadrek'te postanın önüne çıkararak cümlesi birden bir kere ateş etmişler o sırada bir tanesi ya elinden veya ayağından veya kolundan urulmuş atide arkadaşları almış beraberce firaren savuşmuşlar. Fedâîlere de posta ile olan atmış olduğunu söyledi işittim.*⁴¹

Kıyafet değiştirerek yapılan eylemleri, bir başka fedai olan Lüsünklu Takfur da ifadesinde dile getirmiştir. Takfur, "...beş kat fedâîye mahsûs laz elbisesi giyindik Laz fiyakasına girdik ve fişenklerimizi de ellerimize iblağ eyledik, oradan Lüsünk'un landras deresine gittik orada ve civârında bir mâha karîb orada kaldık..."⁴² diyerek duruma işaret etmiştir.

Bir taraftan Laz giysileri giyinip, diğer taraftan isimlerini de Ahmet, Mehmet gibi Türk isimlerine dönüştürdüklerinde, yaptıkları eylemler halk arasında Laz eşkıyalar tarafından yapılıyor şeklinde bilinmeye başlanmıştır. Bayburt şehir merkezinde vukuatın çıkmasının akabinde yine aynı türden kıyafetli olan bir kısım Ermeni fedaisi yakın köyleri dolaşarak, kendileri güya Türk ve Müslüman imiş gibi, halka Ermeniler Bayburt'ta Türkleri öldürüyor diye şayiada bulunmuşlardır. Yani açıkça Türkleri tahrik etmişlerdir. Bundaki amaçları da, Ermenilerin her yerde eylemlerde bulduklarının tüm dünyaya duyurulmasıydı. Yani dünya kamuoyu Ermenilerin harekete geçtiğini görürse, o zaman bu mesele üzerine yoğunlaşacak ve Osmanlı Devleti'ni bu cihetten sıkıştıracaktı. Nitekim de öyle oldu ve Anadolu'nun her köşesinde çıkan isyanlar üzerine, Batılı büyük devletler gözlerini bu meseleye çevirdiler ve Osmanlı hükümetini pek çok açıdan zor duruma soktular.⁴³

1895 yılında Ermeni isyancıların, kılık kıyafet değiştirerek gerçekleştirdikleri eylemler, 1987 yılında bölücü örgüt PKK'nın Şırnak Uludere ilçesi Taşdelen

40 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29. Lüsünklu Kaspa'nın ifadesi, s.69.

41 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29. Lüsünklu Kaspa'nın ifadesi, s.71.

42 BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29. Lüsünklu Takfur'un ifadesi, s.76.

43 Hüseyin Nazım Paşa Bayburt olaylarının başlangıcını ve halkta meydana getirdiği infiali "...hadrak nâm karye civarındaki köprü altına Laz kıyâfetine girerek saklanıp postayı vurmaküzere bir hayli el silâh isti'mâliyle bu sırada süvârî ondokuzuncu Alay hayvânâtından birisini vurmalarına mebnî ahâlî-i-i İslâmiyeye havf ve haşyet müstevlî olmuş ve herkes âkıbet-kâra müterakkıb ve nigerân olarak muhâfaza-i ırz u cân tasavvurâtına dalıp kalmış iken..." cümleleri ile dile getirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, II, s.168.

köyünde düzenlediği silahlı saldırıya benzemesi açısından da kayda değerdir. Terör elebaşının yargı sürecinde de gündeme gelen bu baskın da, PKK'lı terörist bir grup, eylemi Türk askeri kıyafeti giyerek gerçekleştirmiştir.⁴⁴

Sonuç

Araştırma neticesinde çok açık şekilde görüldüğü üzere, 1895 olayları sıradan bir ayaklanma olmayıp oldukça organize bir isyan hareketidir. Asırlardan beri Türklerle iyi ilişkiler içinde bulunan Ermeni toplumu, özellikle İstanbul'daki cemiyetler vasıtasıyla bir takım milli söylemler yoluyla teşkilatlandırılmaya çalışılmıştır. Fedailerden bir kısmının da ifadesinde dile getirdiği gibi, İstanbul'daki cemiyet önderleri başta Amerika olmak üzere bazı devletlerde yaşayan Ermeni ileri gelenleri ile sürekli temas halinde olmuşlardır.

Osmanlı hükümeti, 1895 yılında ülkenin farklı noktalarında harekete geçen Ermenilerin, teskin edilmesi için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Her şeyden önce, hükümet isyana karışanlarla, isyancıları desteklemeyenlerin ayrımını gerçekten yapmıştır. Olaylara müdahil olan ve kargaşa esnasında hayatın kaybetmiş olan fedailerin, eş ve çocuklarına hükümetin uzun bir süre ekmeklik ve tohumluk buğday yardımı bunu doğrular vaziyettedir. Hükümetin yardımları sadece bunlarla sınırlı kalmamış ve ziraat alet yardımı da yapılmış ayrıca Ziraat Bankasından kredi sağlanarak mağduriyetin giderilmesi ve tarımsal faaliyetin sürdürülmesi sağlanmıştır.⁴⁵

Devletin olaya bakışını ortaya koyan başka gelişmeler de olmuştur. Özellikle Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadığı bazı köylerdeki Ermeniler, korkularından başlarına beyaz sarık sararak İslamiyet'i kabul ettiklerini bildirmişler ve kiliselerine de beyaz bayrak çekmişlerdir.⁴⁶ Osmanlı Devleti yerel idareciler aracılığıyla bu durum karşısında duyduğu derin üzüntüyü ifade etmiş ve bölgeye gönderilen tahkik heyeti ve Bayburt kaymakamı Ermeni halkı teskin etmişlerdir. Köylerde incelemelerde bulunan kaymakam, devletin kesinlikle bu tür davranışları tasvip etmediğini, kimsenin kendilerine zarar veremeyeceğini söyleyerek onları ikna etmiş ve bunun üzerine, köydeki Ermeniler "*başlarındaki sarıkları çıkararak kiliselerinde icrâ-yı ayin eylemeye başlamışlardır*".⁴⁷

Aslında bu örnekler, daha ileriki yıllarda Osmanlı Devletine karşı ithaf edilecek olan soykırım iddialarına da verilecek en güzel cevaptır. Kargaşa ortamında bile devlet, herkesin kendi dininde ibadetini icra etmesini isteyerek, özgürlüklere ne

44 22.02.1987 günü saat 18.30 sıralarında Türk askeri kıyafeti giymiş bir grup silahlı PKK elemanının Şirnak İli, Uludere İlçesi, Taşdelen Köyüne gelmişler, asker kıyafetli olmalarına rağmen köylülerin kendilerinden şüphelenmeleri üzerine aralarında çatışma çıkmış ve militanlar gecenin karanlığından da istifade ederek köyden kaçmışlardır. Ancak köyden ayrılmadan önce kadın ve çocukların bulunduğu 4 evi tarayarak 13 kişiyi katletmişlerdir. <http://www.belgenet.com/dava/gerekce03.html>. 15 Kasım 2008.

45 Özger, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, s.109-114.

46 Tahkik heyeti raporuna göre bazı köylerde Ermenilerin sergiledikleri davranışı Ferik Saadeddin, Sadarete şu şekilde bildirmiştir. "... İslamlarla karışık Ermeni köylüleri havflarından başlarına beyaz sararak kabul-ü İslamiyet ettiklerini bildirmişler ve kiliseleri üzerine bayraklar çekmişler ..."BOA. A.MKT. MHM. nr. 639/9., 1313 C. 14 (2 Aralık 1895) tarihli heyet-i tahkikiye telgrafı.

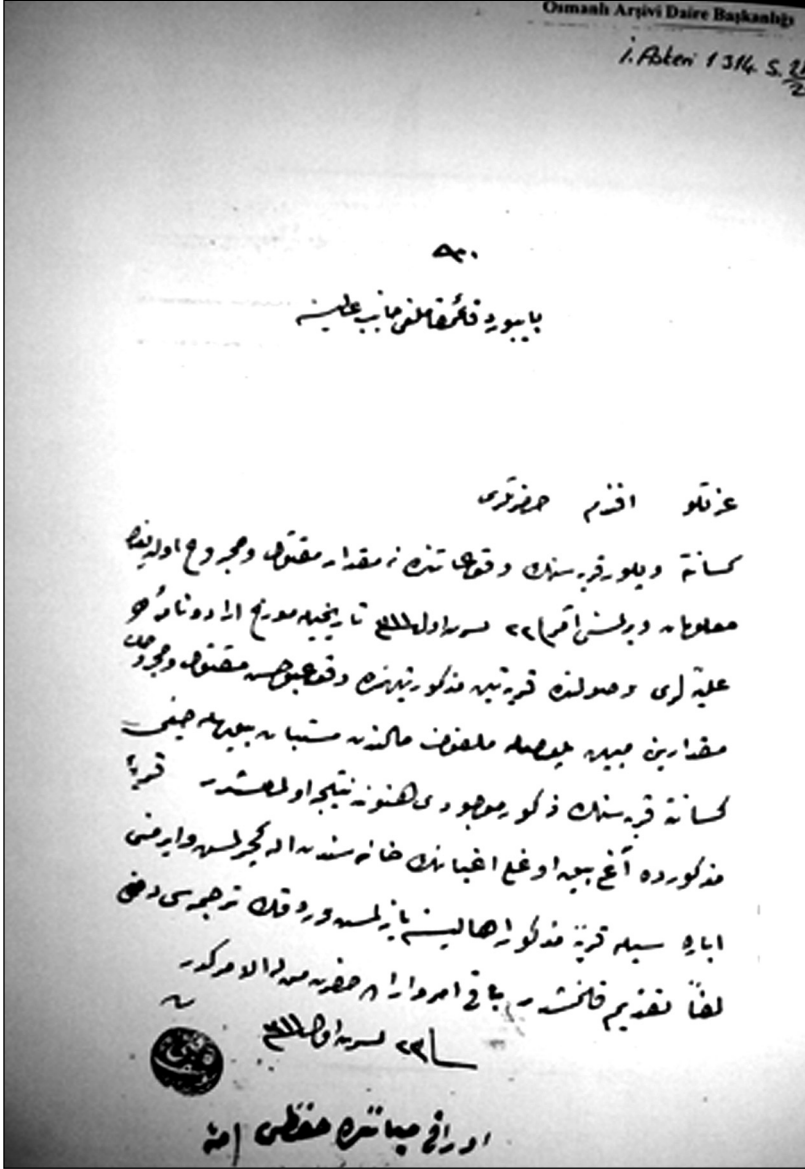
47 BOA., A.MKT. MHM. nr. 639/10., 21 Teşrin-i sani 1311/3 Aralık 1895 tarihli Tahkik heyetinin Seraskerlik makamına gönderdiği telgraf.

kadar önem verdiğini de böylece göstermiş ve halkın yersiz korkularını gidermiştir. Daha önce belirtildiği gibi isyan bütün Ermeniler tarafından desteklenmemiş ve devlet de asilerle mağdurları birbirine karıştırmamıştır. Nitekim tahkik heyeti yaptığı incelemelerde isyana karışmayan Ermenilerin “*veliyünnimetlerine daima sadık olduklarını ve bu işlerin müsebbiplerinden hoşnut olmadıklarını*” hatta onlara lanet okuduklarını görmüştür.⁴⁸

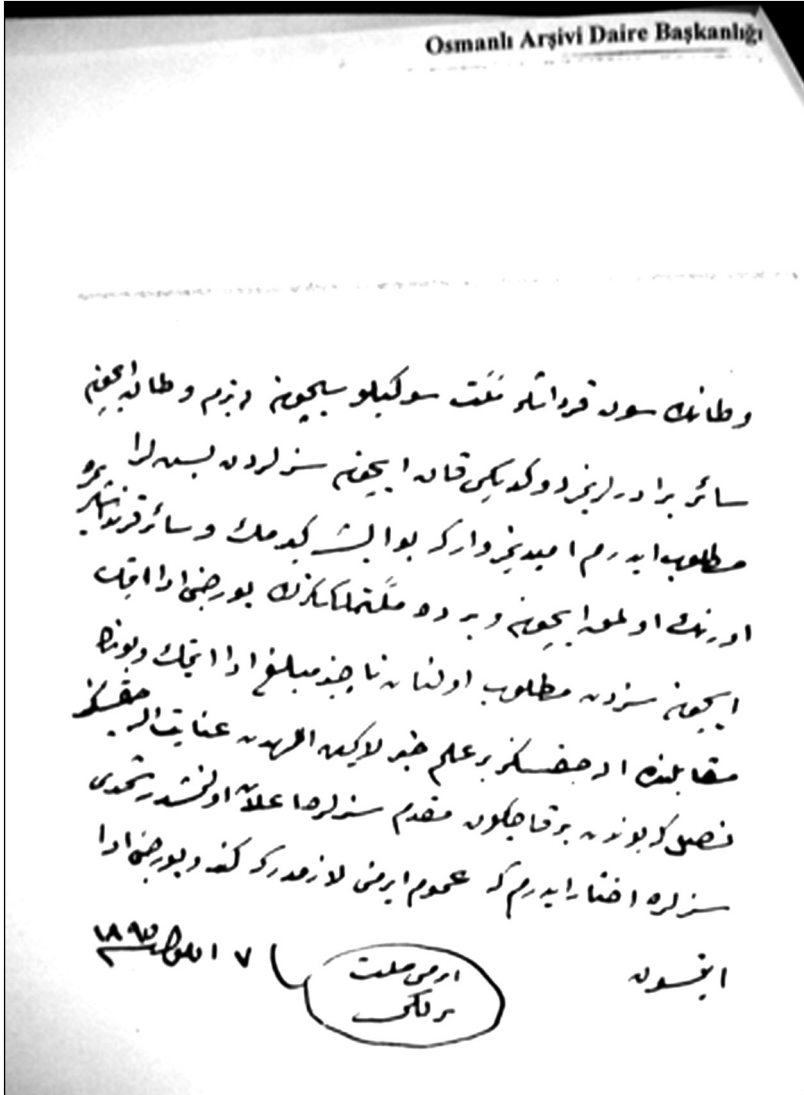
1895 ayaklanmaları, yukarıda değinildiği üzere günümüzdeki terör olaylarıyla benzerlik arz etmektedir. 1895’de kıyafet değiştirerek yapılan köy baskını, 1987 yılında PKK’nın yaptığı eylemle neredeyse aynıdır. Bu durum, Türkiye üzerinde oynanan oyunların tahlili açısından da kayda değerdir. Aradan yüzyıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, eylemlerdeki bu benzerlik, onların tertipleycilerinin ve perde arkasında destekleyicilerinin aynı gruplar olduğunu gösterir. Daha açık bir ifadeyle, senaryo ve oyun aynı, ancak oyuncular ve rolleri değişmiştir.

48 Raporunda Ermeni halkın tavrı şu şekilde özetlenmiştir. “...Ermeniler dahi veliyünni’metlerine daima sâdık olub fakad bu işlere sebep olanlardan hoşnud olmadıklarını bilbeyân müsebbiplere la’net ettiler ve her bâr sadâkat ve ‘ubudiyette pâ bercâ olacaklarını sıdkla te’mîn ve dükkânlarını açarak işlerine mübâşeret eyleyeceklerini ifade eylediler...” daha geniş bilgi için bkz. BOA. Y.PRK.UM, nr.44/38, 10 C 1313 tarihli heyet raporu.

Ekler:

Ek:1- Bayburt'un Kısanta (Demirözü İlçe Merkezi) karyesinde Ağbıyıkoğlu Ağba adlı fedainin evinde, Ermeni Millet Birliği Evrakının ele geçirildiğini gösterir belge.

Ek:2- Ermeni Millet Birliği Beyannâmesi. BOA.İ.ASK.1314. S 28/29.

اعانة تذكركم

وليدو ارمي برار :

ارمن ملذات ويزيم مذهب وطقس شعور نامنه وکبير فرزند اشتر بيزان سبها شعور و دو کورک
فاز خاننه و ليدو کورک ايراج ازان و سوزننه (۲۰) بسنه برار امانه ترميسی ازانته .
هتبه نشيقات مذهب بهر دور و دگر برار ايراج اشتر اولنه و مع مانجه بيز اولنه و ليدو کورک ارمي
انته ايراج سوزننه و ليدو بيز اولنه سوزننه و مع مانجه بيز اولنه و ليدو کورک ارمي
سوزننه و ليدو بيز اولنه سوزننه و مع مانجه بيز اولنه و ليدو کورک ارمي
رديريه ساقه قورق ازان و بنسبه .
تذکره سوزننه و ليدو بيز اولنه سوزننه و مع مانجه بيز اولنه و ليدو کورک ارمي
رمانه امانه سوزننه و ليدو بيز اولنه سوزننه و مع مانجه بيز اولنه و ليدو کورک ارمي
۱۸۹۹
۱۸۹۹
ارمن اشتر بيز اولنه
فسانا اشتر بيز اولنه

اشتر بيز اولنه
فسانا اشتر بيز اولنه

Ek:3- İane Tezkeresi, BOA.İ.ASK.1314. S 28/29.

ERMENİSTAN'DA DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNİN ÖNÜNDEKİ BAZI ENGELLER

(OBSTACLES IN THE DEMOCRATIZATION PROCESS OF ARMENIA)

Yıldız Deveci BOZKUŞ

TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci.bozkus@trt.net.tr

Öz: *Bu makalede Ermenistan'da demokratikleşme süreci çerçevesinde Ermeni toplumunun karşılaştığı sorunlar üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda başta seçim süreçleri olmak üzere basın ve sivil toplum örgütlerinin demokratikleşme süreçlerinde karşılaştıkları sorunlar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Ermenistan'ın demokratikleşme sürecinde diaspora ve uluslararası kuruluşların rolleri de incelenecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Demokratikleşme, Sovyetler, Siyaset, Seçim.*

Abstract: *This article will focus on the problems the Armenian society has encountered during the democratization process in Armenia. In this context, the article will evaluate the problems that the media and non-governmental organizations have met during the election process. Moreover, the roles of the Armenian diaspora and international organizations will also be analyzed.*

Key Words: *Armenia, Democratization, the Soviets, Politics, Elections.*

Giriş

Ermeniler bazen kendilerinin Güney Kafkasya bölgesindeki özel rolünü konuşmakta ve Müslümanlar tarafından çevrelenmiş ve dünyanın en eski Hıristiyan ülkelerinden biri olduklarını iddia etmektedirler. Ermenistan, kendisini Avrupa, Müslüman Türkiye ve İran sınırları arasında tarihi ve coğrafik bir Hıristiyan adası olarak nitelendirmektedir. Bu nedenle de Ermenistan aynı zamanda Hıristiyan değerlerini ve insan haklarını koruyan; Avrupalı bir stratejik güvenlik sınırı olarak hizmet etme görevini de kendinde görmektedir. Bu nedenle Ermeniler, Batı değerlerini dolaylı ve eleştirel yollardan, hatta bazen mizahi bir şekilde kabul etmektedir. Ermeniler, özellikle Amerikan tarzı Batılı demokrasi anlayışını daha organize fakat bir yerde üretilmiş ve diğerlerinin demokratik değerlerinin dini önceliklerini göz önünde bulundurmadan; ülkelerin belirli tarihi, kültürel ve sivil içeriğinin demokrasiyi ve demokratikleşmeyi yerleştirmeden zorlanmış bir kavram olarak görmektedir. Ermeniler demokrasi adına atılmakta olan adımları demokratik bir Amerikan bakış açısı olarak görmekte ve herhangi bir ülkenin, hoşgörü ve insan hakları

gibi temel değerleri kapsayan kendi özgün formunu yaratabileceğini düşünmektedir.¹

Ermenistan'ın demokratikleşme çabalarının en önemli sonucu Sovyet totaliterliğine karşı bağımsız ve demokratik bir Ermenistan'ın güçlendirilmesini amaçlayan Ermenistan Anayasası'nın 1995 yılında kabul edilmesidir. Ermenistan Anayasası'nın birinci maddesi Ermenistan Cumhuriyeti'ni egemen, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlı olan bir demokratik devlet olarak tanımlamakta; böylece devletin rejiminin demokrasi olduğu açıkça belirtilmektedir. Yine üçüncü maddede özgür seçimler garanti altına alınmakta, altıncı maddede hukukun üstünlüğü ilkesine ve yedinci maddede çok partili sistemin işleyişine vurgu yapılmaktadır. Bütün bu ifadeler, en azından Anayasa metni üzerinde Ermenistan'ın Batılı demokratik değerlere sahip bir ülke olduğunu ortaya koymaktadır.² Buna karşın bazı Ermeni aydınlar Ermenistan'ın demokrasiye inanmadığı için de ülkenin demokratikleşemeyeceğini belirtmektedirler. Ermeni yazar Vahe Sahakyan ve Arthur Atanesyan, "Democratization in Armenia: Some Trends of Political Culture and Behavior" adlı makalelerinde Ermenistan'ın neden demokratikleşemeyeceğini şöyle açıklamaktadırlar: "Ermenistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki kesimler, demokrasinin Batı'dan ithal edilmiş ideolojik bir mit olmasını ve yapay olarak kendi toplumlarına verilmesini göz önüne alarak demokrasiye inanmazlar. İnsanlar demokrasiye inanmamaktadır çünkü büyük fikirlere şüpheli yaklaşmaktadır. Bu fikirler, eski Sovyetler Birliği vatandaşlarının, toplumu baskı altına alan ve Komünist Parti'nin onlara ne yapmalarını isterse insanların onu yaptığı temel bir mekanizma olarak göstermektedir. Şimdilerde demokratikleşme süreci bazı hassas noktalara değinmekte ve insanlar her ne kadar yeni de olsa tekrar bir ideolojinin peşinden gitmeyi sorgulamaktadır. Bu ilgisiz yönelimler, normal bir tepkidir. İnsanlar ideolojilere ihtiyaç duyduklarını düşünmemektedir, onların ihtiyacı olan tek şey yaşamlarının gerçekten ilerlemesidir."

Ermenistan'da demokratikleşme süreçleri geçmişten günümüze sancılı bir şekilde yol almıştır. Gelinen noktada halen basın, siyaset, sivil toplum örgütleri ve ekonomi konularında tamamen özgür bir ortamın bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

Küreselleşme sürecinin siyasi dinamiklerinin başında demokratikleşme hareketleri yer almaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından demokratik değerler hızla demokratik olmayan rejimlerle yönetilen ülkelere yayılmış, böylelikle bir çok ülkede demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ermenistan'da bu sürecin dışında kalmamıştır. Özellikle siyasi bir çatışma olan Karabağ sorununun, Ermenistan'daki demokratikleşme hareketlerinin yerleşmesinde ve güçlenmesindeki etkisi yadsınamaz. Peter Rutland'a göre Karabağ sorunu Ermenistan'ın demokratikleşmesi sürecine dolaylı olarak çok önemli bir katkı sağlamıştır. Öyle ki, Karabağ sorununda Sovyetler Birliği'nin kararsız kalması, hatta Azerbaycan'ı destekleyen bir tutum

1 Vahe Sahakyan ve Arthur Atanesyan, "Democratization in Armenia: Some Trends of Political Culture and Behavior", Demokratizatsiya, Cilt 14, Sayı 3, Yaz 2006.

2 Igor S. Oleynik Der., Armenia: Foreign Policy and Government Guide, Washington D.C., International Business Publications, 2002, ss. 110-135'den aktaran Oya Eren, "Küreselleşme Sürecinin...", s. 257.

izlemesi, Ermenistan'da komünist rejime karşı duyulan tepkiyi körüklemiş ve demokratikleşme hareketlerinin toplum nezdinde itibar kazanmasını sağlamıştır.³

Ermenistan'da demokratikleşme süreci Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun daha ilk yıllarından itibaren kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Ermenistan'da 1990 yılında yayımlanan Bağımsızlık bildirgesi Ermenistan için yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde Ermenistan için önemli sayılabilecek bir takım adımların atıldığı görülmektedir. Başta basın yayın olmak üzere kitle iletişim araçlarının bağımsız yayın yapmalarının önünün açılması için bir takım çalışmalar yürütülmüştür. Yine adil seçimlerin yapılması ve toplumun yaşadığı temel sorunlar arasında ilk sırada yer alan işsizlik, geçim sıkıntısı ve sağlık konularındaki sorunların çözümüne yönelik girişimler ülkede iyi bir başlangıcın yapılacağı sinyallerini vermişti.

Bu bağlamda aslında Ermenistan Cumhuriyetinin ilk Devlet Başkanlığı seçimi de demokratikleşme yönünde özgür seçimlerin yapıldığı bir süreç olarak görülebilir. Bu seçimin sonucunda Ermenistan Parlamentosu'nun Başkanı Levon Ter Petrosyan devlet başkanı olarak seçilmiştir. Ancak seçim sırasında yaşanan yolsuzluklar, seçim sürecinin kendisinden daha fazla gündeme gelmiştir. Nitekim seçim sırasında gözlemci olarak görev yapan bazı Amerikalı yetkililer seçimlerin 'usulüne uygun olmaktan uzak' olduğunu vurgulamışlardır.⁴

Çok Partili Siyasal Yaşam

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ermenistan'da yaşanan demokratikleşme süreçleri incelendiğinde ciddi sıkıntıların yaşandığı ilk alan seçimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konudaki ilk sıkıntılar Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan'ın istifası sonrasında yaşanmaya başlamıştır. Petrosyan'ın ardından yapılan seçimlerde Robert Koçaryan'ın seçimi kazanması Ermenistan tarihinde demokratikleşme sürecinde uzun yıllar unutulmayacak kara bir sayfa açmıştır. Nairi Hunanyan adlı eski bir Taşnak üyesinin liderliğinde küçük bir Ermeni grup 27 Ekim 1999'da Ermenistan Parlamentosu'na girmiş, otomatik silahlarla toplantı halindeki milletvekillerine saldırarak başta dönemin Ermenistan Başbakanı Vazgen Sarkisyan olmak üzere Meclis Başkanı Karen Demirciyan, Meclis Başkan Yardımcıları Yuri Bakshian ve Ruben Miroian da dâhil olmak üzere sekiz kişiyi öldürmüş, yaklaşık 30 kişiyi de yaralamıştır. Bu saldırının ardından Koçaryan'ın en önemli siyasi rakipleri tasfiye edilmiştir. Hatta saldırının arkasında Koçaryan'ın bulunduğu iddiaları, halen kanıtlanamamış olsa da, o dönemde sıklıkla dile getirilmiştir.

Son olarak 2008 yılında yapılan seçimlerde ülkenin yaşadığı çalkantılı durum da buna örnek olarak verilebilir. Ermenistan'da gerek seçim öncesi gerekse seçimlerin ardından yaşanan gelişmeler, ülkenin demokratikleşme sürecinde iyi

3 Oya Eren, "Küreselleşme Sürecinin Ermenistan Üzerindeki Etkileri", Ermeni Araştırmaları, Sayı: 23-24, 2006, s. 255.

4 Peter Rutland, "Democracy and Nationalism in Armenia", Europe-Asia Studies, Cilt 46, Sayı 5, 1994'den aktaran Oya Eren, "Küreselleşme Sürecinin Ermenistan Üzerindeki Etkileri", Ermeni Araştırmaları, Sayı: 23-24, 2006, s. 255.

bir noktada olmadığını gözler önüne sermiştir. Seçim öncesi Ermenistan'daki atmosfere baktığımızda genellikle güçlü muhalefet liderlerine yönelik bir dizi saldırıların yapıldığı, muhalefetin susturulması için başta medya olmak üzere basın yayın organlarında muhalefete yönelik bazı karalama kampanyalarının düzenlendiği görülmektedir. Son olarak 2008 seçimlerinde muhalefet partilerinin parti bürolarına yönelik bombalı saldırılar aslında ülkenin demokratikleşme sürecinde yaşadığı sorunların hangi boyutlara varabildiğini göstermesi açısından önemli olmuştur.

Aslında 2008 seçimleri öncesi ülkedeki gerginlik bazı muhalefet liderlerinin tutuklanması ile başlamıştı. Yine bazı muhalif basın yayın organlarının susturulmasına yönelik girişimler seçimin ardından giderek daha da artmış ve zaman zaman güvenlik güçleriyle muhalefetin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Çıkan olaylarda bir çok gösterici tutuklanmış, aralarında Dışişleri Bakan Yardımcısı ile bazı büyükelçilerin de bulunduğu bir çok kişi muhalefeti destekledikleri gerekçesiyle görevden alınmıştı. Seçim sonrası tutuklananların serbest bırakılması için girişimlerde bulunan bir grup milletvekiliyle çeşitli sivil toplum örgütleri temsilcileri de şiddete maruz kalmış ve göz altına alınmıştı. 29 Şubat gecesi başkent Erivan'ın Özgürlük Meydanı'nda toplanan yaklaşık 50 bin göstericiyle polis arasında çıkan çatışmada 8 kişi hayatını kaybetmişti. Tüm bu gelişmeler gerginliğin daha da artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine hükümet, 1 Mart sabahı alımla 20 Mart 2008'e kadar sürecek olağanüstü hâl ilan etmişti.

Söz konusu gerginliğin ardından Başkan Koçaryan'ın onayıyla "anayasal düzeni korumak amacıyla" olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Olağanüstü hâlin geçerli olduğu süre zarfında Ermenistan'da muhalefet yanlıları zor günler yaşamıştır. Nitekim Koçaryan bir basın açıklamasında "gerginliğin sorumlularını bildiklerini ve bunların en sert biçimde cezalandırılacağını" belirtmesi yönetimin söz konusu karmaşık durumdan yararlanarak muhalefeti tasfiye etmek için iyi bir fırsat elde ettiğini düşündürmüştür.

Aslında Ermenistan'da 2003 seçimlerinde de benzer usulsüzlükler yaşanmıştı. Muhalefet liderlerine yönelik basın yayın organlarında bilinçli karalama kampanyaları başlatılmış, devlet radyo, televizyon ve gazetelerinde tek bir lider üzerinden seçim kampanyaları yürütülmüştü. Bu gelişmeler üzerine Ermenistan'da muhalefet yanlısı gruplar 13 Mart 2004'de Koçaryan'ın 2003 seçimlerinde hile ile ikinci dönem devlet başkanı olduğunu iddia etmiş ve 20 bin kişilik grup başkanlık sarayıyla parlamento arasındaki Bagramyan Caddesinde dev bir gösteri düzenlemişti. Koçaryan'ın istifa etmesini ve Ermenistan'da referandum yapılmasını isteyen grup akşam saatlerine kadar eylemlerini devam ettirmiş ve ertesi sabah polisle bu göstericiler arasında çatışma çıkmıştı. Çatışmanın ardından muhalefet partilerinin merkezlerine de çeşitli saldırılarda bulunan polis ve özel komandolar bu merkezlerde parti üyelerini döverek bir çoğunu da göz altına almıştı. Bu gösteriler sonrasında basın açıklaması yapan Koçaryan, Ermenistan'ın Gürcistan ile kıyaslanmaması gerektiğini ve bu tür girişimlerin Ermenistan'da başarıya ulaşmayacağını açıklaması muhalefet yanlıların gözünü korkutmuştu.

Seçim konusunda yaşanan bu usulsüzlükler birçok uluslararası kuruluşun raporlarında da yer almıştır. Bunlar arasında AGİT, NATO, Freedom House (Özgürlük Evi) ilk sırada yer almaktadır. Ancak söz konusu uluslar arası kuruluşlarının raporlarına rağmen 2008'deki seçimlerde de benzer sorunlar yaşanmıştır. Aslında Ermenistan'da seçim usulsüzlükleri sadece parlamento seçimlerinde değil yerel seçimler, anayasa referandumu vb. diğer seçimler içinde geçerlidir. Ermeni aydınlar bu duruma şöyle örneklendirmektedir: "Bazı seçmenler Batılı demokrasilerin tarihsel deneyimini temel almaktadır. Avrasyalılar, Ermeniler, Gürcüler ve hatta Ruslar ile Asya'daki Bağımsız Devletler Topluluğu'na ait ülkelerin vatandaşları farklı bir şekilde hareket ederek, akılcılık (rasyonalizm) akımının farklı bir türünü uyguluyor. Bu bağlamda, akılcı olmak kısa vadeli sorunların çözümünü çözebilme anlamı taşır. Daha önce görmediğiniz ya da duymadığınız, hatta bazen suça ya da mafyasal ilişkilere karıştığını bildiğiniz bir adayı seçmeniz karşılığında size rüşvet teklifi yapıldığında; rüşveti kabul edersiniz ve gidip onun ismini işaretleyip seçersiniz. Ermeni seçmen çoğu zaman rüşveti kabul etmeye, liderler de seçilmek üzere rüşvet teklif etmeye hazırdır; ve bu korkunç uyum ülkemizde seçim kampanyalarını belirlemektedir. Rüşveti kabul eden her vatandaş kendisine çok küçük bir fayda sağlmasına rağmen en doğal siyasi hakkını büyük bir bedel ödeyerek harcadığını bilmektedir. İnsanlar böyle bir davranışı bazen bilerek yapmaktadır çünkü günlük beş ya da on dolara sahip olmak, yarın için sabit bir geliri beklemekten daha önemlidir – hatta daha anlaşılabilir. Nüfusun büyük bir çoğunluğunun düşük bir gelire sahip olduğu düşünülürse, insanlar bunu kabul etmeye ve buna göre oy vermeye hazırdır. Bu da akılcıdır."⁵

Seçim süreçlerinde yaşanan bir diğer sıkıntıyı da seçmenlerin oylarının para karşılığı satın alınması veya kendilerine ileriye yönelik bazı vaatlerde bulunulması oluşturmaktadır. Ermenistan'da seçim süreçlerinde yaşanan bu usulsüzlükler bazı Ermeni aydınlar tarafından da zaman zaman gündeme getirilmektedir. Ermeni yazar Vahe Sahakyan ve Arthur Atenasyan, "Democratization in Armenia: Some Trends of Political Culture and Behavior" adlı makalelerinde Ermeni toplumunun seçim sürecini nasıl algıladığı ve Ermenistan'ın neden demokratikleşemeyeceğini şöyle açıklıyor: "Demokrasinin uygulanması açısından temel bir mekanizma olan seçimler, Ermeni toplumunun kendine has düzeninden dolayı amacına hizmet etmemektedir. Yetkililer, sağlam bir dayanakları olmamasına rağmen demokrasiyi inşa etmek için bağımsızlıktan bu yana çabalıyor ya da en azından çalışıyormuş gibi davranıyor. Çok açıktır ki demokrasi, devleti kurabilmek için yüklenmiş ve sorunsuz bir şekilde çalışan bir yazılım, basit bir şekil değildir. Öncelikle, belirli değer ve normlar ile kültürün birleşimidir. Örneğin, demokrasi her toplumda bir kırılma (kristalizasyon) sürecinden geçmelidir. Nesiller tarafından kamunun bilincinde yeniden üretilmeli ve denenmelidir. Öyle ki, belki de o kültürün yapay olarak uygulanması ve kurulması, temel siyasi teşkilatlarca genel kabul görmeyecek ve hayal ile gerçeğin bir karışımını oluşturacaktır. Eski Sovyet Cumhuriyetleri, özellikle Ermenistan, demokrasiyi oynuyor fakat onunla nasıl yaşayacağını bilmiyor. Performans oldukça düşük ve zayıf durumdadır. Ne yazık ki düzenlemelerdeki, kanunlardaki ve işlemlerdeki birtakım yasal değişikliğin dışında toplumsal bilinçte

5 Vahe Sahakyan ve Arthur Atenasyan, "Democratization in Armenia..."

hiçbir temel değişim bulunmamaktadır. Bunun dışında, toplumsal ilişkilerin karar verme sürecindeki üstünlüğü, bireysellik tabanlı demokraside yetersiz kalsa da günlük etkileşimde gelişiyor. Bazı vatandaşlar, seçimleri istekleri dile getirme aracı olarak görmek yerine engelleme yoluna gidiyor ya da seçimlere katılmak istemiyor.”⁶

Siyasi İktidarı Denetleyen Bir Kuvvet Olarak Medyanın Üzerindeki Baskılar

Ermenistan’da basın büyük ölçüde iktidar ile işbirliği içinde hareket etmektedir. Bu durum ise Ermenistan’da demokratikleşme sürecinin önündeki önemli engeller arasında ilk sırada yer alıyor. Konuyla ilgili Freedom House’un 2007 yılı raporu bu iddiaları doğrular niteliktedir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde faaliyet gösteren Sivil toplum kuruluşu Freedom House her yıl dünyada özgürlük adı altında ülkelerin basın özgürlüğü konularıyla ilgili raporlar yayımlamaktadır. Söz konusu raporların amacı dünyada basın özgürlüğünün yaygınlaşması ve basın üzerindeki baskı ve sansürlerin ortadan kaldırılmasıdır.⁷ 195 ülke ve bölge basınının değerlendirildiği Freedom House’un 2008 raporunda, Ermenistan, yasal 21, siyasi 25, ekonomik çevre konusunda ise 20 puan alarak toplam 66 puanla özgür olmayan ülkeler kategorisinde yer almıştır. Ermenistan raporunda dikkati çeken husus bu ülkenin daha önceki yıllarda ve özellikle 2007 raporunda 64 puan almışken bu yıl 66 puana yükselmesi ve böylelikle ülkede basın özgürlüğünün bir adım daha gerilemiş olmasıdır. Nitekim raporda diğer ülkelerin aldıkları puan göz önünde bulundurulduğunda bir çok ülkenin olumlu ilerleme kaydettiği görülürken böyle bir gerilemenin yaşanmış olması ülkenin içinde bulunduğu durumu ortaya koymaktadır.⁸

Geçen yıl Freedom House’un Ermenistan raporunda daha çok Ermenistan basınının hükümet denetiminde faaliyet gösterdiği ve dolayısıyla tamamen güdümlü bir yol izlediği belirtilirken bu yılki raporda Ermenistan’da yazılı ve görsel basının politize olduğu, Mayıs ayında yapılan Parlamento seçimleri sırasında büyük oranda hükümet baskısının etkisinin hissedildiği, Şubat ayında yapılan başkanlık seçimlerinde ise bu baskının hat safhalara vardığına değinildiği görülüyor. 2008 raporunda ayrıca seçim öncesi kampanyaların sürdürüldüğü dönem boyunca medyanın büyük oranda taraflı davrandığı, en önemli iki aday olan Serge Sarkisyan ile Levon Ter Petrosyan hakkındaki haberlerde Sarkisyan taraftarı bir tutum sergilerken, Petrosyan’la ilgili ise çoğunlukla eleştirel haberlere yer verdiği vurgulanıyor. Ayrıca bazı bağımsız televizyon ve radyolara yönelik baskılarla muhalefetin görüşlerini dile getiren haberlerin yazılı ve görsel basında yer almasının engellendiğine ve seçim öncesi birçok muhalif gazetenin sık sık toplatıldığına işaret ediliyor. Söz konusu

6 Vahe Sahakyan ve Arthur Atanesyan, “Democratization in Armenia...”

7 “State of Emergency in Armenia Incompatible with Democratic Standards; Use of Lethal Force Must be Investigated”, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=70&release=628>

8 Yıldız Deveci Bozkuş, “Freedom House’un (Özgürlük Evi) Basın Özgürlüğü Raporunda Ermenistan”, 08 Mayıs 2008, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3095>

engellemelere hükümetin de bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak dahil olduğu belirtiliyor. Ayrıca televizyon ve gazete yayınlarına bazı önemli olmayan vergiler bahane edilerek sansür uygulandığına ve böylelikle bir çok televizyon ve gazetenin yayın akışının durdurulduğuna vurgu yapılıyor. Aslında bu gelişmeler Ermenistan'daki seçim süreci sırasında zaman zaman uluslararası basında da yer almış hatta hükümete yönelik eleştiri haberleri yayınlayan bazı gazetelerin bombalı saldırıya dahi maruz kaldığı haberleri basına yansımıştı.⁹

Raporda değinilen bir diğer konu da bazı adayların yasadışı olarak başkanlık seçimi sürecinde devlet televizyonlarını kendi seçim kampanyaları için kullandıklarının tespiti olmuştur. Diğer yandan Ermenistan'da yıl boyunca bazı gazetecilerin fiziksel ve sözlü şiddete maruz kaldığı, bu saldırıların büyük bir çoğunluğunun ise seçim sürecinde meydana geldiği de belirtiliyor.

Raporda Ekim ayında polisin tutukladığı muhalefet yanlısı olarak bilinen Haykakan Jamanak ve Chorrord Ishkanutyun gazeteleri editörlerinin tutuklanma gerekçeleri de eleştirilmiştir. Polisin söz konusu editörleri proteste mitinglerine katılmaları sırasında toplumu şiddete yönelmeye tahrik ettikleri gerekçesiyle tutuklanmalarının kabul edilemez olduğu belirtilmiştir. Raporda ayrıca gözlemcilerin, dolandırıcılık ve zimmete para geçirdiği gerekçesiyle saldırıya uğrayan ve 30 ay hapse mahkum edilen gazeteci Gagik Shamshia'nın da aslında politik sebeplerle yargılandığını düşündükleri de belirtiliyor. Son olarak raporda Ermenistan'daki basın kuruluşlarının sadece bir kaçının Ermenistan hükümeti tarafından desteklendiğini bunun dışındakilerin ise neredeyse tamamının özel sektöre ait olduğunu ve çoğunun da iş dünyası ile bağlantılarının olduğuna da değiniliyor.¹⁰

Ermenistan'da kitle iletişim araçlarının bağımsız faaliyetlerde bulunamadıkları Ermeni yazarlar tarafından da sık sık gündeme getirilen bir husustur. Vahe Sahakyan ve Arthur Atanesyan, "Democratization in Armenia: Some Trends of Political Culture and Behavior" adlı makalesinde Ermenistan'da şimdiye kadar nüfus, demokrasi üzerine deklarasyonların bulunduğu ancak bunun çok az faydasını gördüklerini belirtmektedir. Kitle iletişim araçları ile sivil toplum örgütlerinin liderlerinin gerçekten sadece elitlerin haklarının korunduğu bir yüksek sistemi temsil ettiklerini vurgulamaktadır. Yazar ayrıca nüfusun büyük çoğunluğunun demokrasiyi, elitlerin ihtiyaçlarını korumayı amaçladığına da değinmektedir. Dolayısıyla benzer durumun aynı yönde devam etmesi halinde ise elitler dışındaki toplumun demokrasiye karşı tutumunun daha saldırgan bir hâle dönüşebilme ihtimali üzerinde durmaktadır.

Ermenistan Toplumunun Siyasi İradesini Gölgeleyen Bir Etken Olarak Diasporanın Tercihleri

Ermenistan'ın demokratikleşme sürecinin önündeki engellerden bir diğerini de diaspora oluşturmaktadır. Ermenistan'da çifte vatandaşlık yasasının kabul

9 Yıldız Deveci Bozkuş, "Freedom House'un (Özgürlük Evi) Basın Özgürlüğü Raporunda Ermenistan", 08 Mayıs 2008, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3095>

10 Yıldız Deveci Bozkuş, "Freedom House'un (Özgürlük Evi) Basın Özgürlüğü Raporunda Ermenistan", 08 Mayıs 2008, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=3095>

edilmesi için uzun süre mücadele veren Ermeni diasporası sonunda bu yasayı kabul ettirmiştir. Ermeni diasporası söz konusu yasanın kabulü karşılığında Ermenistan Hükümetine daha fazla ekonomik yardımda bulunacakları vaadinde bulunmuştur. Bu da ekonomik darboğazda olan Ermenistan'ın bu durumdan kurtulmak karşılığında ülkenin yönetimini Ermenistan toplumuna değil yurt dışında yaşayan ekonomik sorunları olmayan Ermeni diasporasına bırakması anlamına geliyor.

Şubat 2007'de kabul edilen Çifte Vatandaşlık Yasası gereği Ermenistan sınırları dışında yaşayan Ermeniler Ermenistan seçimlerinden yararlanabilecektir. Bu ise ülkenin sorunlarından ya da içinde bulunduğu durumdan haberdar olmayan bir kesimin ülke yönetiminde söz sahibi olması anlamını taşıyor.

Diasporanın Ermenistan üzerindeki bir diğer etkisi ise yurtdışında çeşitli parlamentolar aracılığı ile yürüttüğü faaliyetleridir. Bu bağlamda Ermeni diasporası özellikle ABD, Fransa, Almanya vb. ülkelerin parlamentolarında çıkartmış olduğu kararlar oldukça önemlidir. Örneğin Ermeni lobisi özellikle ABD'de başkanlık seçimlerinden Dışişleri Bakanlığı'nın atamalarına kadar geniş bir yelpazede faaliyetlerini sürdürmektedir. Ermeni diasporası burada yürüttüğü çalışmaları neticesinde elde ettiği kazanımları ya da yaptırımlar Ermeni lobisi tarafından bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Ancak söz konusu girişimlerin doğrudan ya da dolaylı olarak Ermenistan'a ve Ermeni toplumuna verdiği zarar ise çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda ABD'de bazı üst düzey yetkililerin bir yandan Ermeni oylarını dikkate alarak seçilmeleri hâlinde 1915 olaylarını soykırım olarak kabul edeceklerini, öte yandan bazı diplomatların ise soykırım kelimesini kullanmadığı sürece Erivan'a atamalarının veto edilmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Görüldüğü gibi diasporanın uzlaşmaz tutumu Ermenistan'ın iç ve dış politikalarına doğrudan veya dolaylı etkilerinin yanı sıra bu tutumunun Ermenistan'ın demokratikleşme sürecinde dolaylı da olsa önemli bir engel teşkil etmektedir.

Demokratikleşme Sürecini Hızlandıracak Batılı Kuruluşlarla Diyalog Eksikliği

Ermenistan günümüzde birçok uluslar arası örgüte üyedir. Bu örgütler arasında ilk sırada NATO'nun Barış İçin Ortaklık, AGİT, Birleşmiş Milletler, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği Komşuluk Politikaları gibi kuruluşlar gelmektedir. Ancak söz konusu kuruluşların Ermenistan'ın demokratikleşme sürecinde somut bir adım atmasında etkili olduğu söylenemez.

NATO Genel Sekreter Yardımcısı Jean-François Bureau, Ermenistan'da bazı sivil toplum örgütleri ve Erivan Devlet Üniversitesi öğrencileri ile bir araya gelerek Ermenistan'la işbirliğinin artırılması konusunda NATO'nun istekli olduğunu belirtmiştir. NATO'nun Ermenistan'a yönelik politikaları üzerinde duran Bureau, Ermenistan'da demokratikleşme sürecinin hızlanması konusuna vurgu yapmış

ve NATO'nun Ermenistan'dan beklentilerini de dile getirmekle yetinmiştir. NATO'nun Ermenistan'ın demokratik özgürlüklerin yerleşmesi için harcadığı çabayı takdirle karşıladığını da belirtmiştir. Görüldüğü gibi NATO'nun doğrudan herhangi bir yaptırımını olmamakla beraber bu tür kuruluşların Ermenistan'ın demokratikleşme süreçlerini desteklemekten öteye gidemediklerini de belirtmekte de yarar vardır.

Ancak başta NATO olmak üzere birçok uluslar arası kuruluş Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını bildiğinden demokratikleşme sürecinde doğrudan ilişki kurmamaya özen göstermektedir. Bu bağlamda Ermenistan'da 2008 NATO haftası boyunca Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'ın Ermenistan'ın NATO'ya katılma amacının bulunmadığı, ülkesinin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çerçevesinde yer alan Kollektif Güvenlik Antlaşması Organizasyonu (CSTO) içinde bulunmaktan memnun olduğunu vurgulaması bunu doğrulamaktadır.

Ermenistan'ın demokratikleşme sürecinde tam not alamadığı bir diğer uluslar arası alan ise terörizmle mücadele olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Terörizmle Mücadele Koordinatörlüğü Ofisi tarafından "Dünyada Terörizm" adı altında hazırlanan ve her yıl yayımlanan ülke raporları Ermenistan'ın "terör ve terörizm" konularında içinde bulunduğu durumun pek de iç açıcı olmadığına işaret etmiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığı Terörizmle Mücadele Koordinatörlüğü Ofisi'nin bu yılki Ermenistan raporunda daha çok terörle mücadele, sınır güvenliği, kara para aklama ve komşularla ilişkiler üzerinde durulmuştur. Raporda Ermenistan'a yönelik oldukça önemli eleştiriler yer verilmiştir. Bu bağlamda Ermenistan'ın terörizmle mücadele konusunda ABD ve diğer bazı uluslararası güvenlik kuruluşlarıyla işbirliği yapmasına rağmen gerek coğrafi konum ve geçirgen sınırları gerekse de sıkı olmayan vize rejimi nedeniyle halen Ermenistan'da büyük miktarda mal, mali ve insan kaçakçılığının yaşandığına değinilmiştir. Ayrıca yerel yönetimlerde yolsuzlukların ve organize suçların mevcudiyetinin ve Ermenistan'ın saydam olmayan ekonomisinin ülkeyi kara para aklama ve terörizmi finanse etme potansiyeline sahip kıldığı vurgulanmıştır.

Aslında ABD'nin "Dünya'da Terörizm" raporunda Ermenistan'la ilgili olarak değinilen hususların büyük bir kısmı zaten kamuoyunca bilinen gerçekler olmakla beraber, rapora yansımaya bazı hususlar olduğunu da söylemek mümkündür. Özellikle Ermenistan yönetiminin terörizm konusunda başta PKK olmak üzere bazı terör örgütleriyle olan bağlantılarına da yer verilmemiş olduğu görülmüyor. Ayrıca Ermenistan yönetiminin Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'a yönelik sınır ihlallerinin de rapora yansımamış olmasını raporun önemli eksiklikleri olarak değerlendirmek gerekiyor.

Sonuç

Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana siyasi, ekonomik, askeri ve ulaşım konuları ile enerji politikalarında ciddi sıkıntılar yaşıyor. Ermenistan'ın

bu sıkıntıları komşularıyla yaşadığı sorunlar nedeniyle her geçen gün ağırlaşırken, uzlaşmaz tavrındaki ısrarı bölgesel projelerden izole edilmesine neden olmaktadır.

Bu bağlamda son olarak geçtiğimiz ay Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasında “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”nin (BTK) projesine imza atılması Ermenistan’ın bu projenin de dışında kalmasına neden olmuştur. Ermenistan yönetiminin, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlüsünün her geçen gün genişleyen işbirliği alanları karşısındaki dışlanmışlığı hem Ermeni toplumunu hem de ülkenin ekonomisini olumsuz etkilemektedir.

Gerek Ermenistan’da yönetimin gerekse de diasporanın yürüttüğü iç ve dış politika nedeniyle kaybeden taraf çoğu zaman Ermenistan ve Ermeni toplumu olmaktadır. Ermenistan’ın bölgedeki uzlaşmaz politikaları kendisinin komşularıyla sorun yaşayan bir ülke olmasını ve sınırlarının kapatılmasına neden olurken, ülkenin temel ihtiyaçları da dahil olmak üzere bir çok gereksinimlerinin ikinci ve ya üçüncü ülkeler vasıtasıyla edinilmesine neden olmaktadır. Bu durum aslında ülkenin zaten zor durumda olan ekonomisini içinden daha da çıkılmaz bir hale getirmektedir. Öte yandan Ermenistan’ın bölgesinde komşu ülkelere yönelik yürüttüğü politikaları aynı zamanda bölgesel işbirliği projelerinin de dışında kalmasına neden oluyor. Son dönemlerde özellikle Türkiye-Azerbaycan ve Gürcistan üçgeninde atılan adımlar Ermenistan’ın daha da yalnızlaşmasına neden olmaktadır.

Ermenistan’da başta yazılı ve görsel medya olmak üzere Sivil Toplum Kuruluşları ve diğer tarafsız olması gereken bir çok kuruluşun aslında bağımsız olmadığı görülmektedir. Ayrıca bazı siyasi partilerin özellikle de muhalefetin gazete ve dergi yayınları bulunsun da bu tür yayın organlarının Ermenistan ve bölgedeki siyasi, ekonomik ve askeri gelişmeleri tarafsız olarak değerlendirme olgunluğuna ulaşamadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ermenistan yönetimi sadece kendi görüşlerini savunan gazete, televizyon ve radyo kanallarına maddi yardım sağlayarak büyük ölçüde kendi politikalarıyla çelişmeyen grupları desteklemektedir.¹¹

Medya konusunda başta Freedom House olmak üzere zaman zaman diğer bazı uluslararası kuruluşlar aracılığıyla Ermenistan basınının ciddi sıkıntılarla karşı karşıya olduğu gündeme taşınmaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik problemler nedeniyle Ermenistan’da medyanın ancak devlet, siyasi partiler ve bazı ticari kuruluşların önemli desteğiyle faaliyet gösterebilmektedir. Dolayısıyla bu desteğin karşılığı olarak Ermenistan basınının anılan kişi yada grupların çıkarlarına hizmet eden haberler yayınlamak zorunda kaldıklarını söylemek mümkündür. Bu durum Ermenistan’da halkın siyasi, sosyal yada ekonomi gibi önemli konularda objektif haber almak özgürlüğüne büyük kısıtlamalar getirmektedir. Ülkede basına yönelik sansürün yanı sıra yönetimi eleştiren ya da iktidarın hoşuna gitmeyen bazı gazete bürolarının bombalanmasını Ermenistan’da halen ifade özgürlüğü konusunda ciddi sıkıntıların yaşandığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Diğer yandan raporun Ermenistan basınının

11 Hatem Cabbarlı, “Ermenistan’da Kardelen Devrimi”, 20 Nisan 2005, <http://www.turksam.org/tr/yazdir168.html>

içinde bulunduğu durumla ilgili önemli sorunlara dikkat çekerken bazı konuları ise göz ardı etmiş olduğu da görülüyor. Örneğin Ermenistan anayasasında yer almayan dinler mensuplarının kendi radyo, televizyon ya da gazetelerini yayımlayamamalarına değinilmemiş olunması dikkat çekicidir. Sonuç olarak basın özgürlüğü konusunda Ermenistan'ın demokratik bir ortama kavuşması için büyük çaba sarf etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Ermenistan'da hükümetin baskısından uzak, özgür bir basının olmayışı, siyasi alanda kökleri geçmişe dayanan sorunları şiddet yoluyla çözme eğilimi ve muhalefetin devamlı olarak şiddetle susturulma yöntemi toplumu büyük bir çıkmaza sürüklüyor. Bu durum ise halkın muhalefet saflarında bir araya gelerek tepki göstermesine neden oluyor. Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz, işsizlik ve insanların gelecekle ilgili umutlarının bulunmayışı mevcut gerginliğin daha da artmasına neden olmaktadır.

Siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin ve medyanın siyasi sistemi etkileme yeteneği ve imkanı; Demokratikleşme sürecindeki Ermenistan'ın en ciddi sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük siyasi partilerin kendilerine ait gazete, dergi veya mecmuaları olsa da, genel olarak televizyon kanalları ve radyoyu yeteri kadar kullanma imkanına sahip değildirler. Bunu büyük ölçüde devlet engellemektedir. Özel televizyon ve radyo kanalları da devletin baskısı ile karşılaşmaması için muhalefet temsilcilerinin görüşlerine çok az yer vermektedir. Sivil toplum örgütleri Ermenistan siyasi hayatının demokratikleşmesi, sivil toplumun gelişmesi için mücadele etseler de ciddi başarılar elde ettiklerini söylemek mümkün değildir. Siyasi partilere karşı yapılan baskılar sivil toplum örgütlerine de yapılmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri çoğu zaman yasal olmayan nedenlere dayanarak engellenmektedir. Özellikle bu tür kuruluşların yurt dışından maddi destek alması yasalar tarafından sınırlandırılmıştır.¹²

Sonuç olarak Ermenistan'ın demokratikleşme sürecinde karşılaştığı engelleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Batı ile yakınlaşamama: Rusya faktörü
- Diaspora: Radikal ve uzlaşmaz tutum
- Seçim süreçlerinde yaşanan usulsüzlükler
- Medya üzerindeki baskı
- Uluslararası kuruluşların etkin bir baskı unsuru oluşturamaması
- Ülkedeki farklı etnik gruplara yönelik ayrımcılık: Ermenistan nüfusunun %99 Ermeni olması

Ermeni toplumu seçimle halk iradesini herhangi bir sorunla karşılaşmadan siyasete yansıtabilirse ülkede daha uzlaşmacı ve realist politikalar izlenebilecektir. Bu durum ise Ermenistan'ın diğer ülkeler ile olan ilişkilerine de doğrudan yansıtacaktır. Örneğin Ermenistan komşu ülkelerin toprak bütünlüğüne saygılı olacaktır ya da terörizme destek veya kara para aklama gibi

12 Hatem Cabbarlı, "Ermenistan'da Kardelen Devrimi", 20 Nisan 2005, <http://www.turksam.org/tr/yazdir168.html>

sorunların çözümüne yönelik daha aktif bir politika izleyecektir. Dolayısıyla ülkenin hem iç hem dış politikasında önemli değişimleri yaşanabilmesi için Ermenistan'da toplum iradesinin siyasete doğrudan yansması gerekmektedir. Yine Ermenistan'da demokratikleşme sürecinin önündeki engellerden biri olan seçim sürecinde yaşanan usulsüzlüklerin giderilmesi ve medya üzerindeki baskının tamamen kalkması gerekmektedir. Ayrıca diasporanın Ermeni hükümeti ve Ermeni toplumu üzerindeki doğrudan ya da dolaylı yaptırımlarının önüne geçilmesi de önemli bir adım olacaktır.

MAVİ KİTAP: ERMENİ SOYKIRIMI İDDİALARININ KUTSAL KİTABI

(THE BLUE BOOK: THE HOLY BOOK OF THE
ARMENIAN GENOCIDE ALLEGATIONS)

Osman KILIÇ

Malatya Konak Lisesi Tarih Öğretmeni
oskiliç@mynet.com

Öz: Türkiye'yi Ermeni soykırımı ile suçlayanların, iddialarını kanıtlamak için kullanılan kaynaklardan birisi İngiliz Mavi Kitap'ıdır. 1916 yılında İngiliz Hükümeti tarafından Savaş Propaganda Ofisi'ne hazırlatılan Mavi Kitap, İngilizlerin, Almanlar ve Osmanlı Devleti aleyhine kamuoyu oluşturma çabalarının bir ürünüdür. Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında uygulamaya koyduğu Ermeni tehcirini esas alan Mavi Kitap'ın içeriği; misyonerlerin anlatıları, bazı Ermenilerin ifadeleri ve çeşitli gazete haberlerinden oluşmaktadır. İkinci, üçüncü dereceden şahitliklere/ifadelere dayanan Mavi Kitap, Ermeni soykırımı iddialarını savunanların iddialarını mesnetsiz kaynaklara dayandırdıklarının bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Mavi Kitap, İngiliz propagandası, Misyonerler, Ermeniler, Osmanlı Yönetimi.

Abstract: One of the sources used by those who accuse Turkey for the Armenian genocide is the English Blue Book which was prepared in 1916 by the English Government War Propaganda Office in order to form a public opinion against German and Ottoman Empires. The book contains some materials about the Armenian relocation in the Ottoman Empire put into practice in 1915. It consists mainly in missionary sayings and some press news which are second or third degree testimonies value.

Key Words: The Blue Book, English propaganda, Missionaries, Armenians, Ottoman Administration.

Giriş

Ermeni Meselesi, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasi gündeminde bir sorun olarak ortaya çıkmış, zamanla Batı diplomasisinin de bir malzemesi haline gelerek uluslararası bir boyut kazanmıştır. Özellikle 1915 yılında gerçekleştirilen tehcir olayı sonuçları itibarıyla hala tartışılmakta ve uluslararası arenada sözde soykırım tartışmaları çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin önüne siyasi bir engel olarak çıkmaktadır. Peki, sözde Ermeni soykırımını savunanların temel dayanakları nelerdir? Bunlar; Alman Papaz Lepsius ve eserleri, James Bryce ve İngiliz Mavi Kitap'ı, Aram

Andonyan'ın bir Osmanlı görevlisine attığı anılar ile Amerika'nın o dönemki İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun anılarıdır. Bu dört kaynak sözde soykırımı savunanların vazgeçemedikleri başvuru kaynaklarıdır. Bizim burada irdelemeye çalışacağımız konu, Ermeni Meselesi'nde sözde soykırımı savunanlarca temel kaynak olarak itibar edilen bu dört kaynaktan İngiliz Mavi Kitap'ının kritiği olacaktır. Bu kitap, Ermeni Meselesi'yle ilgili yazılmış olan eserlerin çoğunun dayanak noktasını teşkil etmekte ve hâlâ güncelliğini korumaktadır. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Propaganda Ofisi tarafından James Bryce ve Arnold Toynbee'ye hazırlanan bu kitap Türkleri, Ermeni tehcirinin yaşandığı dönemdeki olaylar konusunda adeta mahkûm etmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Yönelik İngiliz Propagandası

Mavi Kitap'la ilgili mülahazalara geçmeden önce İngilizlerin I. Cihan Harbi'ndeki propaganda faaliyetlerine değinmek yerinde olur. İngilizler için savaş dönemindeki propaganda faaliyetleri, İttifak devletlerini dünya kamuoyu önünde haksız göstermenin bir aracı olarak kullanılmıştır. İngilizler bu maksatla 1914'te başkanlığını C. F. Mastermann'ın yaptığı, Savaş Propaganda Ofisi'ni Wellington House'da kurdular. Bu propaganda evinin amaçları; Düşmanı dünya kamuoyu önünde kötü göstermek ve ABD'yi hem kamuoyu bakımından hem de savaş gücü bakımından İngiltere'nin yanına çekmekti.¹ Propaganda evinin Osmanlı'ya yönelik amaçları da vardı. İngilizler, müttefiki Fransa ve Rusya ile Orta Doğu'nun savaş sonrasında kendi aralarında paylaşılması için anlaşmışlardı. Bu arada dünyayı Osmanlı yönetiminin bir felaket olduğuna ve Türklerin egemenliklerindeki topraklarda zalim birer tiran olarak hüküm sürdüklerine inandırmak, bu topraklarda Avrupa kolonileşmesini (paylaşımını) daha da kolaylaştıracaktı. Amerika'da dikkatleri çeken bir diğer sorun da Rusların Yahudi düşmanlığıydı. İngilizler, Rusların bu yönünün müttefikler ve Amerika arasındaki iyi ilişkileri bozacağından korkuyordu. Rusya'nın Yahudi düşmanlığına karşı yapılabilecek bir şey yoktu. Bunun yerine manşetlerde Ruslarınkinden çok daha korkunç bir canavarı yaratmayı planladılar ve bu canavar da Osmanlı oldu.² İngilizlerin bütün bu amaçlarını yerine getirebilmeleri için dünya kamuoyunu etkileyebilecek bir bahane bulmaları gerekiyordu. Bu bahane de Ermeniler oldu. Propaganda aracı olarak Ermenilerin seçilmesi sadece Osmanlıların 1915'te Ermenileri tehcire tabi tutması değildi. Bilindiği gibi Ermeniler, XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası gündemde yer edinmişlerdi. Gerek itilaf devletlerinin çıkarları, gerek misyoner faaliyetleri ve gerekse Avrupa basını tarafından Türkler karşısında zulme uğramış olarak tanıtılan Ermeniler, dünya kamuoyunda sempati ile yaklaşılacak bir topluluk olarak kabul görmeye başlamışlardı. İngilizler açısından doğal olarak Ermenilerin bu yönünün kullanılması propaganda için daha etkili olurdu.

1 Justin McCarthy, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", Türkler, Cilt XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 469-470; Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ed: Hasan Celal Güzel, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, ss. 15-17; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Lefkoşa: Rüstem Yayınları, 2001, s. 69; Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ankara: Kim Yayınları, 2004, ss. 36-49.

2 Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", s. 18; Türkkaya Ataöv, *Mavi Kitaba Yanıt*, İstanbul: İleri Yayınları, 2006, s. 51.

İngiliz Hükümeti, propaganda ofisinde Osmanlı topraklarında yapılacak faaliyetlerin sorumluluğunu Arnold J. Toynbee'ye vermiştir. Toynbee'nin sorumluluk alanları Osmanlı İmparatorluğu, Mezopotamya, Arabistan ve Mısır'dır.³ İngilizler bu bölgelerde Türklere yönelik propaganda faaliyetlerinde; Türklerin yönettikleri yerleri harabeye çevirdiği, kendi inançları dışındakilerden nefret ettikleri, Hıristiyanlara insanlık dışı muamelelerde buldukları temalarını işlemişlerdir.⁴ Propaganda araçları vasıtasıyla dünya gündeminde devamlı bu konuların işlenmesi İngilizlerin, Osmanlı üzerindeki emellerini meşrulaştırmasının zeminini oluşturmuştur. Bu maksatla yayınlanan broşür, kitap, dergi yayınlarının sayısının milyonlarca⁵ olduğu göz önünde bulundurulursa, Osmanlı'nın gerçekten de geniş kapsamlı menfi bir propagandanın kurbanı olduğunu söyleyebiliriz.

Wellington Evi'nin propaganda yayınlarının en ünlülerinden birisi James Bryce ve Arnold Toynbee'nin hazırladığı Mavi Kitap'tır. Bryce'in bu iş için seçilmesinin en önemli sebebi, Amerikan kamuoyundaki saygınlığı ve Türkler aleyhine olan düşünceleridir.⁶ Şüphesiz ki Türkler hakkında olumsuz düşüncelere sahip birisinin propaganda kitabı yazmak için seçilmesi İngilizler açısından uygun bir davranıştır. Görünüşte Lord Bryce'a ait olan propaganda eserinin içeriği, Türklerin Ermenilere yaptığı sözde mezalimlerin şahitlerinin ifadelerinden oluşmaktadır. Oldukça hacimli olan bu eser, 150 adet sözde katliam belgelerinden oluşmaktadır.

James Bryce-Arnold J. Toynbee işbirliğiyle hazırlanan Mavi Kitap, güvenilir olmayan kaynaklardan toplanmış ve anonim raporlara göre hazırlanmıştır.⁷ Bu kitabın içindeki bütün referanslar, Tiflis'te yayımlanan Horizon, Marsilya'da yayınlanan Armenia, Londra'da yayınlanan Ararat ve New York'ta yayımlanan Gotehmag isimli Ermeni gazeteleri ile misyonerlerden aldıkları bilgileri nakleden Amerika'daki Ermeni Mezalimi Komitesi'dir. Ayrıca bu kitaptaki bir tehcir haritasında, tehcire tabi tutulmayan İstanbul ve İzmir Ermenilerinin de göç ettirildiği belirtilmiştir.⁸ Hâlbuki Osmanlı Devleti, başta İstanbul olmak üzere birçok batı bölgesini tehcir kapsamı dışında tutmuştur.

James Bryce'in Önsözü

İlk baskısı 1916 yılında yapılan ve Ermenilerin zulme uğramışlığını kullanarak Amerikan kamuoyunu İngilizler lehine çevirmeyi amaçlayan Mavi Kitap, içerdiği kaynaklar açısından ilmi tarihçiliğin kıstasları itibarıyla ikinci elden kaynaklar

3 Hikmet Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, TÜBA Akademik Forumu, No: 34, Ankara: Reform Matbaacılık, 2005, s. 31.

4 Justin McCarthy, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", 472; Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", ss. 19-21.

5 Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", s. 16; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 68.

6 Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", s. 22; Ahmed Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi*, Çev: Cengiz Aydın, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2001, ss. 102-103.

7 Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", s. 23.

8 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 71; Ahmed Akgündüz, Said Öztürk ve Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2008, ss. 210-211.

niteliğine sahiptir. Buna karşın sözde soykırımı savunanlar tarafından Mavi Kitap'ta kullanılan misyonerlerin anlatıları, çeşitli gazetelerde yayımlanan yazılar ve isimsiz mektuplar ısrarla birinci elden belgeler olarak değerlendirilmekte ve dünya kamuoyuna sunulmaktadır.

James Bryce'in Mavi Kitap'a yazdığı önsözde⁹ belirttiği gibi, Mavi Kitap'taki anlatıların sahiplerinin çoğunun isimleri 1916'daki ilk baskıda yer almamıştır. Bu durumu James Bryce, kaynak kişilerin, Osmanlı yetkilileri tarafından öldürülme ihtimaline karşı can güvenliği açısından gizli tutulduğu şeklinde açıklamaktadır.¹⁰ Can güvenliği kaygısı Bryce'a göre Osmanlı topraklarında olmayan tanıklar için bile geçerlidir. Aynı kanaatte olan Arnold Toynbee de şahitlerin hatta şahitlerin gönderdiği mektuplardaki ismi geçen şahısların ve yer isimlerinin çıkartılmasının can güvenliği açısından zorunluluk olduğunu belirtmiştir.¹¹ Çelişkili olan nokta ilk baskıda yani 1916 yılında yayımlanan nüshada gizlenen tanıkların isim listesi anlaşılan o ki, kitabın inandırıcılığı artsın düşüncesiyle aynı yıl yayımlanmıştır. Aynı yıl içinde ne değişmiştir de ismi gizlenen şahısların can güvenliği gerekçesi ortadan kalkmıştır? Böylece yukarıda belirtilen *can güvenliği* savı inandırıcılığını yitirmiştir.

James Bryce'in dikkat çektiği hususlardan birisi, Ermeni tehciri ve Ermeni olayları ile ilgili haberlerin, bilgi ve belgelerin Osmanlı Devleti tarafından sıkı bir sansüre tabi tutulduğu iddiasıdır.¹² Dolayısıyla Mavi Kitap'ta kullanılan kaynaklar bu sıkı sansürden kurtulabilen kaynaklardır. Bundan dolayı gerçekliği/inandırıcılığı tartışılmaz kaynaklardır. I. Dünya Savaşı ortamında birçok cephede aynı anda mücadele vermek zorunda kalan ve müttefiklerinden de gerektiği gibi destek alamayan Osmanlı Devleti yöneticilerinin yaşadıkları zorluklarla mücadele ederken bir de bu sansür işiyle uğraşmaları pek inandırıcı değil. Ayrıca sansürleme olayının Osmanlı hükümetince 1915 yılının ilk dönemlerinde uygulanabildiğinin ve raporların bundan sonraki süreçte arttığının belirtilmesi James Bryce'in açmazlarından birisini oluşturmaktadır.

James Bryce'a göre Mavi Kitap'ta yer alan kaynakların büyük bir bölümü tarafsızdır. Tarafli olabilecek birkaç kaynak vardır onlar da tarafsız kaynakların gerçekleriyle uyum içindedir.¹³ Bu hükümden anlaşılan, James Bryce'a göre herhangi bir kaynağın Ermeni olayları hakkındaki gelişmeleri aktarmada tarafsız olması için Hıristiyan Misyoneri olması yeterlidir. Çünkü Mavi Kitap'taki hikâyelerin çoğu bu misyonerler tarafından yazılmıştır. Bryce'in güvenilirlik/tarafsızlık ölçütü olarak nitelediği misyonerlerin tarafsızlık kimliklerinin ölçütü nedir? James Bryce'a göre Mavi Kitap'taki tanıkların kişilikleri ve mevkileri onlara güven duymak için yeterlidir. Ayrıca tanıkların olayları uydurması ve çarpıtması için akla uygun hiçbir gerekçeleri yoktur. "*Çünkü bu kişiler, ya ulusal,*

9 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, Çev: Ahmet Güner, İstanbul: Pencere Yayınları, 2005, ss. 111-120.

10 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 112.

11 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 133-136.

12 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 105.

13 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 112.

maddi ya da şahsi hiçbir çıkarı olmayan tarafsız ülkelerin ya da Almanya'nın vatandaşlarıdır."¹⁴ Buradaki tarafsız ülkenin vatandaşlarından kastedilen yine misyonerlerdir. Bu misyonerlerin çoğu Amerikan Protestan misyoneridir ve tarafsız olmaları beklenemez. Çünkü bu misyonerler Osmanlı topraklarına ayak bastıkları andan itibaren azınlıklar arasında Protestanlık propagandasının yanı sıra milliyetçilik fikirlerini yayma, Osmanlı yönetimine karşı özellikle Ermenileri isyana teşvik etme gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁵ Ayrıca çıkarı olmayan tarafsız ülke olarak nitelenen ABD, bir yıl sonra İngiltere lehine savaşa girerek ne kadar tarafsız olduğunu göstermiş ve Bryce'ın tarafsız ülke savını çürütmüştür.

James Bryce, Mavi Kitap'a yazdığı 10 sayfalık önsözün büyük bir kısmında belge olarak nitelendirdiği kaynakların güvenilirliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Bryce'ın aşağıya aldığımız ifadeleri, Mavi Kitap'ta toplanan anlatıların gerçek belge niteliğine sahip olduğunu okuyucuların zihnine ısrarla yerleştirmeyi amaç edindiğini göstermektedir:

"Bu delillerin tamamına yakını ilk el şahitlerden gelmektedir."¹⁶

"Temel gerçekler, birbirinden farklı ve bağımsız kaynaklardan gelen kanıtlara dayanır."¹⁷

"En hayret verici ve korkunç ifadelerin çok sayıda güvenilir, tarafsız tanıktan geldiğini özellikle belirtmek gerekir."¹⁸

"Belki de en korkuncu konvoylarla birlikte yürümeye zorlanan ve bebeklerini yollarda doğurmak zorunda kalan hamile kadınların çektiği acıydı. İkinci el Alman kaynağı olan 12 numaralı belge bu vakalardan bahseder."¹⁹

"Birbirinden bağımsız kanıtların her biri diğer kanıtları destekler niteliktedir."²⁰

"...burada yayınlanan belgelerin hemen hemen hepsi en iyi tarihi kanıtlardır."²¹

14 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 112-113.

15 Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım -Ermeni Olaylarının İcyüzü-*, Haz: Tahsin Yıldırım, İstanbul: Selis Kitaplar, 2003, ss. 127-128; Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerine Üzerine Bir İnceleme", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt VII, Sayı: 1/2005, ss. 175-196; Gülbadi Alan, "Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni İsyancıları ve Amerikan Board Misyonerleri 1875-1918", Ermeni Araştırmaları II. Uluslararası Kongresi, 29-30 Mayıs 2004, Cilt I, Ankara: ASAM Yayınları, 2007, ss. 505-522; Dilşen İnce Erdoğan, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni İsyancılarının Çıkmasındaki Etkileri", IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu 16-17 Ekim 2003 Elazığ, Ed: Orhan Kılıç ve Mehmet Çevik, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2004, ss. 293-306.

16 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 113.

17 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 113.

18 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 116.

19 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 117.

20 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 118.

21 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 118.

“...farklı gözlemciler tarafından anlatılan olaylar uyum içindedir, belli başlı gerçekler hep tekrarlanır.”²²

Önsözün başka bir yerinde bu derlemenin tarihsel araştırmanın ruhuna uygun olduğundan bahseden ve bilimselliğe vurgu yapan Bryce’in, en çarpıcı ve etkileyici gerçekleri ikinci el kaynaklara dayandırması bir çelişkidir. Ayrıca zikredilen bu ifadeler misyoner anlatılarının, bazı gazete haberlerinin ve bir kısım önde gelen Ermenilerin mektup ve sözde şahitliklerinin belge olarak nitelenip, inandırıcılığının devamlı olarak vurgulanması, kitabın gerçekleri açıklamaktan daha başka amaçlarla hazırlandığını ortaya koymaktadır.

James Bryce, Mavi Kitap’a yazdığı önsözde kitabın yazılış amaçları hakkında küçük bir ayrıntı aktarmaktadır. James Bryce’a göre *Kesinleşmiş gerçeklerin kayda geçirilmesi, yalnız gelecekteki tarihçiler için değil, olaylar hafızalarda hâlâ tazeyken savaştan ülkelerinin kamuoylarını -sanırım buna tarafsız ülke halklarını da ekleyebilirim- savaştan sonra Ortadoğu’da zorunlu hale gelecek siyasi bir çözüm için yol gösterici olması amacıyla, Küçük Asya ve Ermenistan’da olanlar hakkında bilgilendirmek için de gereklidir.*²³ Bryce’in burada kastettiği hususlardan birisi muhtemel bir Osmanlı yenilgisi sonucunda Anadolu topraklarının ne şekilde paylaşılacağı konusunda bir dayanak noktası oluşturmaktır. Ayrıca tarafsız ülkelerin kamuoylarını vurgulaması ise ABD kamuoyu ve siyasilerinin dikkatini Ön Asya ve Ortadoğu’ya çekmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Bryce’in bu kaygıları Mavi Kitap’ın, gerçekleri belirtmekten ziyade çeşitli ülke kamuoylarını İngiltere lehine çevirmek ve olası siyasi gelişmelere İngiliz çıkarları doğrultusunda rehberlik etmektir.

Arnold J. Toynbee’nin Önsözü

Editör olarak Mavi Kitap’a önsöz yazan Arnold J. Toynbee, yukarıda irdelemeye çalıştığımız James Bryce ile aynı paralelde cümleler sarf etmiş ve kitabın inandırıcılığını kanıtlamak adına kendince tahliller yapmıştır. Toynbee’ye göre Mavi Kitap’taki belgeler aşağıdaki niteliklere sahiptir:

- a- Bazı şahitler Ortadoğu’nun yerli halklarından olan Ermeniler ve Nasturilerdir.
- b- Tanıkların büyük çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu’nda ya da İran’ın Azerbaycan vilayetinde ikamet eden yabancılardır.
- c- Yabancı tanıkların tamamına yakını Avrupalı ve Amerikalı *tarafsız ülke* vatandaşlarıdır. Burada kastedilenler misyonerlerdir ve Toynbee’ye göre bu misyonerlere *tam bir güven göstermemek için hiçbir neden yoktur.*²⁴ Çünkü bunlar Hıristiyan’dır.

22 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 118-119.

23 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 106, 111.

24 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 132.

d- Tanıkların az bir bölümü ise Türkiye'nin müttefiki olan ülkelerin vatandaşlarıdır. Toynbee'ye göre en önemli tanıklar bu son maddede belirtilenlerdir.

Toynbee'ye göre yukarıda belirtilen tanıkların aktardıkları bilgilerle oluşan Mavi Kitap'ın belgeleri güvenilir ve gerçeği yansıtmaktadır. Toynbee konuyla ilgili düşüncesini şu ifadelerle belirtir: "Editör, burada yayımlanan belgelerin doğruluğundan emindir. Hiç şüphesiz yanlışlar vardır, fakat Editör bunların arkasında kötü niyet olmadığına ve bu yanlışların asıl gerçeği değiştirmeyecek detaylarla ilgili olduğuna kanidir."²⁵ Daha sonraki dönemlerde hatırı sayılır bir tarihçi olarak ün salacak olan Arnold J. Toynbee'nin çeşitli insanların anlatılarına dayanan ve belge olarak nitelendirilen ancak tarihsel literatürde ikinci el kaynak olarak değerlendirilen kaynaklar hakkında kesin cümleler kullanması pek gerçekçi görünmemektedir. Toynbee kendisiyle çelişmesine rağmen bu cümleleri eserin inandırıcılığını arttırmak için kullanmıştır. Bunun yanı sıra birinci cümlede belgelerin doğruluğundan emin olduğunu belirtmesine rağmen hemen takip eden cümlede *hiç şüphesiz yanlışlar vardır* demesi apaçık bir çelişkidir. Ayrıca bu belgelerin bazısında yanlışların olduğunu kabul eden Toynbee'nin bu yanlışlıkların arkasında kötü bir niyet olmadığına kanaat getirmesi tuhaf bir mantığa sığınma olarak değerlendirilmelidir.

Toynbee'nin yukarıda belirttiğimiz kaynaklarıyla ilgili olarak değerlendirme yapmak gerekirse, I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf devletlerini destekleyen Ermenilerin ve Nasturilerin şahitliklerinin tarafsız olduğu kanısında olmak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Mavi Kitap'ın içeriğinin büyük kısmını oluşturan misyonerlerin tarafsız olduğunu düşünmek/söylemek de gerçeklerle bağdaşmaz. Misyonerlerin Osmanlı topraklarında azınlıklara yönelik yaptıkları zararlı faaliyetler ve bunların Osmanlı hakkındaki düşünceleri/eylemleri tarafsızlıklarına gölge düşürmüştür. Toynbee'nin en önemli tanıklar olarak nitelendirdiği Alman kaynaklarının temelinde yine misyonerler yer almaktadır. Toynbee'ye göre bu tanıkların *Ermeniler lehinde, Türklerin karşısında yanlı bir tutum izlemiş olması beklenemez*.²⁶ Ermeni Meselesi ile ilgilenen Alman misyonerlerden en önde geleni Papaz Lepsius'tur. Papaz Lepsius'un Ermeni olaylarına ilgi duymaya başlaması 1890'lı yıllara dayanmaktadır. Bilindiği üzere bu yıllarda Osmanlı topraklarında Ermeni isyanları en sıcak günlerini yaşamaktadır ve dış basında olayların yansımaları Türkler aleyhinedir. Bu yıllarda Ermenilere yardım etmek amacıyla vakıf kuran Papaz Lepsius, Avrupa kamuoyunda, sık sık Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin zulme uğradığını çeşitli broşürlerle dile getirmiştir.²⁷ Lepsius'un amacı bellidir; Türkler aleyhine propaganda yapmak, Ermeni ihtilal çetelerine maddi ve manevi yardım sağlamak, onların isyanlarının meşruluk zeminini oluşturmak ve Batı kamuoyunda Ermenilere karşı var olan sempatiyi pekiştirmek. Bir ara Türkiye'ye de gelen Lepsius, Ermeni olaylarıyla ilgili düşüncelerini yayınladığı eserlerden birinde şöyle dile getirmektedir: "*Ölümler, kazığa vurulanlar, kızartılanlar, kilisede*

25 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 131.

26 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 131.

27 Ramazan Çalık, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Dönemi'nde Ermeni Olayları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, ss. 165-166; Mustafa Çolak, "*Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahriyatı: Johannes Lepsius Örneği*", Belleten Dergisi, Cilt: LXVI, Sayı: 247, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, ss. 971-973.

yakılanlar, asılanlar, gömülenler var hem de binlerce."²⁸ Zikredilen bu ifadenin, Türklere karşı olan/oluşturulan nefret duygusunun, Batı zihninde had safhaya çıkmasına yardımcı olduğu şüphesizdir. Ayrıca 'Kızartılanlar' ve 'Kilisede yakılanlar' gibi ifadeler de insanları galeyana getirmenin en kestirme ve en etkili yolu olarak karşımıza çıkıyor.

I. Cihan Harbi esnasında Ermeni sempatanlığına devam eden Lepsius, 1915'teki tehcir olayları hakkında **Almanya ve Ermenistan 1914-1918: Toplu Diplomatik Belgeler** adlı bir eser yazmıştır. Lepsius bu eserinde, Ermeniler lehine olan belgeleri kullandığı gibi bazı belgelerde de tahrifat yapmıştır. Bu tahrifatla ilgili bir çalışma yapan tarihçi Mustafa Çolak üzerinde oynama yapılan belgeleri orijinalleriyle birlikte yayımlamıştır. Bu tahrifatlardan birini ve kanaatimce en dikkat çekenini burada aktarmak faydalı olacaktır. Lepsius, eserinin 100. sayfasının sonunda aslı "**Hâlbuki (tehcirin) başka yerlerde ucuz atlatılmadığı, (buralardaki) izlerden anlaşılmaktadır**" bu şekilde olması gereken cümleye "**Ermenilerin kökünü kazımak**"²⁹ tabirini eklemiştir. Asıl cümlelerin ifade ettiği anlam ile eklenen kelimelerin ifade ettiği anlam arasında çok büyük çelişki ve anlam kayması göze çarpmaktadır. Gerçekte tehcir zorlukları anlatılmak istenirken birden bire Lepsius'un maharetiyle cümle, Türk hükümetinin Ermenilerin kökünü kazımak için tehcir kanununu uyguladığı anlamını ifade eder hale gelmiştir. Bu şekildeki tahrifatlar birçok belgede tekrarlanmıştır. Lepsius örneğinde görüldüğü gibi Mavi Kitap'ın en önemli tanıkları olan Alman misyonerlerinin tarafsız ve güvenilir olduğunu belirtmek gerçeklerle bağdaşmayan bir husustur. Özellikle de Papaz Lepsius'un çizgisinde olan Alman misyonerlerin tarafsızlığından bahsetmek mümkün değildir.

Toynbee'nin önsözünde belgelerin güvenilirliği konusunda belirttiği bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Toynbee kendisine gönderilen ve Mavi Kitap'a eklenen belgelerin doğruluğundan o kadar emindir ki, bazı belgelerin kendisine ulaştığında tamamen isimsiz olması, ilk kaynağının bilinmemesi önemli değildir. Önemli olan bu tip belgelerin diğer belgelerin anlattıkları bilgiler doğrultusunda ifadeler içermesidir. Mavi Kitap'taki 150 belgenin 22 tanesi bu şekildedir.³⁰ Toynbee yazarı olmayan bu belgeleri Mavi Kitap'a eklemekten çekinmemiştir. Çünkü Toynbee "bu belgelerin doğruluğundan, diğer belgelerin doğruluğundan emin olduğu kadar emindir."³¹ Ayrıca bu 22 belgenin "en az 11 tanesinin Amerika'nın Ermenistan ve Suriye'ye Yardım Komitesi, tarafsız bir ülkenin yüksek mevkideki vatandaşları, iyi niyetinden şüphe edilmeyen centilmenler tarafından kendisine ulaştırılmış olması"³² Toynbee'ye belgeleri yayınlaması için gerekli dürüstlüğü ve güvenilirliği! sağlamıştır.

28 Ramazan Çalık, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Dönemi'nde Ermeni Olayları*, s. 168.

29 Mustafa Çolak, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği-", s. 980.

30 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 136-137.

31 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 137.

32 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 137.

Mavi Kitap'la İlgili Arnold J. Tonbee'nin Hatıralarındaki Gerçekler

Toynbee, 1967 yılında, yaşamını etkileyen şahıslarla ilgili yazdığı hatıralarında James Bryce'a yer vermiştir. Tabii olarak beraber hazırlamış oldukları Mavi Kitap'a ilişkin değerlendirmeler bu hatıralarda kendine yer bulmuştur. Toynbee hatıralarında Mavi Kitap'la ilgili İngiliz hükümetinin politikasından habersiz olduklarını belirtir. Konuyla ilgili düşünceleri şu şekildedir: "O tarihlerde İngiltere Krallığı Hükümeti'nin bu faaliyetinin arkasında yatan politikardan habersizdim. Sanırım Lord Bryce da öyleydi. Belkide bu bir şanstı. Çünkü eğer gözlerimiz açılsaydı sanırım ne Lord Bryce ne de ben, İngiltere Krallığı Hükümeti'nin yüklediği bu işi yapardık."³³ Toynbee hem kendi adına hem de Bryce adına İngiliz Hükümeti'nin siyasi amaçlarından habersiz olduklarını belirtmekte, eğer haberdar olsalardı Mavi Kitap'ı yazmayacaklarını itiraf etmektedir.

Toynbee, Mavi Kitap'ın yazılış amaçlarını ancak kitap basıldıktan sonra anlamaya başlamıştır. Her şey Rusların, Polonya-Litvanya Bölgesindeki Yahudilere barbarca davranması ile başlamıştır.³⁴ Asıl mesele İngiliz Hükümetinin, Amerika'da siyasi ve ekonomik güç sahibi olan Yahudilerin dikkatlerini Rusların Polonyalı Yahudilere yaptıkları muamelelerden uzak tutarak Amerikan desteğinden mahrum olmamak çabasıdır. İngilizlere karşı Amerikan desteğini kazanmak isteyen Almanlar, zaman kaybetmeden aralarında bir Yahudi'nin de bulunduğu 30 kadar Amerikalı gazeteciyi Rusların Yahudileri katlettiği bölgelere getirdi. Amerikalı gazetecilerin yansıttığı haberler dehşet vericiydi. Bu haberlerden bazı kesitler Londra'ya ulaştığında, Majestelerinin Hükümeti ciddi şekilde durumdan rahatsız olmuştu.³⁵

Toynbee, Almanların İngilizlere karşı harekete geçmesi üzerine İngilizlerin izlediği politikayı şöyle tarif eder: "Majestelerinin Hükümeti Whitehall'da hemen harekete geçilmesi gerektiğini fark etmişti. Düşmanın kendisine sunduğu propaganda silahını Majestelerinin Hükümeti tam zamanında ele geçirdi. Ruslar, toplumları içerisinde yaşayan Yahudilere karşı barbarlıklar yapmaya başladığı anda Türkler de Ermenileri karşılarına almaya başlamışlardı. Rus barbarlığı İngiltere ve Fransa'nın aleyhine olduysa Türklerin yaptıkları da Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın aleyhine olmamış mıydı? Majestelerinin Hükümeti'nin Lord Bryce'dan Türklerin Ermenilere yaptıklarıyla ilgili kitap çıkartmasını istemesinin arkasında yatan sebep Whitehall'da izlenmiş olan bu mantıktı."³⁶ Toynbee'ye göre İngilizler tarafından Mavi Kitap'ın hazırlanmasının sebebi Almanların İngiliz karşıtı propagandalarına aynı silahla yani propagandayla karşılık vermektir. Bu propagandanın malzemesi ise Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilere yönelik uygulamaya koyduğu tehcir kararıdır. Toynbee burada Almanların propagandasına karşı İngilizlerin, Ermenileri propaganda malzemesi olarak kullandığını açıkça belirtmektedir. Tabii olarak bu propagandadan beklenen sonuç ise Amerikan siyasi gücü ve kamuoyunun İngilizler lehine harekete geçmesini sağlamaktır.³⁷

33 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, Çev: Deniz Öktem, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, s. 175.

34 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, s. 176.

35 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, ss. 176-177.

36 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, ss. 177-178.

37 Hikmet Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, ss. 31-32.

Daha sonraki süreçte İngiliz Hükümeti'nin Ermenileri propaganda aracı olarak kullanmasının, Amerika'daki Yahudileri etkilemek ve İtilaf Devletlerine karşı dünya kamuoyunda oluşan kızgınlığı hafifletmek adına bir fiyaskoya dönüştüğünü belirten Toynbee, bu durumu önceden tahmin edememenin tecrübesizlik olduğunu itiraf etmiştir.³⁸

Mavi Kitap'la oluşturulmak istenen propagandanın başarısızlığına vurgu yaparak Majestelerinin Hükümeti'nin hayal kırıklığına uğradığını belirten Toynbee, daha sonra İngiliz Hükümeti'nin Yahudilerle ilgili sorunu çözmek için, Ermenilerin durumu açısından değil de Yahudilerin durumuna bakarak bir çözüm bulmaları gerektiği kararına vardıklarını belirtmektedir. Çözüm yolu ise Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine olanak sağlayacak olan Balfour Deklarasyonu'nun ilan edilmesi olmuştur.³⁹ Böylece Amerikalı Yahudilerin desteğine mazhar olan dolayısıyla da Amerikan Hükümeti'nin desteğini Alan İngiltere, savaşta Almanlar karşısında avantajlı bir konuma geçmiştir.

Toynbee'nin hatıralarında Mavi Kitap'ın hazırlanması için İngiliz Propaganda Ofisi tarafından James Bryce'in niçin seçildiği hakkında ilginç tespitler bulunmaktadır. James Bryce'in İngiliz Hükümeti'nin siyasi amaçlarından haberi olsaydı Mavi Kitap'ı hazırlamayı reddederdi diyen Toynbee, kendisinin de aynı doğrultuda hareket edeceğini ima ederek şöyle devam etmektedir: "Dürüstlüğüyle tanınan bir insandı. Amerikan kaynaklarına ulaşabiliyordu ve Amerika'da kendisine büyük bir saygı duyuluyordu. Ancak sanırım Majestelerinin Hükümeti için daha önemli olan özelliği dürüstlüğü idi. Eminim ki söz konusu kitabın yazılmasının gündeme geldiği dönemde bu işin arkasındaki politik güdünün farkına varmış olsaydım Lord Bryce'in dairesine doğru yürürken çok rahatsızlık hissedirdim."⁴⁰ Bu cümlelerden anlaşıldığı üzere İngilizlerin temel hedefi Amerikan siyasi gücünü kendi lehine çevirmektir. Bunun için hazırlanacak olan ve güya Ermenilere Osmanlı'nın kötü muamelelerini Amerikan kamuoyuna inandırıcı bir şekilde aktaracak olan şahsın Amerika'da dürüstlüğü ile tanınan, saygınlığı olan bir kişi olması gerekiyordu. Bu şahıs Amerika'da daha önceki yıllarda Washington Büyükelçiliği yapmış olan ve Amerikan Tarihi ile ilgili önemli bir eseriyle tanınan James Bryce olmuştur.

Arnold J. Toynbee, hatıralarında 'Bazı Türk Dostlarım' başlığı altında Türkler hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. Burada da Mavi Kitap'tan söz etme gereği duyan Toynbee, şu değerlendirmeleri yapar: "Söz konusu kitabı oluşturan kanıtları bir araya toplayıp sıraya dizmek birkaç ay boyunca bütün mesaimi almıştı. Kitap basıldıktan sonra içeriğini aklımdan çıkartamadım. Olayların bazı yönleri bilgilendiriciydi. (...) Ermenilerin yerli Türk komşuları tarafından böylesi bir muameleye tabi tutulmadıkları açıkça ortadaydı. Bu komşular olayların büyük kısmını pasif bir şekilde izlemişlerdi. (Tabii ki bu da oldukça kötüydü). Birkaç olayda yerli Türklerin, Ermeni dostlarına yardım etmek üzere ellerinden geleni yaptıklarına dair kanıtlar da vardı. İstanbul Hükümeti'nin emirleriyle Ermeniler yurt dışına çıkartılmıştı. Aslında yerli insanlarla bağlantıları olmayan jandarmalar

38 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, ss. 178-179.

39 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, s. 179-180.

40 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, s. 180.

ve askerler bu emirleri yerine getirmişlerdi.”⁴¹ Toynbee açık açık Müslüman ahalinin komşuları olan Ermenilere kötü muamele etmediklerini belirtmektedir. Tehcir uygulamasını Osmanlı Hükümeti'ne bağlı güvenlik güçlerinin yaptığını belirten Toynbee'nin Ermenilere karşı sadece sürgün olaylarının gerçekleştirildiğini aktarır, askerlerin katliam ya da kıyım yaptığını dair herhangi bir ifade kullanmaması sonraki zamanlarda olaylara tarafsız yaklaşıma çalıştığını göstermektedir.

Hatıralarında, Ermenilerin Osmanlı'ya karşı olan siyasi emellerine ve Ermeni tehciri ile ilgili düşüncelere yer veren Toynbee daha sonraki yıllarda, Mavi Kitap'ı hazırladığı döneme ait fikirlerinden sıyrıldığını hissettirmektedir: “Dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki o da şudur: Üç kişinin kurduğu hükümetin Osmanlı'daki Ermenilere yaptığı muamelede öne sürdüğü sebepler kişisel değil, siyasi idi. Rusya ile Türkler arasında 1877-1878 yıllarında meydana gelen savaştan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeydoğusunda yaşayan Ermeni toplumu siyasi ideallerinin peşine düşmüşlerdi. Anadolu'nun batısında yaşayan Yunanlılar gibi Ermeniler de bir gün Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendilerine bir devlet kurabilecekleri ümidini taşımışlardı. Yunanlıların ve Ermenilerin siyasal amaçlarının meşruiyeti yoktu. Çünkü her iki grup da Türkler arasında azınlıktaydı. İstekleriyle Türk İmparatorluğu'nu bölmeyi amaçlıyorlardı. Yalnız bu amaçları, Türk halkına ciddi haksızlıklar yapılmadan gerçekleştirilemezdi. Ruslar, Kafkaslara saldırdıkları zaman Türkleri yenerek Türkiye'nin kuzeydoğusunu başarılı bir şekilde işgal etmişlerdi. Türkler de ondan sonra Birinci Dünya Savaşı'na katılmış ve böylelikle Ermeni sorunu ülkenin önemli bir problemi haline gelmişti. Türk yetkilileri yerli Ermeni toplumunun Rus istilacılar için 'beşinci kol' olarak çalışabileceğini keşfetmişlerdi. Bu nedenle de Ermenileri savaş bölgesinden çıkartma kararı aldılar. Bu da bir güvenlik önlemi olarak değerlendirilebilir. Benzer koşullar altında başka hükümetler benzer kararlar almışlardır.”⁴² Bu ifadeler bize Ermenilerin siyasi emellerini, Osmanlı'yı parçalamaya yönelik düşüncelerini, siyasi emellerinin meşruiyetinin olmadığını çünkü nüfus açısından azınlıkta olduklarını, bir Rus-Türk savaşında Ermenilerin Rusların saflarında yer alacaklarını/aldıklarını dolayısıyla tehcir kararının güvenlik açısından bir gereklilik olduğunu göstermektedir. Toynbee, daha sonraki yıllarda bir Ermeni bayanın Mavi Kitap'ın propaganda amaçlı olup olmadığını sorduğu mektubuna şöyle cevap vermiştir: “1 Mart tarihli mektubunuzu aldım. İngiliz Hükümetinin, Lord Bryce'tan resmi bir rapor (The Blue Book) oluşturmasını istemesindeki sebebin propaganda olduğu doğrudur.”⁴³ Toynbee, hatıralarında, Mavi Kitap'ın bir propaganda kitabı olduğunu dolaylı yollardan anlatırken bu mektubunda direkt olarak ifade etmekten çekinmemiştir.

Peki, Bryce ile birlikte Türkleri ağır bir şekilde itham eden Mavi Kitap'ı hazırlayan Arnold J. Toynbee ne olmuştur da bu düşüncelerinden sıyrılarak Mavi Kitap'ı eleştirmiş, bir anlamda Türklerin İngiliz kamuoyu karşısında savunusunu yapmıştır? Anadolu'nun Türklere layık olmadığını ve geldikleri yere geri gitmeleri

41 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, s. 282; Ahmed Akgündüz, Said Öztürk ve Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, s. 212.

42 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, s. 283; Ahmed Akgündüz, Said Öztürk ve Recep Kara, *Sorularla Ermeni Meselesi*, s. 214.

43 Hikmet Özdemir, *Arnold Toynbee'nin Ermeni Sorununa Bakışı*, s. 17.

gerektiğini düşünen mutaassıp bir Hıristiyan aile ortamında yetişen Toynbee, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türklerle tanışma fırsatı bulamamıştır. Dolayısıyla kendisine sunulan tek taraflı bilgilerle beslenmiştir. Toynbee'nin fikirlerinin değişmesine sebep olan süreç, I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'de Ali Rıza Bey'den Türkçe öğrenmeye başlamasıyla gelişmiş ve Türkiye ziyaretiyle devam etmiştir. Toynbee, Türkiye'ye ilk geldiğinde Mavi Kitap'tan dolayı tepki de almıştır. Ancak Manchester Guardian'ın muhabiri olarak Türk-Yunan Savaşı'nı gözlemleyen Toynbee, Yalova'nın işgali sırasında Yunanlılar ve Ermenilerin birlikte Türk toplumunu katlettiğini gözlemlemiş ve bu gözlemlerini İngiliz kamuoyuna sunmuştur.⁴⁴ Bundan sonra Toynbee'nin Türkler hakkındaki fikirleri müspet olarak değişmeye başlamıştır.

Mavi Kitap'a Yönelik Eleştiriler

Mavi Kitap, yayımlandığı dönemden itibaren az da olsa Batılı bazı yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Bunlardan birisi eserini 1917'de yazan Edgar Granville'dir. E. Granville, Ermeni meselesi ile ilgili yayımlanan kitapların o dönemde genellikle sorunun temeline inmediğini zikretmektedir. Mavi Kitap'la ilgili değerlendirmesinde ise bu eserin Ermeni meselesinin çözümüne herhangi bir katkı yapmadığının altını çizmektedir.⁴⁵ Mavi Kitap hakkında Georges de Maleville'nin tespitleri de aynı minval üzeredir. Maleville'ye göre Ermeni olaylarıyla ilgili Mavi Kitap'ın ortaya koyduğu tanıklık geniş bir incelemeye gerek kalmaksızın dışta tutulabilir.⁴⁶ Ermeni Meselesi'nde delillerin birçoğunun yalan olduğu konusunda J. McCarthy'nin bir makalesindeki değerlendirmesi de aynı doğrultudadır. "*Ermeni davası savunucularının tarihi olayları saptırmasını söylediklerinde değil, ama söylemediklerinde aramalıyız. Güvendikleri çoğu delilin yalan olduğunu, çünkü bütün bunların I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Propaganda Ofisi tarafından üretildiğini itiraf etmezler.*"⁴⁷ Bu yalan delillerden birisi de Bryce'in Toynbee ile birlikte hazırladığı Mavi Kitap'tır. Modern Türkiye tarihi ile ilgili önemli çalışmalarıyla tanınan İngiliz tarihçi Andrew Mango'ya göre tamamen propaganda maksatlı olan Mavi Kitap, tek taraflı hazırlanmıştır. Dolayısıyla 'tek taraflı olan bir şey önemli olamaz.'⁴⁸

Mavi Kitap'ta Yer Alan Genel Tanımlamalar ve Van Vilayeti ile İlgili Anlatıların Kritiği

İlk olarak değinmemiz gereken husus şudur ki, Mavi Kitap'ta aktarılan ve 150 adet olup, belge/rapor olarak nitelenen kaynakları biz anlatı/hikâye olarak adlandıracamız. Çünkü zikredilen kaynakların ortak özelliği ikinci, üçüncü şahısların ifadelerine, misyonerlerin gözlemlerine ve bazı gazete haberlerine dayanmaktadır. Bunları tarihin malzemesi olarak birincil kaynaklar sınıfında değerlendirmek mümkün değildir. Sözde belgelerin sunumuna başlarken 'Genel

44 Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tanıdıklarım*, ss. 284-288.

45 Edgar Granville, *Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları*, Çev: Orhan Arıman, Ankara: Yarı Yayınları, 1967, s. 51.

46 Georges de Maleville, *Sözde Ermeni Trajedisi*, Çev: Galip Üstün, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1991, s. 63.

47 Justin McCarthy, "*Bırakın Tarihçiler Karar Versin*", Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2/2001, Ankara: ASAM Yayınları, 2001, ss. 122-123.

48 Enis Şahin, "*Bir Ermeni Propaganda Klasiği: Mavi Kitap (Blue Book)*", 2023 Aylık Dergi, Sayı: 48/2005, s. 18.

Tanımlamalar' adı altında bir kez daha belgelerin güvenilirliğine değinen editörler, ilk paragrafta "Bu kişilerin tanıklıkları ilk elden verilen ifadelerdir; ama her bir ifade o kişinin bulunduğu bölgeyle sınırlıdır."⁴⁹ derken kaynakların birinci derecede şahitliklerinden söz etmektedir. Ancak takip eden paragrafta ise "Elimizdeki çoğu delilin aksine, bu ön belgelerin büyük kısmı dolaylı yollardan edinilmiş bilgilere dayanır; fakat burada söylenen her şey doğrudan şahitler tarafından ayrıntılarıyla teyit edilmiştir. Bu teyit özellikle en şaşırtıcı ve en korkunç gerçekler için geçerlidir."⁵⁰ denilmektedir. İlk olarak belirtmemiz gereken husus şudur ki, '*en şaşırtıcı ve en korkunç gerçekler*'in dolaylı yollardan edinilmiş bilgilere/duyumlara dayandırılması editörlerin ve Mavi Kitap'ın gerçekleri ne kadar yansıtabileceğini bize göstermektedir. Ayrıca dolaylı yoldan elde edilen bilgilerin güvenilirliğini anlatmaya çalışan editörlerin olayları birebir yaşayıp dolaylı kişilere aktardığı farz edilen şahıslar hakkında da "fakat burada söylenen her şey doğrudan şahitler tarafından ayrıntılarıyla teyit edilmiştir." diyerek bir bakıma olayların ve kişilerin gerçekliğini/doğruluğunu ispat etmeye çalışmaları bir çelişkidir. Burada editörler sözde olaylara ilk şahit olan kişiler ile sanki yüz yüze görüşmüş imajı vermektedirler. Hâlbuki zaten bu ifadelerin dolaylı şahıslar tarafından kendilerine ileildiğini kabul etmektedirler.

Mavi Kitap'taki birinci anlatıda Ermeniler için "...bazı önemli kasabalarda ve Van'da direniş gösteren, daha da ötesi Van'ı ele geçiren Ermenilerin olası yeni başarılar göstermesi durumunda hâsıl olmasından korkuluyor."⁵¹ denilerek asıl tehlikenin Ermenilerin kazanacağı olası başarılar olduğu vurgulanıyor. Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyanından ve başarılarından bahsedilirken, anlatının devamında "Türkler Ermenilere karşı aldıkları dehşet verici tedbirlerin tek nedeni olarak bağımsız bir yönetim kurmak isteyen Ermenilerin bu ayaklanmasını gösteriyor."⁵² ifadesi kullanılmaktadır. Böylece Ermenilerin isyanları normal bir hareket olarak değerlendirilirken Osmanlı Devleti'nin bu isyanlara tedbir alması dehşet verici olarak değerlendirilmektedir. Bunların mantığına göre Ermenilerin isyan etmesi normal bir davranış iken Osmanlı'nın karşılık vermesi kötü bir harekettir. Birinci anlatının ihtiva ettiği çarpıtmalardan birisi "...İstanbul'a güçlükle ulaşmayı başaran raporlar Ermeni nüfusun hiçbir kesiminin bu uygulamadan muaf tutulmadığını daha yeni yeni gösteriyor."⁵³ şeklinde verilen bilgidir. Osmanlı belgelerini incelediğimiz zaman hasta ve a'ma Ermeni ailelerin, Katolik ve Protestan Ermenilerin, askerler ve ailelerinin, devlet memurlarının, tüccarların, Duyun-ı Umumiye görevlisi Ermenilerin, Ermeni mebus ve ailelerinin, yetim çocukların ve dul kadınların sevke tabi tutulmadıklarını görüyoruz.⁵⁴ Birinci anlatının devamında Bursa'da

49 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 141.

50 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 141.

51 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 142.

52 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 142.

53 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 142-143.

54 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, Haz: Heyet, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 9-10, 52, 56, 70, 75, 76, 79, 80, 89; Davut Kılıç, "1915'te Sevk ve İskân Edilmeyen Ermeniler", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Sayı: 38/2003, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2003, ss. 110-114.

polislerin Ermeni evlerinde arama yapması anlatılırken “Polisler, İstanbul’dan gönderilen sürgün listesinde adı olan Ermenilerin evlerine gece yarısı ani baskınlar yapmışlar. Erkeklerin hepsi o anda tutuklanmış. ...Bu aramalar sırasında yerlerdeki halılar parçalanmış, duvardaki perdeler yırtılmış, hatta yatak yorganın aranabilmesi için çocuklar yataklarından ve beşiklerinden kaldırılmışlar.”⁵⁵ demektedir. Miş-li geçmiş zaman ekiyle anlatılan bu hikâye gerçekten de çok komik ve tutarsız. Bu anlatının devamında Bursa’da toplanan Ermeni erkeklerin bir kısmının Çanakkale Cephesi’ne sürüldüğünü iddia eden Henry Wood, “Daha yaşlı erkekler iç kesimlere sürülmüşler; kadın ve çocuklar ise ya ters istikamete yollanmışlar ya da kendi başlarının çaresine bakmak üzere kaderlerine terk edilmişler. Bu sürgünün şu ana kadarki en korkunç yanı binlerce ailenin yeniden birleşmesini pratik anlamda imkânsız kılacak bir tarzda yapılmasıdır. Yalnız eşler, kardeşler değil, anneler ve onların küçük çocukları da bir daha birbirlerini görme umutları kalmayacak şekilde dağıtılmış bulunuyorlar.”⁵⁶ diyerek gerçeklerle alakası olmayan cümleler kurmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti, tehciye tabi tuttuğu Ermenileri cephelere değil savaşın henüz ulaşmadığı ülkenin iç bölgelerine, Halep ve Suriye topraklarına göndermiştir. Ayrıca tehciye tabi tutulan belli yerlerdeki Ermeniler yukarıda anlatıldığı gibi ailelerin parçalanması şeklinde değil topluca belirli bölgelere sürülmüşlerdir.

İkinci anlatıda tarafsız bir kaynak! tarafından 11 Haziran 1915 tarihinde İstanbul’dan Amerika’nın Ermeni ve Süryanilere Yardım Komitesi’ne aktarılan bir mesaj aktarılmaktadır. Bu tarafsız kaynağa göre Bayburt’ta sürgün başladıktan altı ya da yedi gün sonra on beş yaşından büyük erkekler öldürülmüş. Arapkir’de de Ermenilerden 2000 tanesi öldürüldükten sonra geriye kalanlar Müslümanlaştırılmış.⁵⁷ Söz konusu olaylarla ilgili bilgilerin nereden, kimden ya da kimlerden alındığı, hangi tarihte nasıl gönderildiği belli değil. Ancak mesajı Amerikan Yardım Heyeti’ne gönderen tarafsız kişi İstanbul’daki Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau’dur. Mavi Kitap’ın editörleri tarafından güvenilir/tarafsız kaynak olarak nitelenen Henry Morgenthau, günümüzde sözde soykırımı savunanların başvuru kaynaklarından birisini teşkil etmektedir. Büyükelçinin tarafsızlığı konusunda hatıralarına göz atmak yerinde olacaktır. Henry Morgenthau hatıralarında Türk devleti ve Türkler hakkında şu düşünceleri dillendirmektedir: “Eğer bu yeni Talat ve Enver’i ve şimdilerde gerçekleşen olayları iyice değerlendireceksek, Osman ve haleflerinin liderliğinde, güçlü fakat yıkıcı bir etki yaratan kişiliği kavramamız gerekiyor. Bu zihniyetin altında yatan temel gerçeğin diğer bütün ırklara yönelik küçümseme olduğunu anlamalıyız. Bu tuhaf insan türünü açıklayacak unsur kendini beğenmişliktir. Hıristiyan için kullanılan ortak terim ‘Köpek’tir ve bu sadece retorik bir tavır değildir; Avrupalı komşularına evcil hayvanlarından çok daha az değer verir. Bir defasında yaşlı biri, ‘evladım’ demişti, ‘Şu domuz sürüsünü görüyor musun? Bazıları beyaz, bazıları siyah, bazıları büyük, bazıları küçük. Bazı veçhelerle birbirlerine benzemiyor, lakin hepsi domuz. Hıristiyanlar da öyle işte. Kanma evladım.

55 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 143.

56 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 143-144.

57 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 145.

...Lakin unutmaya ki, bu şaşaalı görüntünün altında hepsi aynıdır, hepsi domuzdur.”⁵⁸ Hemen belirtmemiz gerekir ki, yaşlı bir Müslüman'ın Hıristiyan olan Amerikan Büyükelçisi'ne böyle itiraflarda bulunması başlı başına saçmalık. Bununla birlikte Bryce ve Toynbee'nin tarafsızlıklarından dem vurdukları kaynaklardan birisinin yukarıdaki düşüncelere sahip olan Morgenthau olması tesadüf değildir.

Morgenthau, Türklerle ilgili düşüncelerine şöyle devam etmektedir: “Neredeyse dalkavukluğa varacak derecede kibar olabilir, fakat bilinçaltında Hıristiyan arkadaşına bir murdarmış gibi baktığı bilinen gerçektir. Ve tebaalarına yönelik Osmanlı politikasını yüzyıllardır bu temel inanç yön vermiştir. Orta Asya'dan yayılmış ve Mezopotamya ve Anadolu'nun uluslarının üstünden bir kasırga gibi geçmiştir; ...Balkan uluslarını ezmiş, Macaristan'ın büyük bölümünü işgal etmiş... Sanırım ataları siyasi anlamda eşkıyalığın tarihine mükemmel bir örnek oluşturmaktadırlar. ...Fethedilen bir halkın köleden başka bir şey olduğunu anlayamıyorlardı. Bir toprağın mülkiyetini ele geçirdiklerinde, orayı çok sayıda deve, at, sığır, köpek, domuz ve insanın işgal ettiğini görüyorlardı. ...Ortaya bir atın veya bir devenin bir insandan çok daha değerli olduğu gibi bir şey çıkıyordu; bu hayvanlar para ediyordu, hâlbuki 'Gâvur Hıristiyanlar' Osmanlı ülkelerinde çoktu ve kolayca çalışmaya zorlanabilirlerdi. ...Padişahlar aynı şekilde Rum ve Ermeni gibi pek çok halkı ayrı 'Milletler' sayıyorlardı; bunun nedeni onları haşarat saymaları ve Osmanlı Devleti'ne üyeliğe uygun görmemeleriydi. ...Osmanlı, kılıcının keskinliğini herhangi bir Hıristiyan'ın boğazında deneme hakkına sahipti. ...Bütün bunlar askeri açıdan güçlü oldukları günlerde Osmanlı'nın zihinsel nitelikleriydi.”⁵⁹ Tarafsız kaynak! Morgenthau'nun bu düşüncelerini aktarırken insanın aklına yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyetinde rahat bir yaşam süren ve Millet-i Sadıka/Tebaa-i Şahane olarak nitelenen Ermeniler, 1492 yılında Katolik İspanyolların zulmüne uğrayıp Osmanlı'ya sığınan Yahudiler, İstanbul'un fethi sırasında İstanbul'da Bizans kavuğu görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederiz' diyen Ortodoks Rumlar ve Balkanlarda Katoliklerin zulmünden Osmanlı'ya sığınan ve Bogomil Mezhebi'ne ait olan Bosnalılar geliyor. Dolayısıyla Morgenthau'nun tarafsızlığından söz etmek ve Türkler hakkında böyle düşüncelere sahip olan birisinin Ermeni olaylarında gerçekleri yansıtabileceğini düşünmek dahi gerçekçi değildir. Bunun içindir ki, ikinci anlatıda aktarılan olaylar gerçeklerle ilgisi olmayan hikâyelerdir.

Mavi Kitap'taki üç numaralı anlatı Arapkir'den 25 Haziran/8 Temmuz 1915 tarihinde gönderilmiş, isimsiz bir mektuptan alıntı şeklinde sunulmuştur. Mektubun tarihi hayli ilginç olduğu gibi içeriği de palavradan ibaret. İçerik kısa olduğu için aynen aşağıya alıyoruz: “Ermeni nüfus Müslümanlaştırıldı; din değiştirme zorunlu göçten kaçmanın bir yoluydu. Kayıp erkeklerin karıları ve kızları dindar Türklere verildi. Padişahın gelen emir doğrultusunda herkesin İslam'ı kucaklaması gerektiği söylendi.”⁶⁰ Bu hikâyeye bakılırsa Osmanlı

58 Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, Çev: Attila Tuygan, İstanbul: Belge Yayınları, 2005, ss. 207-208.

59 Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, s. 208-210. Henry Morgenthau'nun, hatıralarında birçok gerçeği nasıl çarpıttığını gözler önüne seren bir çalışma için bakınız: Heath W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası*, Çev: Belkıs Torfilli, İstanbul: İSİS Yayınları, 1991.

60 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt 1, s. 146.

Devleti'nin, tehciri Müslümanlaştırma için bir tehdit unsuru olarak kullandığı düşüncesi ortaya çıkıyor. Hâlbuki Osmanlı yönetimi 1 Temmuz 1915 tarihli ve gizli ibareli olarak tehcir bölgelerine gönderdiği emirde bazı Ermenilerin tehcirden kurtulmak için ihtida ettiklerini, olağanüstü şartlar geçerli olduğu için bu ihtidaların inandırıcı olmadığını ve bu şartlarda ihtida eden Ermenilerin fesat çıkarmaktan geri kalmayacaklarını belirtilerek ihtida edenlerin de tehcir edilmesini emretmiştir.⁶¹ Aynı husus 13 Temmuz 1915 tarihli şifre telgrafla Kayseri Mutasarrıflığı'na da iletilmiştir.⁶² Dolayısıyla üç numaralı anlatıdaki isimsiz şahsın anlattığı zorla Müslümanlaştırma hikâyeleri gerçeği yansıtmamaktadır.

Dört numaralı anlatının kaynağı yetkili bir kaynak, bu yetkili kaynak beşinci anlatının da sahibi, kendisi ile ilgili bilgi ise altı numaralı anlatıda verilmiş. Bu bilgiye göre yetkili kaynak Ermeni Patriği. New York'ta yayımlanan Ermeni gazetesi Gotchnag'ın 28 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yayınlanan mektupta yetkili kaynak önce Osmanlı yönetiminin sıkı sansüründen yakınıyor,⁶³ ancak daha sonra ise doğudan ve güneyden gelen haberlerden, mektuplardan bahsederek sanki oralardaki olayları gözüyle görmüş gibi anlatıyor.⁶⁴ İsmi verilmeyen bu Ermeni Patriği'nin verdiği bilgilerin doğruluğunu/tarafsızlığını söylemek mümkün görünmemektedir. Birçok Ermeni kadın, kız ve çocuğunun hapislerde inlediğini aktaran yetkili kaynağın esas amacının ne olduğunu ise hikâyenin son paragrafından anlıyoruz. Bu paragrafta: "Gördüğümüz gibi Türkiye'deki Ermenilerin yaşayacak birkaç günü kaldı. Eğer yurt dışındaki Ermeniler tarafsız ülkelerin ilgisini bizim üstümüze çekmeyi başaramazsa, birkaç ay içinde savaştan evvel Türkiye'de yaşayan bir buçuk milyon Ermeni'den geriye çok azı kalacak."⁶⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere yurt dışındaki Ermenilerin harekete geçmeleri ve tarafsız ülkeden kastedilen Amerikan siyasi gücünün ve kamuoyunun Ermeni olaylarına odaklanması kibarca talep edilmektedir. İngiliz hükümetince Mavi Kitap'ın hazırlanış amacı da tam olarak budur. Çünkü ABD'nin İngiltere lehine savaşa müdahale etmesi İngilizleri I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkaracaktır.

Yedinci anlatının yalanlarından birisi "Erzurum, Trabzon, Sivas, Harput, Bitlis ve Diyarbakır illerinde tek bir Ermeni kalmadığı tespit edilmiştir."⁶⁶ şeklinde tezahür etmektedir. Anlatının arka sayfasında ise yetkili tanık adeta kendini yalanlarcasına "Harput ilinde geride kalan yaşlı, kadın ve çocuklar sahipsiz muamelesi görmüş, Müslüman ahalinin inisiyatifine terk edilmişlerdir."⁶⁷ diyerek buralardaki Ermeni varlığını kabul etmektedir. Bu anlatıdaki kasıtlı çarpıtmalardan birisi de Doğu'daki Ermenilerin tehcirinde Osmanlı yönetiminin, jandarmaların yanı sıra hapishanelerdeki suçluları da serbest bırakarak

61 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, s. 56.

62 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, s. 67.

63 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 147, 153.

64 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 147-154.

65 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 154.

66 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 155.

67 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 156.

bunlardan yararlanması olayıdır.⁶⁸ Bu kadar saçma bir düşünce ve uygulama düşünülemez. Hızını alamayan anlatı sahibi ilerleyen sayfalarda Samsun'dan Siirt'e ve Diyarbakır'a kadar bir tek Ermeni'nin kalmadığını belirtip bunların çoğunun öldürüldüğünü, bazılarının sürüldüğünü, çok az bir kısmının ise Müslümanlaştırıldığını belirtmektedir. Vilayet-i Sitte Ermenilerinin %1'inin ancak sağ kalabildiğini de hikâyesine eklemektedir.⁶⁹ Anlatının başında doğuda bir milyon Ermeni'nin olduğunu söyleyen yetkili kaynağa itibar edecek olursak geriye sağ kalan Ermeni sayısının 10.000 olması gerekir ki, bu rakam I. Dünya Savaşı'ndan sonra sağ kalan Ermeni nüfusu ile uymamaktadır. Çünkü 1921 yılında Ermeni Patrikhanesi tarafından hazırlanan ve Ermenilerin yaşadığı yerlerdeki nüfusunu belirten rakamlara göre Osmanlı'nın Ortadoğu ve Anadolu topraklarındaki toplam Ermeni sayısı 644.900 olarak belirtilmiştir.⁷⁰ Ayrıca İngiltere'nin Karadeniz Ordusu İstihbarat Birimi'nin İngiliz Savaş Kabinesi'ne 1919 yılında sunduğu bir raporda ise 1919'da Anadolu'da yaşayan Ermeni nüfusu Erzurum hariç 658.900 olarak verilmektedir.⁷¹ Resmi kayıtlara da giren bu rakamlar yedinci anlatının yetkili kaynağının yalanlarını ortaya koymaktadır.

Sekizinci anlatının sahibi hikâyesinin hemen başında katı sansürden bahsederken devam eden sayfalarda Mardin'den İstanbul'a misyonerlerin şifreli telgraf çektiğini anlatarak kendisiyle çelişmektedir.⁷² Ayrıca zikrettiği katı sansüre rağmen Zeytun'dan Tarsus'a, Mardin'den Bitlis'e kadar birçok yerden olayları rahat bir şekilde anlatmaktadır.

Editörün belirttiğine göre dokuzuncu anlatı, Halep Gregoryen Kilisesi piskopos vekili Harutyun Eseyan tarafından yazılmış ve bir Ermeni mülteci kadın tarafından ayakkabısının içinde Ağustos'un sıcağında Osmanlı sınırları dışına çıkartılmış, ayrıca mektuptaki el yazısı da Mısır'da yaşayan Ermeni Damadyan tarafından teyit edilmiş.⁷³ Ne kadar ilgi çekici bir serüven! Çalاکalem katliamlardan, tecavüzlerden, yiyecek verilmeyen hatta akarsuların kenarından geçerken dahi su içmelerine izin verilmeyen Ermenilerden bahseden hikâyenin esas amacını ilerleyen satırlardan çıkartmak mümkün. "Dostlarım, daha fazla anlatmaya vaktim yok. Ermenistan'da tek bir Ermeni kalmadığı söylenebilir. ... Acele edin, nasıl olursa olsun bize para gönderin, hiçbir iletişim imkânımız yok! Amerikan hükümeti aracılığıyla para gönderin, *para para para*."⁷⁴ Ermenistan'da bir tek Ermeni'nin kalmadığını söyleyen anlatı sahibinin hararetle para istemesi mantıklı bir davranış gibi görünmüyor. Devamı da var: "...Daha memeden kesilmemiş binlerce bebek anneleri tarafından ya nehre atıldı ya da yol kenarlarında bırakıldı. En acil ihtiyacımız *para!* Bunu Amerika'dakilere açıkça

68 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 155.

69 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 158-159.

70 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık ve Yusuf Halaçoğlu. *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s. 121.

71 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık ve Yusuf Halaçoğlu. *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, ss. 133-134.

72 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 161-163.

73 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 167.

74 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 167-168.

söyleyin. *Para! Para!* Hikâyenin son cümlesi daha da çarpıcı: “Bu mektubu kanımla imzalıyorum!”⁷⁵ Bu acıklı cümleler bizi Mavi Kitap’ın hazırlanış amacına götüren ipuçlarını taşıyor. Amaç İngiliz çıkarları için hazırlanan Mavi Kitap aracılığıyla tehcir edilen Ermenilerin büyük katliamlara maruz kaldığını, çok zor şartlar içinde olduğunu propaganda yoluyla Amerikan siyasi gücüne ve Amerikan kamuoyuna aktararak Amerikalıları İngilizlerin saflarına çekmek ve Çanakkale Cephesi’nde alınan mağlubiyetle uzayan savaşta İngiltere lehine çevirmektir.

Onbirinci hikâye Taşnaksutyun Komitesi’nin Balkan Bölümü tarafından kaleme alınmış olup, güya Anadolu’daki Ermenilerin imhasını anlatan olaylardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti’ne karşı bağımsız bir Ermeni devleti kurma hayali peşinde koşan Taşnaksutyun Komite’sinin bir bölümü tarafından hazırlanan bildirin gerçeği ne kadar yansıtabileceğini okuyucuların takdirine bırakarak, bildirin içeriğindeki şu cümleleri zikretmek gerektiğini hissediyoruz: “Yolcuların bildirdiğine göre, Trabzon’un bütün Ermeni nüfusu istisnasız katledilmiştir.”⁷⁶ İngiltere’nin Karadeniz Ordusu İstihbarat Birimi’nin İngiliz Savaş Kabinesi’ne 1919 yılında sunduğu bir raporda Trabzon’daki toplam Ermeni nüfusu 58.000 olarak verilmektedir.⁷⁷ Sadece bu rakam bile Taşnakların bildirisinde yer alan yukarıdaki mesnetsiz ithamın cevabını vermeye yeterlidir.

Onikinci anlatı iki Alman gazetesinde bir ay arayla yayımlanmış, dolayısıyla editörler tarafından tarafsız olacağı düşüncesiyle özellikle bakılması istenen bir anlatıdır. Kaynağı bilinmeyen ancak aynı kaynaktan alındığı belirtilen bu anlatı iki yerde ayrı zamanlarda yayınlanmasına rağmen birbiriyle uyum içinde olmayan ifadelerden oluşmuştur. Bu durumu editörler de kabul ettiği için sözde belgeyi okumak için küçük bir okuma kılavuzunu anlatının başına eklemeyi ihmal etmemişlerdir. Nasıl olup da aynı kaynaktan alınmasına rağmen bu hikâyenin birbiriyle uyumsuzluk içinde olduğunu Mavi Kitap’ın editörleri izah edememişlerdir.⁷⁸ Bu anlatıdan şu iki olayı aktardığımızda hikâyenin ne kadar komik olduğu anlaşılacaktır: “...Diyarbakır’da beş veya altı papazın soyundurularak katrana bulandırıldığı ve sokaklarda sürüklendiği de söyleniyor.”⁷⁹ “Arapkir’den Halep’e şu telgraf gönderilmiştir: ‘Hak dinini kabul ettik. Şimdi iyiyiz.’ Andırın yakınlarındaki bir köyün bütün sakinleri İslam’a geçmişlerdir. Haçin’de altı aile Müslüman olmak için başvurmuş; ama aldıkları cevap, ‘Yüz aileden aşağısı kabul edilmeyecek’ olmuştur.”⁸⁰ Birinci hikâyenin komikliği bir yana sadece duyumdan ibaret olduğu cümlede de belirtilmiş. İkinci hikâyede ise Arapkir’den Halep’e telgraf çekilmesi tuhaf bir durum olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca ihtida konusunda Osmanlı yönetiminin tutumunu tehcir döneminde vilayetlere gönderdiği şifreli telgraflardan öğreniyoruz. Bu belgelerde

75 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 168.

76 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 172.

77 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık ve Yusuf Halaçoğlu. *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, s. 134.

78 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 174-175.

79 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 175.

80 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 176.

olağanüstü şartlar geçerli olduğu için bazı Ermenilerin tehirden kurtulmak için görünüşte ihtida etmelerinden dolayı bu tür olaylara izin verilmemesi ve ihtida eden Ermenilerin de tehcir edilmesiyle ilgili hükümler yer almaktadır.⁸¹ Dolayısıyla anlatı sahibi olan bilinmeyen kaynağın ihtida öyküleri gerçeği yansıtmamaktadır. Ayrıca ihtida için zikredilen yüz aile barajı ise tamamen bir saçmalaktır.

Onüçüncü anlatı tamamen bir muamma. İstanbul'da yaşayan Amerikan misyoneri Mr. Ryan tarafından Cenevre'de kesin tarihi bilinmeyen bir zamanda M. Leopold Favre'ye aktardığı sözlü ifadenin, M. Leopold Favre tarafından yine sözlü olarak aktardığı ifade.⁸² Bu özellikleri ihtiva eden bir hikâyenin tarafsız, güvenilir kaynak ve belge olarak nitelenmesi, Mavi Kitap'ta sık karşılaşılan bir durumdur.

Van Vilayeti

Mavi Kitap'ın ikinci bölümü Van Vilayeti'nde meydana gelen olaylarla ilgili tanıklıkları aktarmaktadır. Ancak olayların anlatımına girmeden önce editör tarafından yazılan giriş mahiyetindeki bölümde Van'da Ermenilerin isyan ettikleri belirtilmekte ancak sadece kendilerini Osmanlı'ya karşı savunmak için silaha sarıldıkları açıkça ifade edilmektedir.⁸³ Çünkü Van'da meydana gelen Ermeni isyanı Mavi Kitap'ın bile örtbas edemeyeceği kadar Müslüman halk açısından olumsuz sonuçları olan bir isyandır.

Onbeşinci anlatı, bayan misyoner Grace Higley Knapp tarafından Van olaylarının yaşandığı sırada Van'daki Amerikan misyon binasından 24 Mayıs 1915 tarihinde yine bir misyoner olan James Barton'a yazılan mektuptur. Bu mektup 1916 yılında Van'daki Misyonun Geleceği başlığı altında yayımlanmıştır. Dolayısıyla bu mektup Mavi Kitap'ta yer alan birçok hikâyeden farklı olarak yazarı, tarihi, nerede yayımlandığı bilinen bir kaynaktır. Misyoner Knapp'ın dikkat çeken ilk değerlendirmesi, Van'da Ermenilerin diğer yerlere nazaran kalabalık olmaları ve Rusya'ya yakınlıkları nedeniyle devrimci Ermeni partisinin önemli bir güç olduğunu belirtmesidir.⁸⁴ 1914'ün sonbaharından itibaren Ermenilerin kötü muamelelere maruz kaldığını belirten Knapp, "Fakat, en kötüsü silahlarının alınmış, böylece de asırlık fanatik düşmanlarının yani Müslüman askerlerin merhametine terk edilmiş olmalarıydı."⁸⁵ sözleriyle Ermenilerin zor durumda olduğunu yazmaktadır. Ancak akabinde gerçekleri söylemekten de çekinmemektedir: "Hesap gününün yakın olduğunu hissediyorduk -karşıt güçlerin çarpışması ya da kutsal bir savaş gibi...- Fakat devrimciler kendilerini dizginliyor, sağduyulu hareket ediyorlardı. Ateşli gençlerini kontrol altında tutuyor,

81 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, s. 56, 67.

82 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 178-179.

83 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 183.

84 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 185.

85 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 186.

çatışmaları önlemek için sokaklarda devriye geziyorlardı.”⁸⁶ Bu bilgilere bakılırsa aslında gerçek olan Ermenilerin silahlarının alınması değil, aksine Osmanlı’ya karşı savaşılmaya can atan tam teşekküllü Ermeni devrimcilerin varlığıdır.

Misyoner Knapp’a göre Van olayları, hükümetin Ermenilerden asker talep etmesi sonucunda bazı Ermenilerin öldürülmesiyle başlamıştır. Ancak Knapp’a göre ortada Ermenilerin isyanından söz edecek bir durum yoktur. Ermeni devrimciler sadece ‘Hayatlarını daha pahalıya satmak’ için Osmanlı yönetimine karşı Ermeni mahallelerinde savunma hattı oluşturmuşlardır.⁸⁷ Bu savunma hattı o kadar sağlamdır ki, ileriki günlerde Van’ın Rusların eline geçmesine kadar devam edecektir. Van’da Osmanlı yönetimine karşı direnişin öncülerinden olan Aram, aynı günlerde bir başka Ermeni çete reisi olan Antranik’e gönderdiği mektupta Misyoner Knapp’ı doğrularcasına Ermenilerin direniş gücünün yüksek olduğunu ve Türk saldırılarını kahramanca karşıladıklarını belirtmektedir.⁸⁸ ‘Hareketlerimizde tarafsız olmaya gayret etsek de kalbimiz tamamen onlarla (Ermeniler) birlikteydi’ diyerek Ermeni devrimcileri desteklediklerini itiraf eden Misyoner Knapp, Ermenilerin Osmanlı kuvvetlerine karşı direnişlerindeki sırları da açık açık anlatmaktadır. Bahçelerdeki bütün Ermenilerin 30.000 kişi olduğunu belirten Misyoner Knap, bu Ermenilerin 2,5 kilometre karelik bir alanda savunma hattı oluşturduklarını belirtmektedir. Misyoner Knap, “Ermenilerin gücü sadece 300 kadar tüfeğe sahip, eğitilmiş 1500 kişiden ibaretti. Cephaneleri de fazla değildi, onun için çok idareli kullanıyorlardı. Mümkün olduğu kadar sadece tabanca kullanmaya çalışıyorlardı. ...Günde 2000 tane mermi, fişek ve barut üretmeye başladılar. Bir müddet sonra da bomba fırlatmak için üç tane havan topu yaptılar.”⁸⁹ diyerek aslında Ermenilerin Osmanlı kuvvetleri karşısındaki konumunu ifşa etmektedir. Eksik olan husus günde 2000 mermi, fişek ve barut üreten hatta havan topu yapabilecek kadar tecrübeli ve teçhizatlı olan Ermenilerin sadece 300 tüfek ve 1500 kişiyle karşı koymalarının inandırıcı olmamasıdır. Çünkü savunma hattında 30.000 Ermeni’nin olduğu bir yerde belirtilen tüfek ve çarpışan Ermeni sayısı çok az olarak verilmiştir. Van valisi Cevdet Bey’in 24 Nisan’da Dâhiliye Nezareti’ne çektiği telgrafta isyan bölgesine çevreden gelen isyancıların 4.000 olduğu belirtilmektedir.⁹⁰ Mavi Kitap’ta yer alan ve bir Ermeni tarafından yazılan mektupta ise Misyoner Knapp’ın 1500 dediği silahlı direnişçi sayısı 13.000 olarak verilmektedir. Dolayısıyla Misyoner Knapp, silahlı Ermenilerin sayısını yanlış vermektedir. Misyoner Knapp’ın belirttiğine göre üzerlerine 16.000 top güllesi ve şarapnel gönderilen Ermeni direnişçiler iki hafta sonra bazı hükümet binalarını ele geçirmişlerdir.⁹¹ En sonunda Rusların da Van’a yaklaşmasıyla şehir Türkler tarafından boşaltılmış ve 19 Mayıs’ta Ruslarla birlikte Ermeniler şehri ele geçirmişlerdir. Misyoner Knapp, şehrin Ermenilerce ele geçirilişini şöyle tasvir etmektedir: “...Tepedeki ve Toprakkale eteklerindeki

86 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 186.

87 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 187.

88 Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa -Komutan Antranik ve Ermeni Devrimci Hareketi-*, Ermeniceden Çev: Mariam Arpi-Nairi Arek, İstanbul: Pêri Yayınları, 2003, s. 180.

89 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 189.

90 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 268.

91 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 192.

barakalarda o kadar az koruma kalmıştı ki, bunlar kolayca bastırıldılar ve bu binalar yabancı bir coşkuyla ateşe verildi. Aynı şekilde Türk mevzileri de sırayla ateşe verildi.”⁹² Van’ın Ermenilerin eline geçmesinden sonra Müslüman sığınmacıların Amerikan misyoner binasına sığındıklarını belirten Misyoner Knapp, bu sığınmacılar hakkında ilginç olduğu kadar çarpıcı olan bir cümle sarf etmektedir: “Türk sığınmacıların bir kısmı Rus-Ermeni gönüllülerin ‘temizlediği’ köylerden geliyorlardı.”⁹³ Burada tırnak içinde vurgulanan temizlikten kastın ne olduğunu anlamak zor değil. Katledilen savunmasız sivil Müslüman halk.⁹⁴ Vahşi Kazakların Türk kadınlarını meşru bir av olarak gördüklerini, Müslümanların, mukavemet ve yaşama iradesi eksikliğinden dolayı dizanteriden sinek gibi öldüklerini⁹⁵ sıradan bir olaymış gibi anlatan Misyoner Knapp, bu mektubunda aslında Ermeni olayları ile ilgili gerçeklerin Mavi Kitap’ın ihtiva ettiği diğer hikâyelerdeki (devamlı mazlum, masum ve katledilen Ermeniler) gibi olmadığını bizlere aktarmaktadır.

Onaltıncı anlatı, Van’dan Y. K. Rushdouni’nin 7 Haziran 1915’te gönderdiği ve 2 Ağustos 1915’te Manchester Guardian’da yayımlanan mektuptur. Ermeni vatandaşı olan Rushdouni bir önceki anlatının sahibi olan Misyoner Knapp’tan farklı olarak; Van’daki Ermeni isyanı sırasında Ermenilerin oluşturduğu savunma hattının 2.5 kilometre karelik değil 5 kilometre karelik olduğunu, Osmanlı yönetimine karşı koyan silahlı isyancı sayısının 1.500 değil 13.000 olduğunu, Ermenilerin günde 2.000 fişek değil 4.000 fişek imal ettiklerini⁹⁶ belirtmektedir. Y. K. Rushdouni ayrıca isyan sırasında Ermenilerin hâkim olduğu bölgede geçici bir hükümet kurulduğunu ve askeri işlerle ilgilenmek üzere Ermenilerden müteşekkil askeri kurulun da atandığını belirtmektedir.⁹⁷ Bu kadar teçhizatlı ve teşkilatlı olan Ermenilerin Osmanlı ordusuna karşı bir ay boyunca direnip şehri Ruslara teslim etmelerine şaşmamak gerekir.

Onyedinci anlatı, Van’dan Y. K. Rushdouni’nin New York’ta Ermenilerin yayınladığı Gotchnag Gazetesi’nde dizi olarak yayınlanmıştır.⁹⁸ Y. K. Rushdouni, bu anlatıda da bazı sayısal tutarsızlıklara rağmen Ermeni direnişinin ayrıntılarını anlatmaktadır. Y. K. Rushdouni, “...Ermeniler yer altı lağımları kazdılar, bu sayede bazı Türk barakalarını ve mevzilerini havaya uçurdular. Bu yolla büyük taş bir yapı olan Hamid Ağa Kışlası’nı, Haç Sokak’taki (Poğotz) Telgraf ve Posta Binası’nı, Arar’daki polis karakolunun bir kısmını ve belli başlı Türk mevzilerinden

92 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 195-196.

93 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 197.

94 *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi 1906-1918*, Cilt I, Haz: Heyet, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, ss. 49-332.

95 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 197.

96 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 207-208. Mavi Kitap’taki on yedinci anlatıda yine Y. K. Rushdouni, Osmanlı kuvvetlerine karşı olan silahlı direnişçi sayısını ortalama 7.00 olarak belirtmektedir. Bu bir çelişkidir ancak gerçekçi olan on altıncı anlatıdaki 13.000 rakamıdır. Y. K. Rushdouni, on yedinci anlatıda üretilen fişek miktarını 2.000 olarak vermektedir, s. 229.

97 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 207.

98 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 210-232.

biri olan İngiliz Konsolosluğu'nu yaktılar ve yıktılar. Bu, Ermenilere büyük cesaret verdi..."⁹⁹ diyerek isyancı Ermenilerin pek de masum olmadıklarını gözler önüne sermektedir. Y. K. Rushdouni'nin anlatımına göre 17 Mayıs akşamı Türklerin en büyük kışlası olan Hacı Bekir Kışlası'nı da ele geçiren Ermeniler, gece sokaklarda tellallar dolaştırarak zaferlerini kutlamaya başlamışlardır. Olayların devamındaki manzara ise şöyle tasvir edilmektedir: "Bu duyuru üzerine Ermeniler, özellikle açlıktan perişan durumda olanlar, dışarı çıktılar, soyamak ve yakmak amacıyla Türk mahallelerine saldırdılar. Yüzyılların intikamı alınıyordu."¹⁰⁰ Yüzyılların intikamı çerçevesinde Türk hastanelerinde yaralı yakınlarını bulamayan Ermeni çeteciler, sınırlarına hâkim olamayarak hastanede bulunan yaralı Türkleri öldürerek hastaneyi yakmışlar, ayrıca hapishanelerde bulunan Ermeni tutsakların öldürüldüğünü görerek Müslüman ahaliye karşı 'göze göz dişe diş' düsturunu uygulamışlardır.¹⁰¹ Aslında yaralı Ermenilerin hastanelerde bulunamaması ve hapishanelerdeki tutuklu Ermenilerin tamamen öldürülmüş olduklarının belirtilmesi, Van'ı ele geçirdikten sonra Ermenilerin savunmasız Müslüman halkı acımasızca katletmelerinin bir savunması niteliğindedir. Göze göz dişe diş düsturunun Ermenilerce uygulamaya geçirilmesi ise Ermenilerin savunmasız Müslüman ahaliyi katletmelerinin kibarca dillendirilmesinden başka bir şey değildir.

Sonuç

Mavi Kitap, I. Dünya Savaşı sırasında bloklar arası propaganda savaşının öne çıkan örneklerinden birisidir. Osmanlı Devleti'nin haklı olarak uyguladığı Ermeni tehcirini; tehcirden ziyade Ermeni katliamı/kırımını şeklinde nitelendiren Mavi Kitap, içerdiği anlatılar itibariyle çelişkilerle dolu bir derlemedir. İçeriğinde incelediğimiz birçok misyoner anlatısı, bazı Ermenilerin şahitlikleri ve çeşitli gazetelerde yer alan haberler -birkaçı hariç- ikinci üçüncü şahıslardan aktarılan bilgilerdir. Belge olarak nitelenen anlatıların sahipleri ise sürekli olarak yetkili kaynak, güvenilir kaynak gibi sıfatlarla adlandırılırsalar da aktardıkları bilgiler temelsiz ve yüzeyseldir.

İngiliz Hükümeti'nin direktifleri doğrultusunda hazırlanan Mavi Kitap'ın bir propaganda malzemesi olduğunu, bu kitabın hazırlanmasında büyük katkısı olan Arnold J. Toynbee, 1967 yılında yayımlanan hatıralarında kabul etmiştir. Hatta Toynbee hatıralarında, kitabın yayımlanış maksadının farkında olmadıklarını aksi durumda hem kendisinin hem de James Bryce'in bu kitabı yazmaya yanaşmayacağını beyan etmiştir.

Van isyanı ile ilgili neşredilen Misyoner Knapp'ın mektubu ve bir Ermeni olan Y. K. Rushdouni'nin Gotchnag Gazetesi'nde dizi olarak yayımlanan anlatısında Ermenilerin gerçek niyetlerini ve faaliyetlerini görmek mümkündür. Her ne kadar

99 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 229.

100 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, s. 230.

101 James Bryce-Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt I, ss. 231-232.

iki anlatıda da Ermeni halkın Osmanlı yönetimi tarafından yok edilmeye çalışıldığı anlatılsa da aslında Van'daki Ermenilerin Osmanlı'ya karşı isyan halinde olduğunu görüyoruz. Bunun yanı sıra silah ve cephane üretebildiklerini, şehri Rusların Van'a gelişine kadar Osmanlı askerlerine karşı koruduklarını daha sonra ise şehirde kalan savunmasız Müslümanları öldürdüklerini kendi ağızlarından öğreniyoruz.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız Deveci BOZKUŞ

TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci.bozkus@trt.net.tr

TARİHTEN GÜNÜMÜZE İSTANBUL ERMENİ PATRİKHANESİ

Yazar: Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, 422 Sayfa.

Yrd. Doç. Dr. Davut Kılıç tarafından hazırlanan “Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi” adlı eser, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlanmıştır.

Kitap; İçindekiler, Önsöz, Kısaltmalar, Kaynaklar ve Araştırmalar (s.I-XXV) dışında giriş ve altı ana bölümden oluşmaktadır.

“Kaynaklar ve Araştırmalar” (s.XV-XXV) başlığı altında yazarın, eserde kullandığı ana kaynaklardan bazıları hakkında vermiş olduğu malumat ve bunların bilimsel analizlerini yapması, bu alanda çalışacak genç araştırmacılara yol göstermesi açısından zikre değerlidir.

Giriş’te, (s. 1-30) Ermeni kilisesinin kuruluşu, gelişimi ve oluşumuna dair detaylı bilgiler verilmektedir. Ayrıca yazar, Ermeni Kilisesi’nde dini ayin ve törenlerin nasıl yapıldığı, inanç ve ibadet usullerine dair bir takım bilgileri de okuyucuların bilgisine sunmaktadır. Ermeni Kilisesi veya Ermeni dini ritüelleri hakkında bilgi almak isteyen okuyucuların büyük oranda istifade edebileceği bu bölüm konuyla ilgili araştırma yapacak akademisyenlerin de yararlanacağı birtakım önemli bilgiler içermektedir.

Birinci bölümde yazar (s.31–74), Ermeni toplumunun Selçuklu idaresi ve Osmanlı yönetimine girişi hakkında bilgi vererek, Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul Ermeni Patrikliği’nin kuruluşuna değindikten sonra, Patrikliğin hiyerarşik yapısını ele alarak, başta Patrik olmak üzere Piskoposluk bölgeleri ve Murahhasalıkların yetkilerinden bahsetmiştir. Patrikhane’nin görev ve sorumluluklarının detaylı bir şekilde ele alındığı bu bölüm, okuyucu ve araştırmacılar için önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eserin genelinde olduğu üzere burada da kaynak bakımından oldukça zengin bir materyal söz konusudur. Yazar burada ayrıca Ermeni Patriklerin Osmanlı yönetiminde ne tür ayrıcalıklara sahip olduklarını ve ne tür yetkilerinin bulunduğu hususuna da açıklama getirmekte ve bu açıklamaları çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı belgelerine dayandırmaktadır.

Yazar ikinci bölümde (s.75–108), Amiralaların 1461-1840 yılları arasında Patrikhane ve din adamları üzerindeki etkisi ve devletteki önemli görevleri ellerinde bulundurmaları nedeniyle devlet içinde son derece güçlü bir konumu olduğunu belirterek, ruhani yönden dinlerine ve geleneklerine son derece bağlı olan Amiralaların, zaman zaman kendi toplumları tarafından bazı eleştirilere maruz kaldığını ve aralarında çatışmalar yaşandığını anlatır.

Üçüncü bölümde (s.109–170) ise Hatt-ı Şerif’le başlayan Tanzimat Dönemi’nin Ermeniler üzerinde uyandırdığı yankılara değinilmiştir. Buna göre yazar, bu yeni sistemin “Osmanlılık” kavramını değiştirdiğini ve gayrimüslimlere bütün devlet makamlarının açıldığını, bundan dolayı gayrimüslimlerin büyük ümitlere kapılarak söz konusu fermanın getirdiği imkânlardan yararlanıp ülke çapında düzensizlik ve kargaşa çıkardıklarını söyler. Yine yazar Hatt-ı Hümayun’un büyük oranda yalnızca Hıristiyan nüfusla ilgili olduğu ve bu fermanın içeriğinin Batılı devletler tarafından nasıl desteklendiğini çağdaş kaynaklardan hareketle ortaya koyarak, Ermeni cemaatinin gelişiminde Hatt-ı Hümayun’un katkısını şöyle dile getirir: “Hıristiyanlara tanınan ‘eşitlik’ statüsü temel olarak Müslüman bir devlette özel yükümlülükleri ve sınırlamaları ortadan kaldırmış oldu. Bu durum Hıristiyanları merkezleşmenin idari etkilerinden koruyarak kendi kültürel ve dini özerkliklerini korumalarını da mümkün kıldı. Bu yapılanma içerisinde 1858 yılına gelindiğinde İstanbul’daki Ermeni okullarının sayısı 42’ye yükseldi. Okullarda 4376 erkek, 1115 kız talebe mevcut olup, öğretmen sayısı ise 197’idi. Yine bu dönemde Ermeni basını hissedilir derecede gelişecek ve mektep temsilleriyle başlayan tiyatro faaliyetleri de gitgide artacaktır. Osmanlı topraklarında yaşayan bütün zimmîlerde olduğu gibi bu süreç Ermeni ahalide de milliyetçilik akımlarının gelişmesini engelleyemeyecektir.”

Yine yazar bu dönemde, Osmanlı Ermenilerinin dini ve sosyal durumlarında büyük değişikliklere sebep olan üç önemli olayın meydana geldiğini belirtir. Birincisi Mekihtarist rahiplerin Ermeni tarihi ve kültürü ile ilgili kaynakları Avrupa’daki düşünce sistemiyle birleştirip Ermeni milliyetçiliğini canlandırmaları, ikincisi Rusya’nın Kafkaslardan ilerleyip Ermeni nüfusunun büyük bir kısmını kendi egemenliği altına alarak Ermenistan’ı kurması, üçüncüsü ise Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetlerinin Ermeni toplumunun düşünce yapısının temelden sarsmasıdır. Yazara göre bunlara ilaveten Tanzimat Dönemi’yle birlikte Osmanlı yöneticilerinin modernleşme adı altında başlattıkları birtakım girişimlerden biri de 1863 Ermeni Nizamnamesinin hayata geçirilmesidir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ermeniler açısından dini, siyasi ve toplumsal bakımdan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Dördüncü (s.171–238) ve beşinci (s.239–294) bölümlerde, I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde Ermeni ihtilal örgütlerinin kuruluşu, Patrikhane etrafında gelişen bağımsızlık hareketlerinin zamanla din adamları vasıtasıyla Patrikhane yönetimine sızması etraflıca anlatılır. Yazara göre ihtilalci fikirlerin Patrikhane bünyesine girdikten sonra ruhanilerce kutsanarak Ermeni ahaliye anlatılması, daha çabuk taraftar bulmasına neden olduğu gibi Osmanlı idaresine karşı Ermeni toplumunun büyük bir kısmının ayaklanmasına da sebep olmuştur. Bu da Ermeni Kilisesi’nin, Ermeniler için sadece dini bir makam olmadığını, bunun

yanında Ermeni kültürü ve tarihinin de kilisede şekillendiğini hatta zamanla siyasi bir kuruma da dönüştüğünün tespitidir.

Altıncı bölümde (s.295–316) ise yazar, Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ni çeşitli yönleri ile ele alıp inceleyerek, Patrikhane'ye bağlı kiliseler, vakıf ve hayır kurumları, mezarlıklar ile basın kuruluşlarını verip, daha sonra da Ermeni cemaati ile ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Çalışma sonuç, bibliyografya, ekler ve dizin bölümü (s.317-422) ile sona ermektedir.

Sonuç olarak, gerek Osmanlı yönetiminin Ermenilere bakış açısını ortaya koyması, gerekse Ermenilerde Kilise ve toplum arasındaki ilişkilerde ne tür bir gelişim ve değişim yaşandığının anlaşılması bakımından, bu eserin önemli bir kaynak özelliği taşıdığını söylemek mümkündür.

KİTAP TAHLİLİ

Melek SARI GÜVEN

Ankara Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi
meleksari1@yahoo.com

PROF. DR. YAVUZ ERCAN'A ARMAĞAN

Yayına Hazırlayanlar: Doç.Dr. Seyit SERTÇELİK, Doç.Dr. Haldun EROĞLU, Melek SARI GÜVEN

Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, Ekim 2008, 1030 Sayfa.

Prof. Dr. Yavuz ERCAN 1940 yılında Malatya'da doğdu; İlk ve Orta öğrenimini Malatya'da tamamladı. Yavuz ERCAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü'nden 1966 yılında mezun olduktan sonra 1967 yılında, mezun olduğu Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 1972 yılında "Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman Olmayan Halkın Hukuki ve İçtimai Durumu" başlıklı tezi ile doktorasını alan Ercan, 1979 yılında "Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar" konulu teziyle Doçentliğe yükseltildi. 1988 yılında ise "Kudüs Ermeni Patrikhanesi" konulu teziyle Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi profesör kadrosuna yükseltildi. Prof. Dr. Yavuz Ercan, 1967 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde adım attığı akademik hayatını, 40 yıllık bir süreyi geride bırakarak 2007 yılında emekli olarak tamamladı. Prof. Dr. Yavuz Ercan, Ankara Üniversitesi'nden başka Anadolu Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Uludağ Üniversitesi ile Kara Harp Okulu'nda da dersler vermiştir. Çok sayıda Lisans ve Lisansüstü öğrenci yetiştiren Yavuz Ercan öğrencilerinin akademik kariyerlerinin her aşamasında desteğini sürdürmüş bir bilim insanıdır.

Yavuz ERCAN 1989 yılından itibaren on sekiz yüksek lisans, on sekiz doktora olmak üzere toplam otuz altı lisansüstü tez danışmanlığı yapmıştır. Tez danışmanlığı yaptığı öğrencileri bugün Türkiye'nin değişik Üniversitelerinde Profesör, Doçent ve Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadırlar. Prof. Dr. Yavuz ERCAN'ın yetiştirdiği bu öğrenciler, hocalarının emekli olmasının ardından Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan adlı bir armağan kitabı hazırlanmasına yazılarıyla katkıda bulunarak, hocalarına saygı ve teşekkürlerini iletmış oldular. Turhan Kitabevi Yayınlarından, Ekim 2008 yılında yayımlanan bu çalışma 62 makaleden ve 1030 sayfadan oluşmaktadır.

Doç.Dr. Seyit SERTÇELİK'in Sunuş yazısı ve Doç.Dr. Haldun EROĞLU'nun Prof. Dr. Yavuz ERCAN'ın Özgeçmişi adlı girişle başlayan kitapta 62 ayrı makaleye yer verilmektedir. Yazarların soyadı sırasına göre sıralanan makalelerde bir konu bütünlüğü aranmamış; her yazar kendi araştırma konusu

üzerine hazırladığı bir yazısını sunmuştur. Yazarlar ve yazdıklarına şöyle bir göz atacak olursak sıralama aşağıdaki gibi olacaktır:

Naile AĞABABA, *N.A. Baskakov'un "Türk Kökenli Rus Soyadları" Adlı Eseri*

Engin AKGÜN, *19. Yüzyılda Çarlık Rusya'sında İslam'la Mücadele Politikaları*

Kemal ARI, *Türkiye'de Kabotaj Uygulamasına Geçiş Süreci ve Bu Süreçte Strateji Oluşturma Çabaları*

Zeki ARIKAN, *Orhan Burian'ın Amerikası*

Latif ARMAĞAN, *Osmanlı Klasik Döneminde Devlet Yönetimi ve Taşra Teşkilatı*

Hasan BABACAN - Servet AVŞAR, *Birinci Dünya Savaşında İaşe Meselesi ve Talat Paşa*

Mesut AYDIN, *Kubilay Olayı ve Üniversite Gençliği*

Mithat AYDIN, *İngiltere ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı-I (Plevne'nin Düşüşüne Kadar)*

Üçler BULDUK, *16. Yüzyıl Sonlarında Erzincan*

Sevim CAN, *Osmanlı Mahkemelerinde Kadın*

Zafer ÇAKMAK, *İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs'a Yapılan Göçler (1878-1946)*

Mesut ÇAPA, *Giresun'da Eğitim*

Hayri ÇAPRAZ, *Anadolu'da Rus-Alman Rekabeti (1878-1914)*

Esra S. DEĞERLİ, *Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve İngiliz Propagandası*

Melek DELİLBAŞI, *Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Bugünü ve Geleceği*

Yelda DEMİRBAĞ, *I. Dünya Savaşına Kadar Ermeni Sorunu'na Yönelik Rus ve İngiliz Politikası*

Bahattin DEMİRTAŞ, *Atatürk Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine Yönelik Sağlık Politikaları*

Yusuf KILIÇ - H.Hande DUYMUŞ, *M.Ö. II. Bin Yılda Anadolu'da Besin Maddeleri (Hitit Öncesi Toplumlarında ve Hititlerde)*

A. Merthan DÜNDAR, *Japonya ve İslam Dünyası-I : Japon Resmi Belgelerine Göre Osmanlı Devletine Karşı İngiliz Kışkırtması ve Arap İsyanı*

İlhan ERDEM, *Ortaçağ'da Çivril ve Denizli Tarihi Üzerine Notlar*

M. Akif ERDOĞRU, *Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri-II*

Haldun EROĞLU, *İstanbul'un Fethinde (1453) Bizans Komutanı Olarak İstanbul'u Savunan Meçhul Bir Osmanlı Hanedanı Üyesi: Şehzade Orhan*

Temuçin F. ERTAN, *İsmet İnönü'nün, Kral VI. George'un Taç Giyme Töreni İçin İngiltere'ye Gitmesi ve Türk Dış Politikasına Etkileri*

Meral BAYRAK FERLİBAŞ, *Özerk Bulgar Prensiği'nde Rus Etkisini Gösteren İki Örnek: Rus Çarı II. Aleksandr Heykeli ve Plevne İle Civarındaki Askeri Müzeler*

A.Ender GÖKDEMİR, *Osmanlı Devleti ve Bakü'nün Kurtarılması*

Saadettin GÖMEÇ, *Bir Kültür Unsuru Olarak Türk Dili ve Önemi*

Abdullah GÜNDOĞDU, *İran Tarih Yazımında Türkler*

İhsan GÜNEŞ, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Kütahya Milletvekilleri*

M. Vedat GÜRBÜZ, *Türkistan'da Basmacı Hareketinin Siyasal Niteliği*

Melek SARI GÜVEN, *1863 ve 1916 Ermeni Millet Nizamnameleri*

Şaduman HALICI, *Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp (1908-1912)*

Csaba László HÍDÁN, *Macarlar Da Bir Türk Halkıdır*

İlay İLERİ, *The Times Gazetesinde Çıkan Haberlere Göre Ermenilerin Rusya ve Amerika ile İlişkileri ve İşbirliği (1908-1918)*

Erdal İLTER, *Geçmişten Günümüze Ermeni Psikolojik Harekât Stratejileri*

Yaşar KALAFAT, *Siirt Yöresinde Yatırlar Etrafında Şekillenmiş Halk İnançları ve Kesik Baş Motifi*

Adem KARA, *Osmanlı - Habeşistan İlişkileri ve Mazhar Efendinin Habeşistan Baş Şehbenderliği*

Cemile KARA, *Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatının Ekonomik Yapısı*

Cezmi KARASU, *Kırım Savaşı Sonrasında Kırım'dan Dobruca'ya Göçlere İlişkin Bazı Notlar*

Mustafa KESKİN, *Anadolu'nun Fethine Tanıklık Eden İllere Yapılan Bir Gözlem ve İnceleme Gezisi*

Erdoğan KESKİNKILIÇ, *Kırım Savaşı: Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlarında Kırılma Noktası mı?*

Selda KAYA KILIÇ, *Irak'ta Şiiliğin Yayılmasının Önlenmesine Dair Bir Belge*

Salim KOCA, *Selçuklu Devri Türk Toplumunda Aile ve Aile Kültürü*

Tahir KODAL, *Mustafa Kemal Atatürk'ten Örnek Bir Davranış: Kurucusu ve Sahibi Olduğu Çiftlik ve Arazileri Devlet Hazinesine Bağışlaması ve Yankıları*

S. Halûk KORTEK, *Delhi Türk Sultanı Alâeddîn Halacî Döneminde İsyanlar ve Bunlara Karşı Yapılan Yeni Düzenlemeler*

Yılmaz KURT, *Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları*

İsrafil KURTCEPHE, *Ermeni Nüfus ve Göçü Üzerine İddialar-Gerçekler*

Hikmet ÖKSÜZ, *Amerikalıların Canik Sancağı İle İlgili Hazırlamış Oldukları Bir Rapor (1917–1919)*

Selahittin ÖZÇELİK, *Kızılcaölük'ün Dokumacılık Serüveni, XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıl Ortalarına (1844–1950)*

Neşe ÖZDEN, *Postmodernizmin Dönüş Ekseninde Türkiye*

Ali SARIKOYUNCU, *Osmanlı Topraklarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme*

Seyit SERTÇELİK, *Kamuoyunu Yanıltmaya Yönelik Ermeni Faaliyet ve Olayları Üzerine Bir Kesit*

Gürsoy ŞAHİN, *Osmanlı Sefirlerinin Gözündeki Avrupa İmajı ve Bu İmajın Şekillenmesindeki Etkiler*

İsmail ŞAHİN, *Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs Politikası'na Genel Bir Bakış*

Naci ŞAHİN, *XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri ve Bu Siyasetin Bölgedeki Etkileri*

İbrahim TELLİOĞLU, *XX. Yüzyıl Başlarında Pontusçu Yayınlar*

Özen TOK, *XIX. Yüzyılda Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik Durumu*

Serap TOPRAK, *Balkanlarda İslamlaşma*

Ömer TURAN, *Bulgaristan Türkleri Hakkında Türkiye'de Yayınlanan Eserlere Toplu Bir Bakış*

Zekeriya TÜRKMEN, *1283, Harbiyeli Mustafa Kemal, Selanik "Bir Fotoğraf Karesinin Anlattıkları*

Necmi ÜLKER, *Balıkesir Kitabeleri ve Tarihi Önemi*

M. Alaaddin YALÇINKAYA, *Kanuni'den Lale Devrine Kadar Türk Geleneklerinin Avrupa'ya Tesirleri ve Türk Kültür Öğelerinin Tesir Yolları*

Hasan YÜKSEL, *16. Yüzyıl Osmanlı Vakıfları*

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yıldız Deveci BOZKUŞ

TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü
yildizdeveci.bozkus@trt.net.tr

**Ermeni Sorunu, Diaspora ve
Türk Dış Politikası**

Sedat LAÇİNER

Türkçe

654 Sayfa

Ankara: USAK Yayınları, 2008

ISBN: 978 605 403 0071

**Talat Paşa'nın Evrak-ı
Metrukesi**

Murat BARDAKÇI

Türkçe

272 Sayfa

İstanbul: Everest Yayınları, 2008

ISBN: 975 289 560 7

**Tarihten Günümüze İstanbul
Ermeni Patrikhanesi**

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Türkçe

422 Sayfa

Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
Yayınları, 2008

ISBN: 978-975-16-2074-3

**Ermeni Ulusal Demokratik
Hareketi ve 1915 Soykırımı**

Recep MARAŞLI

Türkçe

544 Sayfa

İstanbul: Peri Yayınları, 2008

ISBN: 978 975 901 068 3

Prof. Dr.Yavuz Ercan'a Armağan
Seyit SERTÇELİK-Haldun EROĞLU-
Melek SARI GÜVEN

Türkçe

1030 Sayfa

Ankara: Turhan Kitabevi, 2008

ISBN: 978-9944-265-67-6

**1915 Bir Papazın Günlüğü:
Kartal Yuvası Mardin'de
Beklenmedik Felaket Ermeni -
Asuri - K'eldani Soykırımı**

Fr. Hyacinthe SIMON, Fr.
PRECHEURS

Çeviren: Mehmet Baytımur

Türkçe

160 Sayfa

İstanbul: Peri Yayınları, 2008

ISBN No: 978 975 901 095 9

"ERMENİLERDEN ÖZÜR DİLENMESİ" KAMPANYASI KONUSUNDA EMEKLİ BÜYÜKELÇİLER GRUBUNUN BİLDİRİSİ

Birkaç akademisyen ve gazetecinin ön ayak olmasıyla, 1915 olayları için "Ermenilerden özür dilenmesi" yolunda bir kampanya başlatılacağını basın haberlerinden endişeyle izlemektedir. Böyle bir kampanyanın haksız, yanlış ve ulusal çıkarlarımız açısından sakıncalı olacağına inanarak görüşlerimizi kamuoyunun bilgisine sunuyoruz.

Böylesine yanlış ve tek taraflı bir girişim, tarihimize saygısızlık ve terör örgütlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaptıkları ve Cumhuriyet tarihimizde de giriştikleri şiddet eylemlerinde hayatlarını kaybeden insanlarımıza ihanet etmek anlamına gelecektir. Savaş koşullarında yapılan 1915 Ermeni tehciri acı sonuçlar vermiş ise de, Türk insanının Ermeni isyanları ve terör eylemlerinde uğradığı kayıplar ve acılar Ermenilerinkinden daha az değildir. Ermeni tedhişçilerin, dış güçlerin planlı ve sürekli kışkırtmaları sonucunda, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve daha sonra I. Dünya Savaşı sırasında ve Kurtuluş Savaşı'nın ilk dönemlerinde istilacı düşman kuvvetlerine katılarak Anadolu insanımıza karşı kitlesel vahşet eylemlerinde buldukları yerli ve yabancı kaynaklı belgelerden de açıkça görülmektedir. Cumhuriyet tarihimizde ise, 1973'de tekrar hortlayan ve ASALA ve "Adalet Komandoları" adlı terör örgütlerinin 1986 yılına kadar sürdürdükleri terör eylemleri 70 kişinin ölümüne, 574 kişinin yaralanmasına sebep olmuş, bunların arasında 5 büyükelçimiz ve 4 başkonsolosumuzun da dahil oldukları 34 kamu görevimiz ve aile yakınları can vermişlerdir. Öte yandan, geçen yüzyıl sonlarından itibaren Azerbaycan topraklarının dörtte birine yakın bölümünün Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve buradaki bir milyon kadar nüfusunun kendi topraklarında sürgün hayatı yaşamaya mahkum olması sorunu bugün hala çözüm beklemektedir. Özür dileme kampanyası gibi sakat bir girişime kalkışanlar acaba tarih boyunca Ermeni terörüne kurban giden ve zulüm gören insanlar için de özür dilenmesini düşünmekte midirler?

Ermeni iddialarını tümüyle haklı görürcesine özür dilemek girişimini bir tarafa bırakıp, öncelikle, yakın geçmişte masum Türk diplomatlarını, görevlilerini ve aile bireylerini acımasızca katletmiş olan Ermenilerin Türk ulusundan özür dilemesini sağlamak gerekir. Bu katiller hala hayattadırlar ve Ermenistan ile bazı ülkeler tarafından himaye gördükleri için cezasız kalmışlardır.

Bizler, yurt dışında görevli bulunduğumuz yıllarda Ermeni terörünün acısını bütün vahşetiyle yaşadık. Her Ermeni terör eyleminden sonra, terör olaylarının yarattığı gündem içinde çarpık Ermeni iddialarının tek yanlı bir biçimde yansıtılarak dünya kamuoyunu daha da etkilediğini gördük. Bugün terör artık işlevini bitirmiştir. Planın ikinci aşamasında özür dilenmesi ve bundan sonra da işin toprak ve tazminat taleplerine vardırılmasının tasarlandığını biliyoruz. Dileğimiz, uğradığımız bunca kayıp, acı ve haksızlıktan sonra kendi insanımızın böyle bir sinsi ve kasıtlı plana alet olmamasıdır.

Bugün Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde bir yumuşama sürecine girilmesi ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi isteniyor ise, bunun yolunun, tek taraflı özür dilenmesi gibi tavizlerden değil, öncelikle taraflar arasındaki sınırların ve toprak bütünlüklerinin tanınmasından, ve mutlaka gerekiyor ise, her iki tarafın tarih boyunca çektikleri acıların karşılıklı olarak paylaşılmasından geçtiğinin

hatırda tutulmasında yarar görüyoruz. Aksi takdirde, "özür dilenmesi" gibi tek yönlü bir davranış yersiz ve yanlış olacak, tarih gerçeklerine aykırı düşecek ve ulusal çıkarlarımız açısından vahim sonuçlar doğurabilecektir.

Bu çok hassas konuda uyanık olunması dileğiyle kamuoyumuzun dikkatine saygıyla sunulur.

Aralık 2008

BİLDİRİYİ DESTEKLEYEN EMEKLİ BÜYÜKELÇİLER:

1. İrfan Acar	40. Daver Darende
(Emekli Başkonsolos)
2. Orhan Aka	41. Filiz Dinçmen
3. Erdil Akay	42. Üstün Dinçmen
4. Ömer Akbel	43. Cenk Duatepe
5. Oktay Aksoy	44. Berhan Ekinci
6. Nusret Aktan	45. Şükrü Elekdağ
7. Mümin Alanat	46. Orhan Erdivanlı
8. Fahir Alaçam	47. Erdinç Erdün
9. Önder Alaybeyi	48. Uğur Ergun
10. Ali Hikmet Alp	49. Nejat Ertüzün
11. Akın Alptuna	50. Mehmet Ezen
12. Burhan Ant	51. Erkan Gezer
13. Reşat Arım	52. Okan Gezer
14. Sencer Asena	53. Ekrem Gökşin
15. Mustafa Aşulla	54. Zeki Gönen
16. Vahap Aşıroğlu	55. Emin Gündüz
17. Reha Aytaman	56. Gün Gür
18. Erdoğan Aytun	57. Burak Gürsel
19. Candan Azer	58. Gencay Gürün
(Emekli Konsolos)
20. Ahmet Banguoğlu	59. Altan Güven
21. Yaman Başkut	60. Onur Gökçe
22. Osman Başman	61. Korkmaz Haktanır
23. Hamit Batu	62. Vahit Halefoğlu
(Eski Dışişleri Bakanı)
24. Taner Baytok	63. Aydın İdil
25. Nazım Belger	64. Mehmet Ali İrtemçelik
(Devlet eski Bakanı)
26. Aykut Berk	65. Asaf İnhan
27. Murat Bilhan	66. Kâmran İnan
(Devlet eski Bakanı)
28. Tansuğ Bleda	67. Selçuk İncesu
29. Deniz Bölükbaşı	68. Oktay İşcen
30. Sadi Çalışlar	69. Ayhan Kamel
31. Gündoğdu Can	70. Nüzhet Kandemir
32. Erol Celasun	71. Salih Zeki Karaca
33. Hüseyin Çelem	72. Aydan Karahan
34. Füsün Çetintaş	73. Nurettin Karaköylü
35. Ertuğrul Çırağan	74. Alp Karaosmanoğlu
36. Volkan Çotur	
37. Halil Dağ	
38. Sevinç Dalyanoğlu	
39. Gönül Dalyanoğlu
(Emekli Başkonsolos)	

75. Yıldırım Keskin
76. Fazlı Keşmir
77. Celâdet Kıyası
(Emekli Büyükelçilerin
Duayeni)
78. Selçuk Korkud
79. Ertuğrul Kumcuoğlu
80. Yalçın Kurtbay
81. Metin Kuştaloğlu
82. Ömer Engin Lütem
83. Ünal Maraşlı
84. Metin Mekik
85. Faik Melek
86. Suphi Meriç
87. Turan Morali
88. Sûha Noyan
89. Ali Engin Oba
90. Tansu Okandan
91. Tevfik Okyayüz
92. Ayşe Öğüt
93. Erhan Öğüt
94. Vural Öktem
95. Candemir Önhon
96. Metin Örnekol
97. Onur Öymen
98. Önder Özar
99. Müfit Özdeş
100. Varol Özkoçak
101. Güner Öztekin
102. Ümit Pamir
103. Ergun Pelit
104. Hatay Savaşçı
105. İrfan Saruhan
106. Haluk Sayınsoy
107. Cengiz Sebükcebe
108. Turgut Serdaroğlu
109. Yüksel Söylemez,
110. Ülkü Süelkan
(Emekli idari memur ve
şehit Bora Süelkan'ın eşi)
111. Teoman Sürenkök
112. Ömer Şahinkaya
113. Erdoğan Sanalan
114. Faruk Şahinbaş
115. Tahir Şentürk
116. Verşan Şentürker
117. Bilal Şimşir
118. Pulat Tacar
119. Cavit Tarakçı
120. Selçuk Tarlan
121. Sanlı Topçuoğlu
122. Kaya Toperi
123. Aydın Tosun
124. Şükrü Tufan
125. Yalçın Tuğ
126. Bedrettin Tunabaş
127. Muammer Tuncer
128. Turgut Tülümen
129. Senbir Tümay
130. Erdal Tümer
131. Doğan Türkmen
132. Tugay Uluçevik
133. Erdiç Ulumlu
134. Bilgin Unan
135. Gözen Unan
(Emekli Başkonsolos)
136. Necati Utkan
137. Deniz Uzmen
138. Solmaz Ünaydın
139. Tevfik Ünaydın
140. Tanju Ülgen
141. Aydın Yeğen
142. Nuri Yıldırım
143. Betin Yiğit
(Emekli Başkonsolos)
144. Erhan Yiğitbaşıoğlu
145. İlhan Yiğitbaşıoğlu
147. Ömer Zeytinoğlu

TERAZİ YAYINCILIK YAYIN İLKELERİ

A. Genel Kurallar

1. Terazi Yayıncılık tarafından yayımlanan dergilerde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Her hangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Çalışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sayfayla sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan özet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte kutucuk içinde, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", *The New Encyclopedia Britannica*, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Schulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ BAŞVURULAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

KAYNAKÇA YAZIM KURALLARI

Kaynakça Soyadı esasına göre Alfabetik olarak düzenlenmeli ve numara kullanılmamalıdır.

Dipnotlarda yer alan virgüller bibliyografyada nokta olarak değiştirilmelidir: Değiştirilmeyen tek virgule yayımlayan ile yayım tarihi arasındakidir.

Armağan, İbrahim. *Yöntembilim 1: Bilimsel Yöntem*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 1983.

Lütem, Ömer E. "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, No 19, Sonbahar 2005.

SSN: 1303 068X

Fiyatı: 9 TL